

Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ
ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΖΩΗΣ

Μετέχοντες Σπουδαστές:

Δηλούδη Νικολέττα

Κατσιανάκη Νικολέττα

Υπεύθυνος Εκπαιδευτικός:

Μπιλιάνη Μαρία

Πτυχιακή για τη λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία
από το τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής
Επαγγελματών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού
Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Πάτρας

Πάτρα 2002

Η Τριμελής Επιτροπή για την Έγκριση της Πτυχιακής

Υπογραφή

Υπογραφή

Υπογραφή

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Για την πραγματοποίηση της μελέτης μας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την υπεύθυνη καθηγήτρια κα. Μπιλιάνη Μαρία, για τις κατευθύνσεις που μας έδωσε, όσο και για την ηθική υποστήριξη.

Επίσης θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους υπεύθυνους της βιβλιοθήκης του ΤΕΙ Πατρών και της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πατρών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
<u>Το πρόβλημα.....</u>	<u>9</u>
<u>Σκοπός μελέτης.....</u>	<u>11</u>
<u>ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ.....</u>	<u>13</u>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ.....	19
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	19
<u>1.Αρχαία Ελλάδα.....</u>	<u>19</u>
<u>2.Ρώμη.....</u>	<u>20</u>
<u>3.Χριστιανισμός.....</u>	<u>21</u>
<u>4.Βυζάντιο.....</u>	<u>22</u>
<u>5.Τουρκοκρατία.....</u>	<u>24</u>
<u>6.Γαλλική Επανάσταση.....</u>	<u>25</u>
<u>7.Βιομηχανική Επανάσταση.....</u>	<u>26</u>
<u>8.Νεότεροι Χρόνοι.....</u>	<u>26</u>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ.....	30
Α.Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	30
<u>1.Η δομή της παραδοσιακής -Εκτεταμένης οικογένειας.....</u>	<u>30</u>
<u>2. Οι ρόλοι και οι θέσεις του άντρα και της γυναίκας στην παραδοσιακή οικογένεια.....</u>	<u>32</u>
<u>3. Η σχέση του άνδρα και της γυναίκας στην παραδοσιακή οικογένεια.....</u>	<u>37</u>
<u>4.Μετάβαση από την παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια στη σύγχρονη πυρηνική.....</u>	<u>39</u>
<u>5. Η δομή της σύγχρονης-πυρηνικής οικογένειας.....</u>	<u>43</u>
<u>6.Οι ρόλοι και οι θέσεις του άντρα και της γυναίκας στη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια.....</u>	<u>45</u>
<u>7.Η σχέση του άνδρα και της γυναίκας στη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια.....</u>	<u>55</u>
<u>8.Τα στερεότυπα των φύλων μέσα στην οικογένεια.....</u>	<u>58</u>
Β.Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	62
<u>1.Η διαχρονική πορεία του φύλου στον τομέα της εκπαίδευσης.....</u>	<u>62</u>
<u>2.Ο διαχωρισμός των μαθητών και των εκπαιδευτικών με βάση το φύλο τους.....</u>	<u>65</u>

3.Τα στερεότυπα του φύλου στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου.....	74
4.Προϋποθέσεις για την ύπαρξη ισότητας των δύο φύλων στον εκπαιδευτικό τομέα.....	88
Γ.Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	94
1.Επαγγελματική πορεία του φύλου από την «παραδοσιακή» έως την «νεότερη» μορφή της.....	94
2.«Γυναικείο» και «Ανδρικοί» ρόλοι στον ελληνικό εργασιακό χώρο.....	99
3.Συνδυασμός επαγγελματικής απασχόλησης και οικογενειακής ζωής.....	103
4.Διαφοροποίηση «ανδρικών» και « γυναικείων» κλάδων εργασίας.....	110
5.Διαφοροποίηση των αποδοχών ανάλογα με το φύλο.....	116
6.Διαφοροποίησης της επαγγελματικής κινητικότητας και επαγγελματική σταδιοδρομία, ανάλογα με το φύλο.....	121
7.Το φαινόμενο της ανεργίας στα δύο φύλα.....	125
8.Αλλαγές και νομοθετικά μέτρα για την ανάγκη ισοτιμίας των δύο φύλων στην εργασία.....	129
Δ.Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΑ ΚΕΝΤΡΑΛΗΨΗΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ.....	135
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV.....	160
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΦΟΡΕΙΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ.....	160
Α.ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ.....	160
Β.ΘΕΣΜΟΙ-ΦΟΡΕΙΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ.....	178
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V.....	196
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ.....	196
Α.ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ.....	197
Β.ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	198
Γ.ΕΡΓΑΣΙΑ.....	200
Δ.ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	201
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI.....	205
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	205
Α.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	205
Β.ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	211
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	215

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Γενικός σκοπός της μελέτης αυτής είναι η προσέγγιση της διάστασης του φύλου σ' όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής. Προκειμένου να καλυφθεί όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένα το θέμα, τέθηκαν και επιμέρους στόχοι.

Σε αυτή την κατεύθυνση η βιβλιογραφική ανασκόπηση ξεκινά με μια ιστορική αναδρομή σχετικά με τη θέση που κατείχαν τα δύο φύλα, σε κάθε περίοδο, μέσα στην κοινωνία.

Στην επόμενη ενότητα της μελέτης αναφέρονται οι θέσεις και οι ρόλοι που είχαν ο άνδρας και η γυναίκα στην παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια και η μεταξύ τους σχέση μέσα σ' αυτή. Κατόπιν παρουσιάζεται η αλλαγή της δομής της παραδοσιακής εκτεταμένης οικογένειας σε σύγχρονη πυρηνική οικογένεια και η αντίστοιχη αλλαγή των ρόλων, των θέσεων και των σχέσεων των δύο φύλων στη σύγχρονη μορφή της. Ενώ γίνεται αναφορά και στον τρόπο μετάδοσης των στερεότυπων των δύο φύλων μεσ' από το οικογενειακό περιβάλλον.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η διαχρονική πορεία του φύλου στον τομέα της εκπαίδευσης και ο διαχωρισμός των μαθητών και των εκπαιδευτικών με βάση το φύλο τους. Επιπλέον επισημαίνεται ο τρόπος που τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου προβάλλουν τα στερεότυπα του φύλου καθώς και οι προϋποθέσεις για την επίτευξη της ισότητας των δύο φύλων στον εκπαιδευτικό τομέα.

Κατόπιν παρουσιάζονται οι εργασιακοί ρόλοι ανδρών και γυναικών στον εργασιακό χώρο και η ανάγκη συνδυασμού επαγγελματικής απασχόλησης και οικογενειακής ζωής και για τα δύο φύλα. Επιπλέον

εντοπίζονται οι διαφοροποιήσεις των δύο φύλων ως προς τους κλάδους εργασίας, της αποδοχές και την επαγγελματική κινητικότητα και σταδιοδρομία, καθώς και ο βαθμός που τα δύο φύλα πλήττονται από το φαινόμενο της ανεργίας. Ενώ γίνεται και αναφορά σε μια σειρά νομοθετικών μέτρων και μεταρρυθμίσεων για την πραγματοποίηση της ισοτιμίας των δύο φύλων στον εργασιακό τομέα.

Ακολούθως γίνεται αναφορά για την ανισότητα των δύο φύλων, ως προς το βαθμό πρόσβασης και συμμετοχής τους στην πολιτική και στα κέντρα λήψης αποφάσεων, όπως και για τις στερεότυπες αντιλήψεις των φύλων, που κυριαρχούν στον τομέα της πολιτικής.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με μια αναφορά στις πολιτικές ισότητας, που έχουν χαραχθεί και εφαρμόζει σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και με την παρουσίαση των σημαντικότερων θεσμών και φορέων στήριξης, που προάγουν και ενισχύουν την ισοτιμία των δύο φύλων, σε όλους τους τομείς την κοινωνίας.

Εν τέλει, είναι σημαντικό να σημειωθεί, ότι η μελέτη αυτή αποτελεί μια γενικότερη θεώρηση και προσπάθεια διερεύνησης και ένα ερέθισμα για ευρύτερες μελέτες και προεκτάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο διαχωρισμός των ανθρώπων σε άτομα αρσενικού και θηλυκού γένους δημιουργεί διακρίσεις σε βάρος των γυναικών. Με την πάροδο του χρόνου και την αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας αγωνίστηκαν και διεκδίκησαν την ισότητα, κατακερματίζοντας με αλληπάλληλες προσπάθειες το σεξισμό.

Έτσι η σημερινή γυναίκα βρίσκεται σε καλύτερη θέση, σε σχέση με το παρελθόν. Η θέση της μέσα στην οικογένεια έχει βελτιωθεί σημαντικά. Ο προορισμός της σημερινής γυναίκας δεν είναι μόνο η μητρότητα αλλά και η συμμετοχή της στην κοινωνική ζωή. Η ζωή της δεν περιορίζεται στον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας. Σπουδάζει, καλλιεργεί το πνεύμα της και αποκτά σωστή παιδεία. Ασκεί επαγγέλματα, που θεωρούνται κατεξοχήν ανδρικά και συνεισφέρει στην οικονομία του κράτους και της οικογένειας. Επίσης εκφράζει τις πολιτικές της πεποιθήσεις, συμμετέχει σε κόμματα και επηρεάζει την πολιτική ζωή της χώρας.

Οι αλλαγές αυτές της γυναίκας δεν άφησαν ανεπηρέαστο τον άνδρα ο οποίος πέρα από την οικονομική συντήρηση της οικογένειας αρχίζει και συμμετέχει ουσιαστικά μέσα σ' αυτήν. Επίσης αρχίζει να συνειδητοποιεί ότι η συμμετοχή της γυναίκας στην εκπαίδευση, στην εργασία, στην πολιτική και γενικά σ' όλους τους τομείς της ζωής έχει να προσφέρει πολλά και η συνεργασία τους είναι απαραίτητη.

Η αλλαγή της πορείας του γυναικείου φύλου επισφραγίστηκε με το Σύνταγμα του 1975, όπου καθιερώθηκε η αρχή της ισότητας των δύο

φύλων. Η αναγνώριση όμως από τον νόμο, ότι άνδρες και γυναίκες έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις δεν σημαίνει και ισότητα στην πράξη. Η επικράτηση των στερεότυπων δεν επιτρέπει την κατάργηση των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών και την πλήρη χειραφέτησή τους. Οι ανδροκρατικές αντιλήψεις αποτελούν τροχοπέδη στην απελευθέρωση της γυναίκας από την καταπίεση και την υποτίμησή της. Η γυναίκα ακόμα και στις μέρες μας αντιμετωπίζεται ως δεύτερο φύλο.

Το πρόβλημα

Είναι γενικά αποδεκτό, ότι τα δύο φύλα δεν έχουν ισότιμες ευκαιρίες, για περαιτέρω εξέλιξη στους εκάστοτε τομείς της ζωής, που καλούνται να αντεπεξέλθουν. Στις μέρες μας εξακολουθούν να ισχύουν οι στερεότυπες αντιλήψεις, ότι ο άνδρας είναι ο πρωτοπόρος και ότι είναι ο αποκλειστικός κάτοχος του δυναμισμού στον οποίο οφείλεται η εξέλιξη και η ανοδική του πορεία. Από την άλλη πλευρά η γυναίκα παρόλο που θεωρητικά έχει τις δυνατότητες να συμβάλει ισότιμα με τον άνδρα στην εξέλιξη της κοινωνίας, ωστόσο δεν της παρέχονται πρακτικά οι ευκαιρίες για να φτάσει στο ζενίθ των δυνατοτήτων της. Έτσι η δράση της είναι περιορισμένη στην οικογένεια, στην εκπαίδευση, στην εργασία, στην πολιτική και γενικά στην κοινωνία.

Στον τομέα της οικογένειας παρόλη την ύπαρξη ανακατανομής των αναλαμβανόμενων ρόλων, εξακολουθεί να είναι ισχυρή η αντίληψη ότι η γυναίκα είναι η κατεξοχήν ειδήμονας των εργασιών του νοικοκυριού και της διαπαιδαγώγησης των παιδιών και ότι ο άνδρας είναι υπεύθυνος για την οικονομική ευημερία και την διασφάλιση

των ως προς το ζην. Αν και η μητέρα αναλαμβάνει την ανατροφή των παιδιών, τις περισσότερες φορές αυτή στηρίζεται πάνω σε μια βάση κατά την οποία το κορίτσι ακολουθεί την πορεία της μητέρας και τα αγόρια καλούνται να πορευθούν στα χνάρια του πατέρα.

Όσον αφορά τον τομέα της εκπαίδευσης, το πρόβλημα ξεκινά από τα νηπιακά ακόμη χρόνια και από τα σχολικά βιβλία, όταν τα παιδιά ξεκινώντας την πορεία της εκπαίδευσής τους, γαλουχούνται με διάφορες απόψεις, που πηγάζουν από τις ανδροκρατικές αντιλήψεις. Ναι μεν η θέση του γυναικείου φύλου έχει γίνει ευκολότερη σε σχέση με το παρελθόν, όμως παρόλα αυτά, τις περισσότερες φορές αποκλείονται έμμεσα, από τις επιλογές κάποιων επαγγελματιών, που θεωρούνται παραδοσιακά ανδροκρατούμενα.

Επεκτείνοντας ακόμη λίγο τον τομέα της εκπαίδευσης φτάνουμε άμεσα στον εργασιακό χώρο. Με την πρόοδο του χρόνου η συμμετοχή των γυναικών στο παραγωγικό γίγνεσθαι έχει αυξηθεί ραγδαία φτάνοντας έτσι σε θεαματικά αποτελέσματα. Παρ' όλη όμως τη σημαντικότητα της δραστηριοποίησης των γυναικών στον εργασιακό χώρο, εξακολουθούν να υπάρχουν ανασταλτικοί παράγοντες, που επηρεάζουν την περαιτέρω εξέλιξη των γυναικών, σκιαγραφώντας έτσι γι' αυτές ένα μέλλον ζοφερό και δυσοίωνο.

Τέλος στον τομέα της πολιτικής η επικρατούσα άποψη ότι οι γυναίκες δεν μπορούν να ανταποκριθούν με επιτυχία στον πολιτικό στίβο είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την αποχή τους απ' τα πολιτικά δρώμενα. Απόρροια της άποψης αυτής η μηδαμινή συμμετοχή σε εκλογικές διαδικασίες, η υπό αντιπροσώπευση της στη βουλή και η έλλειψη συμμετοχής τους στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Σκοπός Μελέτης

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι η προσέγγιση της διάστασης του φύλου σ' όλες τις εκφράσεις της καθημερινής ζωής.

Ο σκοπός αυτός υλοποιείται μέσα από την επίτευξη επιμέρους στόχων, όπως:

1. Να παρουσιαστεί η διαχρονική πορεία του φύλου, στον τομέα, της οικογένειας, της εκπαίδευσης, της εργασίας και της πολιτικής.
2. Να μελετηθεί ο ρόλος και η θέση του άντρα και της γυναίκας στη σημερινή οικογένεια καθώς και η μεταξύ τους θέση.
3. Να εντοπιστούν οι τρόποι με τους οποίους, οι γονείς μεταβιβάζουν τα στερεότυπα του φύλου στα παιδιά τους.
4. Να μελετηθεί η διαφορετική συμπεριφορά μαθητών και μαθητριών στο σχολικό περιβάλλον και πώς η στάση των εκπαιδευτικών ενισχύει τη συμπεριφορά αυτή, καθώς και οι διαφοροποιήσεις ως προς τις θέσεις των φύλων στην εκπαιδευτική ιεραρχία.
5. Να εντοπιστούν τα στερεότυπα του φύλου, που παρουσιάζονται στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου.
6. Να παρουσιαστούν οι προϋποθέσεις που απαιτούνται για την καθιέρωση της ισότητας των δύο φύλων στην εκπαίδευση.
7. Να μελετηθούν οι διαφορετικοί εργασιακοί ρόλοι των δύο φύλων.
8. Να μελετηθεί, η ανάγκη εξισορρόπησης της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και για τα δύο φύλα.

9. Να εντοπιστούν οι ανισότητες, που αφορούν τα δύο φύλα στους τομείς εργασίας, στις αμοιβές και στις προοπτικές για επαγγελματική εξέλιξη και κινητικότητα.
10. Να παρουσιαστούν οι νομοθετικές ρυθμίσεις, που συμβάλλουν στη μείωση των ανισοτήτων των δύο φύλων στην εργασία.
11. Να παρουσιαστούν οι πολιτικές της ισότητας που χάραχθηκαν σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο καθώς και οι θεσμοί και φορείς στήριξης που προάγουν και υποστηρίζουν την ισοτιμία των δύο φύλων σ' όλους τους τομείς της ζωής.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΌΡΩΝ

ΓΥΝΑΙΚΑ: «Το θηλυκό γένος του ανθρώπου σε κάθε ηλικία και κατάσταση, αυτή που έχει ήδη ανεπτυγμένη σωματική διάπλαση, που έπαψε να είναι παιδούλα» (Χρήστος Γιοβάνης «Νέο Λεξικό Θησαυρός όλης της Ελληνικής Γλώσσας' Παγκόσμιος Εκδοτικός Οργανισμός Χρήστος Γιοβάνης. Σελ. 372)

ΑΝΔΡΑΣ: «Το αρσενικό φύλο του ανθρώπινου είδους, σε αντίθεση με το θηλυκό, ομόκλινος σύζυγος, αυτός που μπήκε στην αντρική ηλικία, ενήλικος, ώριμος» (Χρήστος Γιοβάνης, οπι. Σελ. 170)

ΦΥΛΟ: «Το γένος ανθρώπου ή ζώου, αρσενικό ή θηλυκό, σύνολο ανθρώπων με κοινά εθνολογικά ή ανθρωπολογικά γνωρίσματα» (Τεγόπουλος – Φυτράκης, «Ελληνικό Λεξικό» 1993, Σελ. 53)

«Το αρσενικό ή θηλυκό γένος ανθρώπου ή ζώου, καθένα από τα δύο είδη οργανισμών που παρατηρούνται σε κάθε είδος που αναπαράγεται με φυλετική αναπαραγωγή, τάξη, σύνολο ανθρώπων που έχουν κοινό επάγγελμα, κοινή αποστολή ή κάποιες χαρακτηριστικές ιδιότητες» (Χρήστος Γιοβάνης. «Νέο Λεξικό Θησαυρός όλης της Ελληνικής Γλώσσας» Παγκόσμιος Εκδοτικός Οργανισμός Χρήστος Γιοβάνης ΑΕΒΕ, Σελ. 1732)

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: «Πρωτογενής ομάδα ευρύτερη από τι ζευγάρι η οποία αποτελεί τη διαρκή και νόμιμη γαμική ένωση. Περιλαμβάνει του συζύγους, τα τέκνα τους και συχνά τρίτα πρόσωπα, που συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς συγγένειας» (Θανάσης Α. Βασιλείου, Νικηφόρος Σταματάκης, «Επίτομο Εννοιολογικό Λεξικό Επιστημών του ανθρώπου», Εκδόσεις GUTENBERG Αθήνα 1992, Σελ. 280)

«Η ανθρώπινη οικογένεια μπορεί να ορισθεί ως εξής : μια θεσμοποιημένη βιο-κοινωνική ομάδα, που απαρτίζεται από ενήλικους – από τους οποίους δύο τουλάχιστον, μη συγγενείς εξ αίματος και ετερόφυλοι, έχουν συζευχθεί – και τέκνα κατιόντες των έγγαμων ενηλίκων και που οι ελάχιστες λειτουργίες της είναι να παρέχει ικανοποιήσεις και έλεγχο των αναγκών του θυμικού – συμπεριλαμβανομένων και των σεξουαλικών σχέσεων – καθώς και μια κοινωνικοπολιτική κατάσταση για τη δημιουργία, ανατροφή και κοινωνικοποίηση των κατιόντων.» (Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO Τόμος 2^ο , Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 1972, Σελ. 618)

«Ως οικογένεια ορίζεται ομάδα ατόμων, που συνδέεται με δεσμό γάμου, αίματος ή υιοθεσίας, αποτελώντας ένα μοναδικό νοικοκυριό και αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους στις αντίστοιχες κοινωνικές θέσεις του και της συζύγου, της μητέρας και του πατέρα, του υιού, της κόρης, του αδελφού και της αδελφής» (Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννεια, Τόμος 46^ο, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα 1991, Σελ 276)

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ : Σύμφωνα με τον Δ. Γ. Τσαούση « Ο Ε Ντυρνάιμ ορίζει την εκπαίδευση ως την δράση που κατευθύνεται από τις γενιές των ενηλίκων στις γενιές εκείνες που δεν είναι ακόμα αρκετά ώριμες για την κοινωνική ζωή. Η δράση αυτή σκοπό έχει να προκαλέσει και ν' αναπτύξει στο παιδί ορισμένες φυσικές, πνευματικές και ηθικές καταστάσεις, που απαιτούν από αυτό τόσο η πολιτική κοινωνία στο σύνολό της, όσο και το ιδιαίτερο κοινωνικό περιβάλλον, για το οποίο προορίζεται το παιδί» («Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας» Εκδόσεις GUTENBERG Αθήνα, 1989, Σελ 78)

«Στην γενικότερη χρήση ο όρος εκπαίδευσης σημαίνει την ανατροφή (των νέων), την πνευματική και ηθική αγωγή, την ανάπτυξη

διανοητικών ικανοτήτων και χαρακτήρα, ιδίως με την παροχή συστηματικής διδασκαλίας – δηλαδή στα σχολεία και σε άλλα ιδρύματα πλήρους εκπαίδευσης. Ο όρος επεκτεινόμενος καλύπτει επίσης και την ανάλογη διδασκαλία ή αγωγή ενηλίκων» (Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO Τόμος 1^ο , Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία, 1972, Σελ 222.

ΕΡΓΑΣΙΑ: Ο G. Friedman θεωρεί την εργασία : «Το σύνολο των ενεργειών, τις οποίες ο άνθρωπος, για ένα πρακτικό σκοπό, με τη βοήθεια του μυαλού του, των χεριών του, εργαλείων και μηχανών, ασκεί πάνω στην ύλη ενεργειών οι οποίες με τη σειρά τους αντενεργώντας πάνω στον άνθρωπο, τον μεταβάλλουν» (Εγκυκλοπαίδεια Λεξικά «Παμισος», Λεξικό των Κοινωνικών Επιστημών, Εκδόσεις «Παμισος» Αθήνα, 1981, Σελ. 150

Κατά τον Σωκράτη Γκίκα η εργασία είναι: «Η καταβολή προσπάθειας για την παραγωγή έργου. Η εργασία είναι σκόπιμη και λίγο ή πολύ μεθοδική ενέργεια του ανθρώπου. Μόνο ο άνθρωπος εργάζεται (για να παράγει αγαθά, για να δίνει νόημα στη ζωή του κλπ.) όχι και τα άλλα ζώα. Η εργασία συμπίπτει με την εξειδίκευση και την άσκηση ενός συγκεκριμένου επαγγέλματος στα πλαίσια του καταμερισμού της εργασίας μέσα στην οργανωμένη κοινωνία που έχει οργανώσει ορθολογικά και την οικονομική της ζωή.»(Λεξικό Εννοιών, Γενικής Παιδείας, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα, 1995, Σελ. 190)

ΠΟΛΙΤΙΚΗ: «Ο όρος πολιτική σημαίνει τις διαδικασίες εκείνες της ανθρώπινης δράσεως, με τις οποίες συντελείται η ρυθμίζεται η διαμάχη (ανταγωνισμός, σύγκρουση), που αφορά από το ένα μέρος στο κοινό αγαθό και από το άλλο στα συμφέροντα των ομάδων – διαδικασίες που συνεπάγονται πάντοτε τη χρήση ή τη διακίνηση της

εξουσίας» (Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO. Τόμος 2^ο , Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία, 1972, Σελ 732)

Σύμφωνα με τον Χρήστο Γιובάνη, πολιτική είναι : «Η τέχνη ή επιστήμη της οργάνωσης και διακυβέρνησης ενός κράτους, το να πολιτεύεται κανείς, η συμμετοχή, η ανάμιξη στην πολιτική ζωή μιας χώρας, η συμμετοχή στις υποθέσεις και τις εργασίες του κράτους η διοίκηση του, ο καθορισμός των μορφών του κράτους και των σκοπών του, των αντικειμένων και του περιεχομένου της δράσης του» (Νέο Λεξικό Θησαυρός όλης της Ελληνικής Γλώσσας ΑΕΒΕ, Σελ 1364)

ΙΣΟΤΗΤΑ: Ο όρος ισότητα υποδηλώνει : «Εξασφάλιση σε όλα τα μέλη της κοινωνίας ίσων όρων και δυνατοτήτων για την ελεύθερη ανάπτυξη των ικανοτήτων και την ικανοποίηση των αναγκών τους.» (Σύντομο Κοινωνικοπολιτικό Λεξικό, Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή» Αθήνα, 1983, Σελ. 139)

«Στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες, η αρχή της ισότητας εκφράζει την αναγνώριση των ίδιων δικαιωμάτων και των ίδιων καθηκόντων για όλους τους ανθρώπους. Οι διάφορες διακηρύξεις σχετικά με τα Δικαιώματα του Ανθρώπου αναγνωρίζουν ότι ο καθένας μπορεί να επικαλεσθεί τα ίδια δικαιώματα μπροστά στο νόμο. Η πολιτική ισότητα και η ισότητα των πολιτών εγγυώνται, στον κάθε πολίτη, τη θέση του, την ασφάλειά του, την ελευθερία του και μίαν ίση για όλους συνατότητα συμμετοχής στο δημόσιο βίο» (Εγκυκλοπαιδικά λεξικά "Πάμισος», Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών, Εκδόσεις «Πάμισος», 1981, Σελ 172)

ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΟ: Σύμφωνα με τον Δ.Γ. Τσαούση, στερεότυπο είναι « Ένα σύνολο (αρνητικών κατά κανόνα) γνωρισμάτων που αποδίδονται

με τρόπο γενικό και μεροληπτικό στα μέλη μιας κατηγορίας προσκόπων. Τα στερεότυπα είναι αποτέλεσμα γενικεύσεων. Παραδείγματα στερεότυπων είναι λ.χ. η δειλία, το ευσυγκίνητο και η ακρισία των γυναικών, η φιλαργυρία των Εβραίων, το ανεξάρτητο πνεύμα και η παλληκαριά των ορειβίων κ.λ.π.» (Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, 1989, Σελ 244)

Κατά τον Σωκράτη Γκίκα το στερεότυπο ορίζεται ως εξής : «Σταθερό και παγιωμένο πρότυπο, που ισχύει σε μια εποχή, σε μια κοινωνία, σταθερή κοινωνική αξία, με βάση την οποία κρίνονται ή ρυθμίζονται οι πράξεις και η συμπεριφορά των ατόμων. Τα στερεότυπα παίζουν τον ρόλο κοινωνικών κανόνων. Καθορίζουν τη συμπεριφορά μας, ασκούν κάποιον καταναγκασμό επάνω μας, αν και ορισμένα άτομα αποκλίνουν απ' αυτά ή κάνουν επιλογή ανάμεσα σ' αυτά. Τα στερεότυπα παρουσιάζουν κάποια ποικιλία ή μπορεί να είναι αντιφατικά μεταξύ τους. Ορισμένα στερεότυπα του παρελθόντος εξακολουθούν να ισχύουν και στο παρόν, είναι ισχυρά ιδίως για άτομα της περασμένης γενιάς» (Λεξικό Εννοιών Γενικής Παιδείας, Εκδόσεις Σαβιβαλάς, Αθήνα, 1995, Σελ 491)

ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ: Κατά τον Χρήστο Γιοβάνη, διακρίσεις είναι: «Δυσμενείς μεταχειρίσεις κατηγοριών ανθρώπων για λόγους χρώματος, φύλου, πολιτικών αντιλήψεων, θρησκευτικών πεποιθήσεων κ.λ.π.»(νέο Λεξικό Θησαυρός όλης της Ελληνικής Γλώσσας. Παγκόσμιος Εκδοτικός Οργανισμός Χρήστος Γιοβάνης Α.Ε.Β.Ε. Σελ 422)

«Ο όρος διακρίσεις έχει τρεις βασικές έννοιες : 1.Στη γενικότερη έννοια του ο όρος υποδηλώνει ότι γίνονται αντιληπτές ή σημειώνονται οι διαφορές μεταξύ πραγμάτων ή γίνεται η αντιδιαστολή τους. 2.Ο όρος

χρησιμοποιείται μερικές φορές για να καταδείξει τη διαφορετική μεταχείριση κατηγοριών προσώπων – είτε ευνοϊκή, είτε δυσμενή – για λόγους που έχουν λίγη ή και καθόλου σχέση με την πραγματική συμπεριφορά των προσώπων, που αντιμετωπίζονται με τον διαφορετικό τρόπο. 3. Στη συνηθέστερη χρήση του όρου, τόσο στην καθημερινή ομιλία όσο και στις κοινωνικές επιστήμες, οι διακρίσεις σημαίνουν τη δυσμενή μεταχείριση κατηγορίας προσώπων για λόγους αυθαίρετους» (Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO, Τόμος 1^ο Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία, 1971, Σελ 153)

ΔΙΚΑΙΩΜΑ: «Φυσικό δικαίωμα, μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι οι ελευθερίες ή οι ευχέρειες που θα έπρεπε να προστατεύονται ή οι υπηρεσίες ή ικανότητες που θα έπρεπε να παρέχονται σε όλους τους ανθρώπους, σε όλες τις εποχές και κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες» (Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO Τόμος 1^ο, Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία, 1972, Σελ 1061)

Ο Σωκράτης Γκίκας ορίζει το δικαίωμα ως : «Αναγνωρισμένη απαίτηση. Μιλούμε για φυσικά ή ανθρώπινα δικαιώματα, που έχει κάποιος σαν άνθρωπος (π.χ. δικαιώματα για ψωμί, στέγη, ελευθερία κ.λ.π.) για πολιτικά δικαιώματα, αστικά δικαιώματα (δυνατότητα για σύναψη συμφωνιών κ.λ.π. Πολλά δικαιώματα είναι νόμιμα κατοχυρωμένα, ενώ άλλα είναι απλώς ηθικά δικαιώματα. Πολλά όμως από τα δικαιώματα είναι δυνατότητες. Αν μπορεί κάποιος, εξασφαλίζει την τροφή του, την στέγη του, τη μόρφωσή του. Δεν του παρέχονται υποχρεωτικά από κάποιον π.χ. από την πολιτεία.» (Λεξικό Εννοιών Γενικής Παιδείας, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα, 1995, Σελ 135)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

1. Αρχαία Ελλάδα

Η γυναίκα σ' όλες τις περιόδους της αρχαιότητας πλην της μητριαρχίας που συγκέντρωσε τις περισσότερες εξουσίες δεν υπήρξε ποτέ ισότιμη με τον άνδρα. Η υποτίμηση του γυναικείου φύλου ήταν φανερή σ' όλα τα στάδια του βίου της.

Η Ρ. Κακλαμανάκη (Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτική, **1984** σελ **21-22**) αναφέρει ότι η μόνη εξουσία που διέθετε η γυναίκα, όταν διέθετε, ήταν η εξουσία πάνω σε άλλες γυναίκες όπως στις κόρες. Η εξουσία όμως αυτή ήταν κατώτερη από την εξουσία του άνδρα που μπροστά του η γυναίκα διατηρούσε πάντα τη θέση της σκλάβας. Αυτή η σκλαβιά είχε ως απόρροια τους περιορισμούς της γυναίκας στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή. Αντίθετα ο άνδρας ήταν αυτός που αποφάσιζε για τις υποθέσεις της οικογένειας και μπορούσε να απολαμβάνει ηθικές και ερωτικές ελευθερίες. Μόνο ο άνδρας είχε δικαίωμα να συμμετέχει στα κέντρα λήψης αποφάσεων για τα κοινά. Ήταν ο αρχηγός της οικογένειας και είχε κάτω από την εξουσία του τη σύζυγο και τα παιδιά του. Προορισμός της γυναίκας ήταν η τεκνογονία με σκοπό την εξασφάλιση της πατρικής κυριαρχίας.

Εξαιρεση αποτελούν οι εταίρες οι οποίες απολάμβαναν περισσότερα προνόμια από τις νόμιμες συζύγους. Ζούσαν ελεύθερα τη ζωή τους, δεν είχαν άμεσα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα αλλά είχαν τη δυνατότητα να επηρεάζουν το δημόσιο βίο. Αυτό το πετύχαιναν μέσω

των εραστών τους αλλά κυρίως μέσα από την ίδια την ακτινοβολία της προσωπικότητάς τους (ΟΠ,Π σελ 25)

Οι γυναίκες της Σπάρτης διαφέρουν από τις γυναίκες της υπόλοιπης Ελλάδας όπως αναφέρει η Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, 1984, σελ 40-41). Το καθεστώς της κοινοκτημοσύνης που επικρατούσε και ο στρατιωτικός χαρακτήρας της Σπάρτης επηρέασε τη θέση της γυναίκας. Αν και ήταν κατώτερη από τον άνδρα η Σπαρτιάτισσα εμφανίζεται δημόσια, μιλά ελεύθερα με τους άνδρες παίρνει μέρος στις γιορτές, στις γυμναστικές επιδείξεις και εκπαιδεύει το πνεύμα της μαθαίνοντας τραγούδι και χορό. Ο φλογερός πατριωτισμός χαρακτηρίζει και τον άνδρα και τη γυναίκα.

Ανακεφαλαιώνοντας τα όσα προαναφέρθηκαν διαπιστώνεται ότι στην Αρχαία Ελλάδα με εξαίρεση την Σπάρτη επικρατεί η πατρική κυριαρχία και η υποβάθμιση του ρόλου και της αξίας της γυναίκας. Ο άνδρας αποφάσιζε για την τύχη της οικογένειας και γεύονταν τις ελευθερίες της ζωής. Αντίθετα η γυναίκα είχε ως προορισμό να παντρευτεί και να κάνει παιδιά.

2. Ρώμη

Σύμφωνα με την Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική Επανάσταση, 1984, σελ 50) η θέση της γυναίκας στη Ρώμη ήταν παρόμοια με αυτήν στην Αρχαία Ελλάδα. Δε συμμετείχε στα κοινά και δεν είχε κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Η γυναίκα δε θεωρούνταν σύντροφος του άνδρα αλλά σκλάβο του. Το ρωμαϊκό δίκαιο αποκαλούσε τη γυναίκα ως πράγμα και δεν είχε κανένα ατομικό δικαίωμα.

Παρόμοια η Ρ. Κακλαμανάκη (Η θέση της Ελληνίδας, στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία **1904**, σελ **30**) αναφέρει ότι η γυναίκα θεωρούνταν ατελής προσωπικότητας που βρισκόταν πάντα κάτω από την κηδεμονία του πατέρα, του συζύγου, του αδελφού. Ο σύζυγος είχε απόλυτη εξουσία πάνω της, μπορούσε να την κακοποιήσει ακόμα και να τη σκοτώσει χωρίς να δίνει λογαριασμό σε κανένα.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να επισημάνουμε για ακόμη μια φορά την υπεροχή του ανδρικού φύλου. Η γυναίκα στερούνταν κάθε δικαίωμα και η εξουσία του άνδρα πάνω της ήταν εμφανής.

3. Χριστιανισμός

Η θρησκεία του Χριστού όπως σημειώνει η Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, **1984**, σελ **51**) εμφανίζεται κατά την κατάρρευση της ρωμαϊκής, ανατρέπει θεσμούς και αντιλήψεις κηρύσσοντας στους ανθρώπους ισότητα. Οι βασικές αρχές του χριστιανισμού για τον άνθρωπο και την κοινωνία αναφέρουν ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι. Στην χριστιανική κοινωνία δεν υπάρχουν διακρίσεις και η διαφορά του φύλου δεν αποτελεί στοιχείο κοινωνικής διαφοράς.

Ενώ ο χριστιανισμός ύψωσε το γυναικείο φύλο, στην Καινή Διαθήκη υπάρχουν πολλά χωρία που έχουν αντιφεμινιστικό πνεύμα. Τα δικαιώματα της Χριστιανής με την πάροδο του χρόνου περιορίστηκαν. Σ' αυτό συντέλεσε και το μοναχικό – ασκητικό πνεύμα που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα. Οι Πατέρες της Εκκλησίας με τα κηρύγματά τους παραμέρισαν τη διδασκαλία του Χριστού που αναφερόταν στην κατάργηση των διακρίσεων ανάμεσα στα δύο φύλα.

Αυτό είχε ως συνέπεια να θεωρείτε η γυναίκα ως κατώτερο ον, να χάσει τα λίγα δικαιώματα που είχε και η ζωή της να εξαρτάται από τη διάθεση του άνδρα (ΟΠ,Π, σελ 52-53)

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι μια από τις βασικές αρχές του Χριστιανισμού είναι η κοινή πορεία του άνδρα και της γυναίκας, οδηγούμενη προς την ισότητα.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας ωστόσο παρερμήνευσαν τη διδασκαλία του Χριστού για την ισότητα των δύο φύλλων και υποβάθμισαν τη θέση της γυναίκας.

4. Βυζάντιο

Την πολιτική εξουσία στο Βυζάντιο σύμφωνα με την Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, **1984**, σελ 54) κατείχαν οι άνδρες και οι γυναίκες της αριστοκρατίας. Οι άνδρες και οι γυναίκες της κατώτερης τάξης δεν εμπλέκονταν καθόλου στα πολιτικά δρώμενα. Μόνο σε περιόδους κοινωνικής κρίσης που κυριαρχούσε τι λαϊκό στοιχείο είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην πολιτική εξουσία. Γενικά η θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο ήταν αυτή που επέβαλαν οι Πατέρες της Εκκλησίας με τα κηρύγματα τους.

Παρόμοια η Ρ. Κακλαμανακη (Η θέση της ελληνίδας, στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία, **1984**, σελ 34) αναφέρει ότι οι άνδρες του Βυζαντίου ήταν διαιρεμένοι στους πολλούς του λαού και στους λίγους της αριστοκρατίας. Οι άνδρες που ανήκουν στις τάξεις για να καλύψουν την παράνομη ερωτική τους δραστηριότητα επινόησαν το θεσμό των συνεισοακτών. Οι συνεισοάκτες ήταν προστατευόμενες νέες πλούσιων ή αξιωματούχων κάποιας ηλικίας. Οι

γυναίκες αυτές ήταν συνήθως όμορφες και αφοσιωμένες. Ο θεσμός αυτός δημιούργησε πολλά σκάνδαλα. Έτσι καταργήθηκε τυπικά αλλά ποτέ ουσιαστικά.

Όπως η ζωή των ανδρών έτσι και η ζωή των γυναικών είχε μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις πλούσιες και στις φτωχές επισημαίνει η Κ. Ξηραδάκη στο βιβλίο *η Ελλάδα των Γυναικών (1992, σελ. 371)*. Οι φτωχές γυναίκες δούλευαν σκληρά στο σπίτι. Ήταν αναγκασμένες να υφαίνουν και να ράβουν όλα τα ρούχα της οικογένειας και να κάνουν τις εξωτερικές δουλειές. Μεγάλωναν τα παιδιά τους και ήταν αναγκασμένες τους άνδρες και τα πεθερικά τους. Αν τύχαινε να ξεφύγουν από την οικογενειακή ζωή και να ακολουθήσουν την ελεύθερη ζωή κατέληγαν να είναι πόρνες, και πολύ σπάνια πολυτελείς εταίρες.

Οι πλούσιες αντίθετα υποστηρίζει η Κ. Νικολάου (*Η θέση της γυναίκας στη Βυζαντινή κοινωνία, 1994, σελ 34*) ότι είχαν έντονη οικονομική δραστηριότητα. Ασκούσαν διάφορα επαγγέλματα για βιοπορισμό όπως της ιατρού και της μαιάς. Πολλές γυναίκες ήταν ιδιοκτήτριες μικρών καταστημάτων στις βυζαντινές πόλεις. Επίσης η ίδρυση γηροκομείων και οι δωρεές για την ανέγερση ναών και άλλων κτισμάτων μαρτυρούν τη συμμετοχή των πλουσίων γυναικών στην κοινωνική ζωή του Βυζαντίου. Την εποχή εκείνη συναντάμε και πλούσιες γυναίκες που συμμετέχουν στην πολιτική ζωή. Οι πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν ανέδειξαν τη γυναίκα ακόμα και αυτοκρατόρισα.

Ανακεφαλαιώνοντας επισημαίνεται ότι στο Βυζάντιο η πορεία του φύλου καθορίστηκε από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκε. Η κοσμική ζωή ήταν προνόμιο της ανώτερης τάξης. Άνδρες και γυναίκες

της αριστοκρατίας ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή. Σε αντίθεση με την κατώτερη τάξη που στερούνταν αυτών των δικαιωμάτων και ιδιαίτερα οι γυναίκες που ο μόνος χώρος δραστηριότητάς τους ήταν το σπίτι.

5. Τουρκοκρατία

Η Κ. Ξηραδάκη στο βιβλίο η Ελλάδα των Γυναικών (1992, σελ 39-40) αναφέρει ότι η Ελληνίδα αντιμετώπισε με άξιο τρόπο τους δύσκολους χρόνους της σκλαβιάς. Μετά την φυγή των ανδρών στα βουνά και στους ξένους τόπους, έμεινε μόνη, ανάθρεψε τα παιδιά της και διατήρησε την Ελληνική Παράδοση στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ο ηρωισμός των ανδρών βρήκε απήχηση στην ψυχή των γυναικών. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 ο ρόλος της γυναίκας ήταν σημαντικός. Η κάθε γυναίκα πήγαινε στους πολεμιστές νερό, τρόφιμα, ρούχα, πολεμοφόδια και ότι άλλο χρειαζόταν.

Παρόμοια η Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, 1984, σελ 81) αναφέρει ότι η Ελληνίδα συμμετέχει στον αγώνα πολεμώντας σαν άνδρας πλάι στον άνδρα με ηρωισμό, πίστη, θάρρος και αυτοθυσία. Η προσφορά τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών στον αγώνα για την ανεξαρτησία ήταν μεγάλη και πολλαπλή.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα διαπιστώνεται ότι η περίοδος αυτή στιγματίσε με μελانا χρώματα την ιστορία του Ελληνικού κράτους. Οι άνδρες ρίχνονται στον αγώνα και οι γυναίκες προσπαθούν να τους στηρίξουν με κάθε τρόπο.

6. Γαλλική Επανάσταση

Σύμφωνα με την Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, **1984**, σελ **72**) ορόσημο στην παγκόσμια ιστορία αποτέλεσε η Γαλλική Επανάσταση η οποία διακήρυξε τις αρχές της ελευθερίας που σχετίζονται με την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ισότητα των πολιτικών καθώς και τη συμμετοχή τους στις δημόσιες υπηρεσίες και την ελευθερία του τύπου και της σκέψης. Η επανάσταση αυτή που σεβάστηκε τις αστικές αρχές και αξίες ξεκίνησε μόνο από άνδρες. Έτσι οι γυναίκες χάνουν την αξία τους και κυρίως οι εργάτριες που απολαμβάνουν μεγάλη ανεξαρτησία πριν από την επανάσταση. Ωστόσο οι γυναίκες αυτές επαναστάτησαν διεκδικώντας τα δικαιώματά τους και ζώντας την κατάργηση των ανδρικών προνομίων. Έτσι οι γυναίκες άρχισαν να διεκδικούν την απελευθέρωσή τους με την συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή, ενώ παράλληλα έκαναν την επανάστασή τους στον τομέα της εκπαίδευσης και της εργασίας.

Άρχισαν να εισχωρούν στην πολιτική δυναμική έχοντας σοσιαλιστικές ιδέες και για πρώτη φορά διατηρώντας τη συμμαχία φεμινισμός – σοσιαλισμός εκείνης της εποχής τέθηκε το θέμα της ψήφου στη Βουλή το οποίο αρχικά απορρίφθηκε από τη Γερουσία. Πολύ αργότερα οι Γαλλίδες απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα και οδηγήθηκαν στη δημιουργία ενός νέου κινήματος απελευθέρωσης της γυναίκας που είχε κοινό σημείο την απελευθέρωση μακριά από πολιτικές επιδράσεις. (ΟΠ,Π σελ **73-74**).

Καταλήγοντας αξίζει να σημειώσουμε ότι η Γαλλική επανάσταση αποτέλεσε την αφετηρία για την καθιέρωση των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων. Στις ανακατατάξεις αυτές συμμετείχαν και οι γυναίκες κάνοντας τη δική τους επανάσταση και διεκδικώντας την ανεξαρτησία τους.

7. Βιομηχανική επανάσταση

Η Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, 1984, σελ. 75) αναφέρει ότι την εποχή εκείνη δημιουργούνται νέες αξίες σχετικά με την κατανομή των ρόλων. Ο άνδρας ανέλαβε την αντιπροσώπευση της οικογένειας στον κοινωνικό περίγυρο και η γυναίκα είναι εργάτρια στο εργοστάσιο και νοικοκυρά μέσα στο σπίτι. Ρόλος της είναι να ασχολείται με το σπίτι και τις ανάγκες της οικογένειας και να συμβάλει στο οικογενειακό προϋπολογισμό με τα χρήματα από τη δουλειά της στη βιομηχανία. Ο άνδρας περιορίστηκε στο ρόλο του απλού θεατή μέσα στην οικογένεια ενώ ανέπτυξε μεγάλη συμμετοχή στα κοινά σε αντίθεση με τη γυναίκα που δεν είχε ελεύθερο χρόνο για να συμμετέχει σε κοινωνικές δραστηριότητες.

Κατά συνέπεια η γυναίκα της περιόδου της βιομηχανικής επανάστασης ενώ συμμετείχε ενεργά στον εργασιακό χώρο ωστόσο η δράση της περιοριζόταν στον οικογενειακό βίο. Ο άνδρας είχε έντονη κοινωνική δραστηριότητα αλλά απομονώθηκε από την οικογενειακή ζωή.

8. Νεότεροι Χρόνοι

Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι έχουν αρνητικές επιπτώσεις για την Ελλάδα αναφέρει η Ν. Τακαρη (Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, 1984, σελ 96). Στον Α' παγκόσμιο

πόλεμο οι άνδρες έφυγαν για το μέτωπο και οι γυναίκες έμειναν πίσω για να κάνουν τις δουλειές που άφησαν οι άνδρες. Στρατιώτες, πρόσφυγες και ορφανά δέχτηκαν την περίθαλψη των γυναικών. Ακόμη πολλές γυναίκες πήραν μέρος στον αγώνα ενάντια στον εισβολέα. Οι γυναίκες μετά τον πόλεμο άρχισαν να ζητούν ίσα πολιτικά δικαιώματα.

Κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου οι άνδρες αγωνίστηκαν ακόμη και πέθαναν παίρνοντας μέρος στον πόλεμο. Οι γυναίκες τους αντικατέστησαν στις υπηρεσίες και τις επιχειρήσεις. Ωστόσο πολλές ήταν και οι γυναίκες που αφήφισαν τον κίνδυνο και πολέμησαν δίπλα στους άνδρες. Κάθε ενέργεια διεκδίκησης δικαιωμάτων τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες σταματά την περίοδο αυτή (ΟΠ,Π, σελ 101).

Έως το 1945 που τέθηκε στον ΟΗΕ το θέμα των ίσων δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών, οι άνδρες όταν συζητούσαν τα δικαιώματα του ανθρώπου εννοούσαν τα δικαιώματα των ανδρών. Οι γυναίκες στερούνταν το δικαίωμα ψήφου, το να εκλέγουν και να εκλέγονται και να συμμετέχουν σε κοινωνικές δραστηριότητες. Οι άνδρες απομάκρυναν τις γυναίκες, από τις συζητήσεις σχετικά με τα κοινωνικά προβλήματα. Τα μόνα θέματα που άφηναν στις γυναίκες, ήταν η ανατροφή των παιδιών και το νοικοκυριό. Οι γυναίκες προς το τέλος της δεκαετίας του 1970, άρχισαν σιγά-σιγά να εντάσσονται σε πολιτικά κόμματα και οργανώσεις και να διεκδικούν τα δικαιώματά τους (ΟΠ,Π, σελ 106-108).

Η εδραίωση όμως της χούντας το 1967 σταμάτησε την ανοδική πορεία του γυναικείου κινήματος. Στα χρόνια της δικτατορίας οι γυναίκες έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην αντίσταση και στην

απελευθέρωση με το να αγωνίζονται δίπλα στους άνδρες. Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τη δικτατορία της χούντας οι Έλληνες αντιμετώπισαν την τεράστια εξέλιξη της τεχνολογίας η οποία δημιούργησε νέες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας. (ΟΠ,Π σελ 109-115).

Η τεχνολογία φέρνει σημαντικές αλλαγές στην εργασία, στην οικογένεια και στην κοινωνία. Απαιτείται εξειδίκευση και εκπαίδευση των ανθρώπων στους νέους τεχνολογικούς τομείς ώστε να μην βρεθούν εκτός της τεχνολογικής περιόδου. Ωστόσο η νέα αυτή επίτευξη του ανθρώπου οδήγησε στην αύξηση της παραγωγικότητας με ελάχιστα οικονομικά μέσα. Η διαδικασία όμως αυτή είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των ανέργων, κυρίως των γυναικών και νέων (ΟΠ,Π σελ 116)

Την περίοδο αυτή το γυναικείο κίνημα παρουσιάζει έντονη δραστηριότητα όπως αναφέρει η Ρ. Κακαλαμανάκη (Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία, 1984, σελ 54-55). Το γυναικείο κίνημα αρχίζει να ερευνά και να συζητά νέες αξίες και να βλέπει από μια άλλη σκοπιά τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων, αμφισβητώντας τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι η γυναίκα αποκτά στις μέρες μας έντονη κοινωνική δραστηριότητα. Προβληματίζεται, συζητά και απαιτεί να τη σέβονται ως άτομο. Διεκδικεί το δικαίωμα της ισοτιμίας με το άλλο φύλο και αγωνίζεται έναντι στα στοιχεία εκείνα που συντελούν στην άνιση μεταχείρισή της και στην κοινωνική της υποτίμηση.

Συμπερασματικά κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα οι άνδρες και οι γυναίκες αγωνίστηκαν μαζί για να κερδίσουν την ελευθερία τους.

Μετά τη λήξη των αγώνων και την εδραίωση της δημοκρατίας, η τεχνολογική επανάσταση γίνεται εμφανής στον Ελλαδικό χώρο. Άνδρες και γυναίκες δέχονται νέες προκλήσεις στους τομείς της ζωής τους και κυρίως στον εργασιακό τομέα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Α. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

1. Η δομή της παραδοσιακής – Εκτεταμένης οικογένειας

Οι συνθήκες που επικρατούσαν στον ελλαδικό χώρο όπως η ανεπάρκεια φυσικών πόρων αναφέρει η Μ. Χρηστέα – Δουμανη (Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, 1989, σελ 51-53) ότι είχαν σαν αποτέλεσμα να ζουν οι Έλληνες κάτω από συνθήκες στέρησης. Για να επιβιώσουν και για να αποφύγουν τη σπατάλη υλικών αγαθών και ανθρώπινου μόχθου έπρεπε να προγραμματίσουν τις δραστηριότητές τους και να προκαθορίσουν τους ρόλους τους. Η κοινότητα ως κοινωνικό σύστημα βασιζόταν στη φιλοσοφία των ανταμοιβών που ήταν καθοριστικό μέσω για την διαμόρφωση της συμπεριφοράς των ατόμων. Μέσα σ' αυτή τα μέλη λειτουργούσαν συλλογικά ενώ ταυτόχρονα ο καθένας μπορούσε να αναπτύξει πρωτοβουλία. Η κοινότητα αν και ήταν μικρή δεν ήταν μια ομοιόμορφη ομάδα ατόμων,. Ήταν χωρισμένη σε κατηγορίες υπήρχε δηλαδή η στενή οικογένεια, ο κύκλος των «δικών» και οι «άλλοι» με τους οποίους η οικογένεια είχε εχθρικές και ανταγωνιστικές σχέσεις.

Η οικογένεια αποτελούσε μια συνεργατική ομάδα όπου τα περιουσιακά στοιχεία ανήκουν σε όλους και ο αρχηγός της οικογένειας ήταν ο διαχειριστής αυτών. Η κάθε οικογένεια αγωνιζόταν για να μπορεί να λειτουργεί ως πλήρη οικονομική μονάδα. Το κάθε μέλος της οικογένειας ήταν αφοσιωμένο σ' αυτήν και ήταν υπεύθυνο τόσο για τις πράξεις του, όσο και για τις πράξεις των υπολοίπων. Η αφοσίωση στην οικογένεια ανταμειβόταν και όποιος

την παραβίαζε τον τιμωρούσαν. Η οικογένεια όσο μπορούσε βοηθούσε τα μέλη που αντιμετώπιζαν προβλήματα και περείχε στον καθένα τα απαραίτητα εφόδια για να ξεκινήσει σωστά τη ζωή του (ΟΠ, Π σελ. 55-57).

Η κοινή προσπάθεια των ατόμων επισημαίνεται και από την Χ. Κατακη (οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας, **1984**, σελ **60-61**). Ο αγώνας του κάθε μέλους για την επιβίωση της οικογένειας αναγνωριζόταν από τους άλλους και ικανοποιούσε τόσο τις δικές του ανάγκες όσο και των άλλων. Η αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών, ο κοινωνικός αγώνας για την επιβίωση, οι αρμονικές σχέσεις και η έλλειψη εναλλακτικών λύσεων, έδινε τελείως διαφορετικό νόημα στην έννοια των υποχρεώσεων. Στην παραδοσιακή οικογένεια δεν υπήρχε διαχωρισμός συμφαιρόντων. Κάθε συμβολή που δινόταν σε κάποιο μέλος γινόταν αποδεκτή αφού το καλό του αποτελούσε καλό για όλους.

Η Α. Μουσουρου (Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας, **1996**, σελ **25**) αναφέρει ότι στην παραδοσιακή οικογένεια οι ρόλοι και οι θέσεις των ατόμων προσδιορίζονταν από δύο χαρακτηριστικά που ήταν το φύλο και η ηλικία. Χαρακτηριστικά που συντελούσαν στην ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, παιδιών και ενηλίκων,. Έτσι ο άνδρας ασκούσε εξουσία στη γυναίκα του και αυτή ήταν εξαρτημένη από το σύζυγό της. Κύριο χαρακτηριστικό του παραδοσιακού αυτού σχήματος ήταν η απαγόρευση οποιασδήποτε καινοτομίας ως προς τους ρόλους. Τις θέσεις και τις σχέσεις που είχαν τα άτομα. Ένα άλλο χαρακτηριστικό ήταν η απομόνωση των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο και η συμμετοχή των ανδρών στο δημόσιο. Ένα ακόμα

χαρακτηριστικό ήταν η έλλειψη κάθε έννοιας ισότητας και ισότιμων ρόλων.

Παρόμοιες απόψεις για τους ρόλους των δύο φύλων έχει και ο Δ. Γιωργάς (Διαφυλικές Σχέσεις, 19952, σελ 287) ο οποίος αναφέρει ότι στην παραδοσιακή οικογένεια η ιεράρχηση των ρόλων ακολουθούσε ένα αυστηρό προσδιορισμό. Ο πατέρας ήταν ο αρχηγός της οικογένειας και αυτός που διαχειριζόταν τα οικονομικά, ενώ η μητέρα ασχολούνταν με το σπίτι, φρόντιζε τα παιδιά και έπρεπε να συμφωνεί με την γνώμη του συζύγου της σχετικά με την ανατροφή των παιδιών. Αυτός ο προκαθορισμός των ρόλων ήταν απαραίτητος.

Συνεπώς η μορφή της παραδοσιακής οικογένειας ήταν ανδροκρατούμενη και ο ρόλος που αναλάμβανε το κάθε μέλος καθοριζόταν με βάση το φύλο του. Υπήρχε στενή συνεργασία, αλληλεξάρτηση και συλλογικότητα ώστε να μπορεί η οικογένεια να λειτουργήσει ως αυτόνομη οικονομική ομάδα. Το πρόβλημα του κάθε μέλους αντιμετωπιζόταν από κοινού και κάθε προσπάθεια για επιβίωση της οικογένειας αναγνωριζόταν απ' όλους.

2. Οι ρόλοι και οι θέσεις του άνδρα και της γυναίκας στην παραδοσιακή οικογένεια

Στην παραδοσιακή οικογένεια το βασικό στοιχείο της ταυτότητας του άνδρα ήταν η επιτυχία στον κοινωνικό χώρο όπως αναφέρει η Χ. Κατακη (Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας, σελ 158-161). Τα επιτεύγματα του άνδρα στον κοινωνικό χώρο αποτελούσαν τη βασική προϋπόθεση για την διατήρηση της ψυχολογικής του κατάστασης. Ο άνδρας ήταν αυτός που προστάτευε την οικογένεια από εξωτερικές επιθέσεις και που την εκπροσωπούσε στην κοινότητα.

Οι καθημερινές του επαφές με τα άτομα χαρακτηρίζονταν από τη συνεργασία και τη συλλογικότητα. Κανείς δεν αμφισβητούσε το κύρος του μέσα στην οικογένεια, στη δουλειά και στην κοινότητα. Αλλά ούτε και ο ίδιος αμφισβητούσε που η κοινότητα και η οικογένεια είχαν τοποθετηθεί στην ιεραρχία ψηλότερα από αυτόν. Έτσι η θέση που διατηρούσε ο άνδρας στη ζωή του ήταν σταθερή και ασφαλής ως το θάνατο.

Τόσο ο πατέρας όσο και η μητέρα επιθυμούσαν να φέρουν στον κόσμο αγόρι γιατί θα τους εκπλήρωνε όλα τα όνειρα. Η γέννηση του αποτελούσε σημαντικό γεγονός για όλη την οικογένεια και ικανοποιούσε και τους δύο γονείς. Για τον πατέρα ο υιός θα συνέχιζε το όνομά του, θα μοιραζόταν μαζί του τις δύσκολες δουλειές, θα του συμπαραστεκόταν στο δύσκολο αγώνα της επιβίωσης και θα έμενε δίπλα του. Για την μητέρα το αγόρι αύξανε την εκτίμηση της κοινότητας προς αυτής και ήταν το στήριγμά της αφού το κορίτσι όταν παντρευόταν θα απομακρυνόταν από αυτήν. Ο υιός δηλαδή ήταν για την οικογένεια αυτός που βελτιώνει τις συνθήκες ζωής της, που θα συντελούσε στη διαίωνιση της και στην κοινωνική της άνοδο. (ΟΠ.Π)

Παρόμοια είναι και η άποψη της Μ. Δουμανης-Χρηστεα (Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, **1989**, σελ **78**) η οποία αναφέρει ότι ο άνδρας ήταν ο εκπρόσωπος της οικογένειας στον έξω κόσμο και εμπόδιζε όποιον προσπαθούσε να προσβάλει τις γυναίκες της οικογένειας. Από πολύ μικρή ηλικία βοηθούσε τους ενήλικες άνδρες στις αγροτικές εργασίες. Αυτοί προσπαθούσαν να καλλιεργήσουν στο παιδί την προσοχή και την παρατήρηση, ως τους καλούς τρόπους για την εκπαίδευση σε οποιαδήποτε εργασία. Όταν πήγαινε σχολείο

έπρεπε να έχει καλή απόδοση γιατί αλλιώς θα στιγματίζε την οικογένεια και ιδίως τον πατέρα.

Συνεπώς, διαπιστώνεται ότι στην παραδοσιακή οικογένεια ο άνδρας ήταν η κεφαλή του σπιτιού. Ήταν αυτός που είχε την εξουσία, που αποφάσιζε για τα σημαντικά θέματα που αφορούσαν την οικογένεια και τα παιδιά έπαιρναν το επώνυμό του. Συμμετείχε στις δραστηριότητες της κοινότητας και είχε περισσότερες ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη σε αντίθεση με τη γυναίκα του που ήταν απομονωμένη στο σπίτι. Οι δύσκολες όμως συνθήκες τον ανάγκαζαν να εργάζεται σκληρά ώστε να μπορέσει να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την επιβίωση της οικογένειας υλικά αγαθά.

Όσον αφορά τη θέση της γυναίκας στην παραδοσιακή οικογένεια διαπιστώνεται μέσα από την έρευνα που έκανε η Μ. Χρηστέα – Δουμανη (Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, 1989, σελ. 71-72) παρατηρώντας είκοσι αγρότισσες μητέρες που ζούσαν στη Ήπειρο. Το κορίτσι καθώς μεγάλωνε στο πατρικό της σπίτι βρισκόταν κάτω από την εξουσία του πατέρα της. Όταν παντρευόταν βρισκόταν κάτω από την εξουσία του άνδρα της και της οικογένειάς του. Τις δύσκολες και τις πιο σκληρές δουλειές τις αναλάμβανε η γυναίκα. Δεχόταν τις διαταγές της πεθεράς, ικανοποιούσε τις επιθυμίες όλων των ανδρών και ήταν υποχρεωμένη να υπακούει στις παλιές νύφες. Η συζήτηση με τον άνδρα της όταν ήταν παρόντα και άλλα μέλη της οικογένειας ήταν τυπική και η σεξουαλική τους επαφή γινόταν σπάνια και στα κρυφά.

Μόνο όταν γεννούσε άλλαζε η στάση της οικογένειας απέναντι στη γυναίκα. Τις φέρονταν τρυφερά αφού είχε φέρει στον κόσμο τον απόγονο της οικογένειας. Για την παραδοσιακή γυναίκα η μητρότητα

σήμαινε ότι έπαυσε να είναι ασήμαντη για την οικογένεια και γινόταν σημαντική. Η κοινωνική θέση της γυναίκας βελτιωνόταν σιγά-σιγά. Πέντε με έξι χρόνια μετά το γάμο της έφευγε από το σπίτι των πεθερικών της μαζί με τον άνδρα της και τα παιδιά της. Η γυναίκα έχοντας δικό της σπίτι ήταν κυρά και δεν δεχόταν εντολές από κανέναν. Καθώς περνούσαν τα χρόνια το κύρος της μητέρας αυξανόταν σημαντικά με αποκορύφωμα τη στιγμή που θα πάντρευε τα παιδιά της. Ως μητέρα καλοπαντρεμένων παιδιών έπαυε να έχει περιορισμούς λόγω του φύλου της και ήταν το επίκεντρο της οικογένειας (ΟΠ,Π, σελ 73-76).

Η Χ. Κατακη (οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας, 1984, σελ 231) αναφέρει ότι η παραδοσιακή γυναίκα κατόρθωνε να συνδυάσει αποτελεσματικά τον οικογενειακό με τον κοινωνικό της ρόλο βοηθούσε στην επιβίωση της οικογένειας. Όταν δηλαδή ο ρόλος της γυναίκας εναρμονιζόταν τόσο με τις δικές της ανάγκες όσο και με τις ανάγκες της οικογένειας και της κοινωνίας, η κοινότητα αναγνώριζε το ρόλο της και της φερόταν με σεβασμό και εκτίμηση. Για να πετύχει όμως κάτι τέτοιο η γυναίκα έπρεπε να δίνει συνέχεια. Όσο στερούσε από τον εαυτό της τις υλικές απολαύσεις, τόσο αύξανε τις ψυχολογικές και κοινωνικές απολαβές. Με το δόσιμο όμως αυτό δεν έχανε δύναμη αλλά αντιθέτως έπαιρνε.

Η ζωή της γυναίκας εκείνη της εποχή δεν μπορεί να θεωρηθεί εύκολη. Η γέννηση ενός κοριτσιού ήταν δυσάρεστο γεγονός για τους γονείς. Από οικονομικής πλευράς το κορίτσι αντιπροσώπευε την επιβάρυνση. Η διαπαιδαγώγηση του κοριτσιού γινόταν με πολλές απαγορεύσεις σε αντίθεση με του αγοριού. Η θέση του κοριτσιού δεν άλλαζε όταν παντρευόταν. Τις κοπιαστικές δουλειές τις έκανε η νύφη

η οποία περνούσε σκληρές δοκιμασίες. Μόνο όταν αποκτούσε παιδιά κατόρθωνε να εδραιώσει τη θέση της μέσα στην οικογένεια και στην κοινότητα (ΟΠ,Π σελ **124-131**)

Οι αντίξοες οικονομικές συνθήκες δυσκολεύανε την επιβίωση της οικογένειας καθώς και το ρόλο της γυναίκας μέσα σ' αυτήν. Έπρεπε να καλύπτει όσο το δυνατό τις περισσότερες ανάγκες της οικογένειας με τα λιγότερα χρήματα. Εκτός από τα οικονομικά προβλήματα πολλές φορές είχε να αντιμετωπίσει την απουσία του άνδρα της λόγω ξενιτιάς του και έτσι ήταν αναγκασμένη να επωμίζεται μόνη της όλα τα οικογενειακά βάρη. Τα προβλήματα αυτά καθώς και πολλά άλλα μπορούσε να τα αντέξει η γυναίκα αφού γνώριζε ότι ο σκοπός που αγωνιζόταν ήταν η επιβίωση της οικογένειας.(ΟΠ,Π)

Όσον αφορά τις σχέσεις της παραδοσιακής γυναίκας με τις ομοφυλόφιλες της η Μ. Χρηστέα - Δουμανη (Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, **1989**, σελ **93-94**) αναφέρει ότι χαρακτηριζόταν από οικειότητα και συναισθηματική επαφή κάτι που έλλειπε από τις σχέσεις της με τον άνδρα της. Αν και η λεκτική τους επικοινωνία ήταν περιορισμένη ωστόσο εξέφραζαν με άνεση τα συναισθήματά τους γεγονός που τις βοηθούσε στον μητρικό τους ρόλο. Η ομάδα των γυναικών όχι μόνο ανεχόταν αυτή την έκφραση αλλά τη θεωρούσε και άξια γι' αυτό έδινε την ευκαιρία σε κάθε γυναίκα να βελτιώσει αυτήν την έκφραση μέσα από τη μίμηση. Οι προσωπικές εμπειρίες της κάθε γυναίκας αποτελούσαν πηγή μάθησης για τις υπόλοιπες.

Είναι φανερό ότι στην παραδοσιακή οικογένεια η γυναίκα από τη γέννησή της μέχρι τα γηρατειά, βρισκόταν κάτω από την εξουσία ενός άνδρα, είτε του πατέρα της, είτε του συζύγου της, είτε του υιού της. Η απομόνωση της στο σπίτι δεν της επέτρεπε να είναι οικονομικά

ανεξάρτητη αφού δεν μπορούσε να εργαστεί. Η επαφή της με το δημόσιο ήταν έμμεση αφού εμφανιζόταν με την ταυτότητα του συζύγου της και των παιδιών της. Αν και η θέση της μέσα στην οικογένεια ήταν δύσκολη η γυναίκα δεν αισθανόταν ότι καταπιεζόταν από το ρόλο της. Η προσπάθεια για την επιβίωση της οικογένειας αναγνωριζόταν τόσο από την οικογένεια όσο και από την κοινότητα.

3. Η σχέση του άνδρα και της γυναίκας στην παραδοσιακή οικογένεια

Στην παραδοσιακή οικογένεια οι σχέσεις των δύο φύλων αναφέρει η Μ. Χρηστέα – Δουμανη (Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, **1989**, σελ **69**) ότι ήταν αρμονικές και οι ρόλοι τους ήταν διαφορετικοί αλλά συμπληρωματικοί. Η γυναίκα ήταν υποχρεωμένη να φροντίζει τα μέλη της οικογένειας και να δίνει αγάπη ενώ ο άνδρας ήταν αυτός που εξασφάλιζε τις υλικές ανάγκες της οικογένειας και την αντιπροσώπευε στην κοινότητα. Η σχέση ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα δεν είχε ούτε πολύ αμοιβαιότητα, ούτε πολύ οικειότητα. Η περιορισμένη συναισθηματική επαφή που είχαν τους εμπόδιζε να εκφράζουν τα συναισθήματά τους και να δείχνουν ο ένας στον άλλο τρυφερότητα. Η σεξουαλική τους σχέση δεν ήταν συχνή γιατί ζούσαν όλοι μαζί στο ίδιο σπίτι αλλά και γιατί πολλές φορές ο άνδρας αναγκαζόταν να φύγει από το σπίτι προκειμένου να εργαστεί. Επομένως η στενή σεξουαλική επαφή θα εμπόδιζε την απομάκρυνση του άνδρα που ήταν απαραίτητη για την επιβίωση της οικογένειας.

Η γυναίκα προσπαθούσε με κάθε τρόπο να ενισχύει την υπεροχή και το γόητρο του άνδρα της για να εξασφαλίσει την καλύτερη εκπροσώπηση της οικογένειας στην κοινότητα. Δημόσια κρατούσε

μια στάση υποταχτική. Εκτελούσε τις εντολές του άνδρα της και μ' αυτόν τον τρόπο έδειχνε ότι ήταν αυτός που κρατούσε τα «ηνία» της οικογένειας. Στο σπίτι όμως η στάση της γυναίκας απέναντι στον άνδρα της ήταν διαφορετική. Η σχέση του ζευγαριού στηριζόταν στην υποστήριξη και όχι στην υποταγή. Φρόντιζε για το φαγητό του, για τα ρούχα του και για την ψυχολογική του κατάσταση. Συζητούσε μαζί του για τα προβλήματα και διαπαιδαγωγούσε τα παιδιά της με τέτοιο τρόπο ώστε να σέβονται τον πατέρα τους (ΟΠ,Π σελ 78-79)

Εν κατακλείδι η συγγραφέας αναφέρει ότι «ο δεσμός που ένωνε τον άνδρα με τη γυναίκα αν και δε στηριζόταν στη στενή επαφή παρ' όλα αυτά βασιζόταν στη γυναίκα του για να του μεγαλώσει τα παιδιά που θα του έδιναν νόημα και ελπίδα στη ζωή του και προστασία στα γηρατειά, ενώ η γυναίκα βασιζόταν στον άνδρα για το φαΐ, την προστασία και την κοινωνική της θέση», (ΟΠ,Π, σελ 80)

Αυτό που αξίζει να σημειώσουμε είναι ότι στην παραδοσιακή οικογένεια αν και η σχέση του άνδρα και της γυναίκας δεν ήταν ισότιμη ωστόσο στηριζόταν στην υποστήριξη και στην κατανόηση. Ο άνδρας αναγνώριζε την προσφορά της γυναίκας στο σπίτι και η γυναίκα στήριζε τον άνδρα της στο δύσκολο έργο που είχε αναλάβει που ήταν η συντήρηση της οικογένειας. Οι δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν την εποχή εκείνη ανάγκαζαν τον άνδρα και τη γυναίκα να συνεργαστούν για να αντιμετωπίσουν από κοινού τα προβλήματά τους. Ο κοινός αγώνας για την επιβίωση δεν έδινε περιθώρια στη γυναίκα να αισθάνεται ότι με την προσφορά στην οικογένεια στερεί από τον εαυτό της πολλά. Αλλά ούτε και στον άνδρα που αναλάμβανε να λύσει το οικονομικό πρόβλημα της οικογένειας να νιώθει ότι ήταν ο μόνος που θυσιαζόταν γι' αυτήν.

4. Μετάβαση από την παραδοσιακή εκτεταμένη οικογένεια στη σύγχρονη πυρηνική

Με την πάροδο του χρόνου και με την εμφάνιση του καπιταλισμού και της βιομηχανικής επανάστασης αναφέρει ο Α. Τσαλίκης στο άρθρο του «Η διάσπαση της οικογένειας» (Εκλογή, **1993**, Αρ**99**, σελ **259**) ότι αρχίζει σιγά-σιγά η αμφισβήτηση της παραδοσιακής οικογένειας που δίνει στο άτομο την ευκαιρία να απεξαρτητοποιηθεί από το ευρύτερο συγγενικό του περιβάλλον.

Καθώς η κοινωνία εκσυγχρονίζεται, καθώς δηλαδή μια κοινωνία μετατρέπεται από παραδοσιακή – αγροτική σε σύγχρονη αστική η Α. Μουσουρου σε μια εισήγησή της που συμπεριλαμβάνεται στο βιβλίο Διαφυλικές Σχέσεις (Αθήνα **1995**, σελ **138**) αναφέρει ότι αλλάζουν οι ρόλοι και οι θέσεις του καθενός μέσα στην οικογένεια. Έτσι αναλύει τους παράγοντες που προκαλούν την αλλαγή αυτή. Αρχικά καθώς ο πληθυσμός των πόλεων αυξάνει αυτές μετατρέπονται σε μεγαλουπόλεις, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων είναι επιφανειακές και δεν επισημαίνεται η μετάβαση από την μια κατάσταση στην άλλη όπως είναι ο γάμος και η απόκτηση παιδιών. Έτσι οι οικογενειακοί ρόλοι γίνονται αντιφατικοί καθώς ο απρόσωπος κοινωνικός περίγυρος αγνοεί τα χαρακτηριστικά του κάθε ρόλου και δεν ενδιαφέρεται να ελέγξει το ρόλο αυτό.

Η αυτονόμηση του ατόμου από την ομάδα είναι ο δεύτερος παράγοντας που προκάλεσε την αλλαγή των ρόλων μέσα στην οικογένεια. Η αυτονομία αυτή οφείλεται στη διάλυση της οικογένειας ως αυτόνομης οικονομικής ομάδας, στον περιορισμό της εξουσίας της οικογένειας πάνω στα μέλη της και στην τάση του σύγχρονου κράτους

να δημιουργεί συνεχώς νέους φορείς μέριμνας και προστασίας των ατόμων. Ο τρίτος παράγοντας που προκάλεσε της αλλαγή των ρόλων είναι η διάδοση και η επικράτηση της έννοιας της ισότητας, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ισότητας στην παροχή ευκαιριών για προσωπική ανάπτυξη (ΟΠ,Π)

Η ίδια η συγγραφέας στο βιβλίο της κοινωνιολογίας της σύγχρονης οικογένειας (Αθήνα, **1996**, σελ **26**) αναφέρει ότι οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν συμβάλλουν στην αλλαγή της δομής της οικογένειας. Μια από αυτές τις συνθήκες είναι η αύξηση της ζήτησης λόγω της εξειδίκευσης και του πολλαπλασιασμού των θέσεων εργασίας οδήγησαν στη διερεύνηση της αγοράς εργασίας. Επίσης λόγω της αυξημένης κατανάλωσης αγαθών οι ανάγκες της οικογένειας μπορούν να καλυφθούν μόνο αν συμπληρωθούν οι αποδοχές του άνδρα. Οι συνθήκες αυτές καθιστούν επιτακτική την έξοδο της γυναίκας από το σπίτι και την ένταξή της στον εργασιακό χώρο.

Ο Δ. Γιωργάς (Διαφυλικές σχέσεις, **1995**, σελ **285**) υποστηρίζει ότι τα τελευταία **20** με **30** χρόνια η δομή της κοινωνίας υπέστη μεταβολές. Λόγω των μεταβολών αυτών οι αξίες της κοινωνίας άλλαξαν και κατά συνέπεια επήλθαν αλλαγές στο ρόλο των ανδρών και των γυναικών μέσα στην οικογένεια. Οι κυριότερες μεταβολές είναι **1)**Οικονομικές αλλαγές οι οποίες προκάλεσαν εσωτερική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα με αποτέλεσμα τη σταδιακή ερήμωση των μικρών κοινοτήτων. **2)**Η μείωση της απασχόλησης στους τομείς της γεωγραφίας, κτηνοτροφίας, λείας και βιοτεχνίας και η αύξηση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα, στη βιομηχανική επανάσταση και στις μεγάλες επιχειρήσεις. **3)**Οι κάτοικοι των μικρών

παραδοσιακών κοινοτήτων που ήταν αυτόνομες από την κυβέρνηση ήταν δύσπιστοι ως προς τις πράξεις και τις προθέσεις της. Είχαν όμως μια προσωπική επαφή με τους πολιτικούς φορείς της κοινότητας. Οι κάτοικοι των σύγχρονων αστικών περιοχών συνεχίζουν να είναι δύσπιστοι ως προς την κυβέρνηση, δεν έχουν όμως προσωπική επαφή με τους πολιτικούς φορείς του τόπου τους. 4) Η αύξηση του μορφωτικού επιπέδου των παιδιών και των ενηλίκων η οποία παρατηρείται τα τελευταία 30 χρόνια. 5) Η ανάπτυξη των μέσων ενημέρωσης και η επέκταση του οδικού δικτύου σε όλη την Ελλάδα είχαν σαν αποτέλεσμα την αύξηση ευκαιριών ενημέρωσης του πολίτη ακόμα και αυτού που μένει σε απομακρυσμένη περιοχή. 7) Παλαιότερα το άτομο είχε ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς με τα μέλη της διευρυμένης οικογένειας. Σήμερα η ανάπτυξη τέτοιων σχέσεων έχει μειωθεί αισθητά στα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως στην Αθήνα και 7) Η αλλαγή του είδους της οικογένειας. Στις αγροτικές κοινωνίες η οικογένεια ήταν εκτεταμένη και χαρακτηριζόταν από την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων των μελών. Κάτι τέτοιο όμως δε χαρακτηρίζει τη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια που την αποτελούν οι γονείς και τα παιδιά (ΟΠ,Π σελ 286)

Οι ραγδαίες κοινωνικές εξελίξεις τα τελευταία χρόνια αναφέρει η Α. Βαρκα-Αδάμ στο άρθρο της «Από την μητριαρχία και την πατρική εξουσία στη γονική μέριμνα. Η σημερινή νομική δομή της Ελληνικής οικογένειας» (Εκλογή, 1993, Τεύχος 93, σελ 136), ότι αμφισβήτησαν την παραδοσιακή μορφή της οικογένειας και έγιναν αφορμή για τις μεταρρυθμίσεις του οικογενειακού δικαίου. Οι καινοτομίες του οικογενειακού δικαίου δείχνουν την αλλαγή των ρόλων μέσα στην οικογένεια. Ορισμένες από αυτές είναι οι παρακάτω.

α)Καθιερώθηκε το **18^ο** έτος της ηλικίας ως το κατώτερο όριο ηλικίας για γάμο και για τα δύο φύλα. Παλαιότερα το κατώτερο όριο ηλικίας για τα αγόρια ήταν το **18^ο** , ενώ για τα κορίτσια το **14^ο**. Η ρύθμιση αυτή καθιστά τη θέση της γυναίκας στην οικογένεια ισότιμη με του άνδρα, β)Καταργήθηκε ο θεσμός της προίκας και η διάταξη που θεωρούσε ότι ο άνδρας ήταν ο αρχηγός του σπιτιού και ο μόνος υπεύθυνος να επωμίζεται τα οικογενειακά βάρη. Σήμερα οι σύζυγοι αποφασίζουν από κοινού για κάθε θέμα που τους αφορά και μόνο όταν ο ένας από τους δύο βρίσκεται σε φυσική ή νομική αδυναμία αποφασίζει ο άλλος. Επίσης ορίστηκε ότι η κοινή συμβίωση δεν μπορεί να αποτελεί εμπόδιο για την επαγγελματική ή οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα του κάθε συζύγου. γ)Καταργήθηκε η διάκριση σύμφωνα με την οποία η γυναίκα έπαιρνε το επώνυμο του άνδρα της (ΟΠ,Π σελ **137**) δ)Καταργήθηκε η διάκριση σύμφωνα με την οποία ο άνδρας είχε υποχρέωση διατροφής ανάλογα με το οικονομικό του επίπεδο και τη θέση του στην κοινωνία, καθώς και η διάταξη που η γυναίκα είχε τη διεύθυνση του σπιτιού ε)Καταργήθηκε η διάκριση σύμφωνα με την οποία η γυναίκα είχε ως αναγκαία κατοικία, την κατοικία του άνδρα της και στ)Καθιερώθηκε η αμοιβαία μεταξύ γονέων και τέκνων υποχρέωση στοργής, σεβασμού και βοήθειας. Επίσης καταργήθηκε η εξουσία του πατέρα πάνω στα παιδιά. Η πατρική εξουσία αντικαταστάθηκε από την γονική μέριμνα που ασκείται και από τους δύο γονείς και περιλαμβάνει της επιμέλεια των παιδιών, το διαχειρισμό της περιουσίας τους και την εκπροσώπηση τους δικαστικά ή εξώδικα (ΟΠ,Π σελ **138-139**)

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η εξέλιξη της οικογένειας συμβαδίζει με την εξέλιξη της κοινωνίας. Οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες

αλλάζουν τη δομή της οικογένειας η οποία παύει να είναι εκτεταμένη και γίνεται πυρηνική. Οι ανακατατάξεις αυτές οφείλονται και για την αλλαγή της κατανομής των ρούχων μέσα στην οικογένεια καθώς και στις σχέσεις μεταξύ των μελών. Αυτό είναι εμφανές και από τις πρόσφατες μεταρρυθμίσεις του οικογενειακού δικαίου όπου ο ρόλος του άνδρα και της γυναίκας αναπροσδιορίζεται.

5. Η δομή της σύγχρονης – πυρηνικής οικογένειας

Η οικογένεια σήμερα αναφέρει η Α. Μουσουρου (Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας, **1996**, σελ **69**) ότι αποτελείται από τους συζύγους – γονείς και τα παιδιά τους και δεν ζει μαζί με άλλες συγγενικές συζυγικές οικογένειες. Η σημερινή οικογένεια διαφέρει από την παραδοσιακή η οποία αποτελούνταν από πολλές συγγενικές οικογένειες.

Τα χαρακτηριστικά της πυρηνικής οικογένειας αναφέρονται στο Λεξικό της κοινωνιολογίας (Αθήνα **1991** σελ **310**) και είναι τα παρακάτω. Η πυρηνική οικογένεια είναι περισσότερο κινητική από γεωγραφική και κοινωνική πλευρά καθώς είναι απελευθερωμένη από τους συγγενικούς δεσμούς. Παρέχει μεγαλύτερη συναισθηματική στήριξη μεταξύ των συζύγων αφού δεν περιορίζει τις επιλογές τους και η ανάληψη των κοινωνικών ρόλων γίνεται με βάση την επιτυχή κοινωνική δραστηριότητα και όχι με βάση το φύλο.

Η Μ. Χρηστιά – Δουμανη (Η Ελληνίδα μητέρα, άλλοτε και σήμερα **1989**, σελ **143-144**) για να διαπιστώσει πως λειτουργεί η σημερινή οικογένεια παρατήρησε ζευγάρια που ζούσαν στην Αθήνα και αναφέρει ότι ακόμα και αν τα άτομα διατηρούσαν τις παραδοσιακές του αντιλήψεις, η οικογένεια λόγω της βιομηχανικής

κοινωνίας δεν αποτελεί μια συνεκτική ομάδα. Έμφαση δίνεται στην ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων που αν εξελίσσονται ομαλά ή όχι η οικογένεια συνεχίζει να υπάρχει ή να διαλύεται. Ο καθένας λειτουργεί στην κοινωνία ως άτομο και όχι ως μέλος οικογένειας η οποία δεν έχει καμιά κοινωνική καταξίωση εκτός ελαχίστων περιπτώσεων. Στην σύγχρονη οικογένεια δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση των μελών αφού η έννοια του εμείς έχει αντικατασταθεί από την έννοια εγώ και εσύ. Επίσης δεν υπάρχει ουσιαστική αφοσίωση στην οικογένεια αλλά αυτό που υπάρχει είναι ένας υπό όρους σύνδεσμος μεταξύ των μελών.

Τα περισσότερα ζευγάρια ζούσαν μόνα τους σε νοικιασμένα σπίτια. Το σπίτι των γονέων τους δεν ήταν καθοριστικός παράγοντας για την επιλογή του σπιτιού τους. Η επαφή με τους γονείς γινόταν πιο έντονη μετά τη γέννηση του πρώτου παιδιού. Έτσι προσπαθούσαν να μειώσουν την απόσταση μεταξύ των δύο σπιτιών. Όσον αφορά τον καταμερισμό της εργασίας διαπιστώθηκε από την ερευνήτρια ότι ο άνδρας εργαζόταν ενώ η γυναίκα έμενε στο σπίτι και αναλάμβανε την ανατροφή των παιδιών (ΟΠ,Π σελ 147)

Ο προορισμός του κάθε ανθρώπου στη σημερινή εποχή αναφέρει η Χ. Κατακη (οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας, 1984, σελ 62) ότι ταυτίστηκε με τον προορισμό του παιδιού σε αντίθεση με τον παραδοσιακό άνθρωπο που το νόημα της ζωής του το αντλούσε μέσα από την εκτεταμένη οικογένεια. Η δημιουργία της σημερινής οικογένειας βασίζεται στο παιδί το οποίο αποκτά πρωταρχικό ρόλο. Οι άνθρωποι δηλαδή αποφασίζουν να παντρευτούν για να αποκτήσουν ένα παιδί μέσω του οποίου θα υλοποιήσουν τους στόχους τους. Η διαπαιδαγώγηση δηλαδή του παιδιού γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε

αργότερα να καταξιωθεί κοινωνικά και μέσω αυτού να επέλθει αναγνώριση και για την οικογένεια. Κάτι τέτοιο όμως δε συμβαίνει αφού η σημερινή κοινωνία βασίζεται στην ατομική δράση και όχι στην οικογενειακή. Η διάλυση του γάμου είναι πιο εφικτή στους συζύγους που δεν μπορούν να αποκτήσουν παιδιά αφού δεν υπάρχει λόγος για αν συμβιώνουν.

Εν κατακλείδι η συγγραφέας υποστηρίζει ότι η επιβίωση της σημερινής οικογένειας είναι πολύ δύσκολη. Η εκμετάλλευση και ο ανταγωνισμός είναι τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας. Οι άνθρωποι προσπαθούν να αποφύγουν αυτά τα χαρακτηριστικά αλλά δυστυχώς τα μεταφέρουν μέσα στην οικογένεια. Έτσι δημιουργούνται συγκρούσεις οι οποίες πολλές φορές οδηγούν στη διάλυση της οικογένειας (ΟΠ,Π σελ 67-68)

Αυτό που αξίζει συμπερασματικά να σημειώσουμε είναι ότι η σύγχρονη οικογένεια έχει ως μοναδικό σκοπό την ανατροφή των παιδιών το οποίο εξασφαλίζει και την ενότητά της. Τα μέλη της δεν είναι αφοσιωμένα σ' αυτήν ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει για την παραδοσιακή ομογένεια. Οι λειτουργίες του είναι περιορισμένες με αποτέλεσμα να δίνεται έμφαση στις διαπροσωπικές σχέσεις, η ποιότητα των οποίων καθορίζει την ενότητα ή τη διάσπασή της. Οι συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των μελών είναι ευαίσθητες και εύθραυστες.

6. Οι ρόλοι και οι θέσεις του άνδρα και της γυναίκας στη σύγχρονη – πυρηνική οικογένεια

Η επιτυχία του άνδρα στην κοινωνία υποστηρίζει η Χ. Κατακη (οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας, 1984, σελ 163) ότι

αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας του απαραίτητο για την ψυχολογική του ισορροπία. Ο ανταγωνισμός που επικρατεί στις σημερινές κοινωνίες στερεί από τα άτομα τη δημιουργικότητα, την αυτοεκτίμηση και τη ζεστασιά των ανθρώπινων επαφών. Ακόμα και αν ο άνδρας κατορθώσει να κερδίσει την αυτοεκτίμηση στην κοινωνία, κάτι τέτοιο είναι πολύ δύσκολο στο σπίτι. Όσο περισσότερο εργάζεται τόσο περισσότερο περιορίζεται ο χρόνος του και η διάθεσή του για συζήτηση και συντροφιά με τα μέλη της οικογένειας. Ο ρόλος του ως προμηθευτής στερεί από την οικογένεια την παρουσία του και τα παιδιά του καθώς και η γυναίκα του μέσα τους δεν τον συγχωρούν.

Έτσι οι σχέσεις του πατέρα με τα παιδιά του σχεδόν παύουν να υφίστανται. Τα παιδιά γίνονται σύμμαχοι με τη μάνα η οποία βρίσκεται στο αντίθετο στρατόπεδο, και έτσι ο άνδρας απομονώνεται. Δε συμμετέχει σε συζητήσεις και παρακολουθεί συνήθως τηλεόραση.

Η μόνη του διέξοδος είναι η φυγή. Απουσιάζει πολλές ώρες από το σπίτι και προσπαθεί να αποκτήσει αυτοεκτίμηση και δύναμη μέσα από την επιτυχία. Καθώς περνάει ο χρόνος η επιρροή του τόσο στην κοινωνία όσο και στην οικογένεια μειώνεται. Ο ρόλος του αποδυναμώνεται ακόμα περισσότερο όταν τα παιδιά του αποκτούν τη δική τους οικογένεια και συνεπώς αισθάνεται μόνος.

Η Μ. Χουρδακη (οικογενειακή ψυχολογία, 1982, σελ 312-313) αναφέρει ότι οι λόγοι για τους οποίους απομακρύνεται ο άνδρας από την οικογένεια και δεν έχει ουσιαστική θέση μέσα σ' αυτήν είναι δύο. Ο πρώτος λόγος είναι οικονομικός. Ο σημερινός άνδρας έχει αναλάβει κυρίως αυτός να λύσει το οικονομικό πρόβλημα της οικογένειας και έχει πάρει αυτό το ρόλο του στα σοβαρά, γι' αυτό φεύγει από το σπίτι πρωί και επιστρέφει αργά το βράδυ. Η καταναλωτική κοινωνία είναι

αυτή που κατά κύριο λόγο οδηγεί τον άνδρα να εργάζεται όλη την ημέρα, να μην έχει ελεύθερο χρόνο και να μην απολαμβάνει τις οικογενειακές χάρες.

Ο δεύτερος λόγος που κάνει το σύγχρονο τον άνδρα να απομακρύνεται από την οικογένεια είναι η προσωπικότητα της γυναίκας. Παλαιότερα όταν ο άνδρας πήγαινε στο σπίτι του έβρισκε τη γυναίκα του να τον περιμένει με αφοσίωση και να συμφωνεί με ότι της λέει.

Σήμερα γυρίζοντας στο σπίτι βρίσκει μια γυναίκα που διαφέρει από την παραδοσιακή. Η σύγχρονη γυναίκα έχει τις γνώσεις για όλα τα θέματα, λέει τη δική τη γνώμη, έχει έντονη κοινωνική δραστηριότητα και διαχειρίζεται άνετα τα οικονομικά. Όταν λοιπόν βλέπει αυτή τη διαφοροποίηση στη γυναίκα αρχίζει να μην αισθάνεται άνετα αφού δεν έχει πια τόσο κύρος και εξουσία στην οικογένεια. Ο άνδρας υποφέρει πολύ και σιγά-σιγά απομακρύνεται από την οικογένεια. (ΟΠ,Π)

Η απομάκρυνση του άνδρα-πατέρα από το σπίτι διαπιστώνεται και από τον Τ. Νίκολς (Η απελευθέρωση των ανδρών, 1981, σελ 279) ο οποίος θέλοντας να δώσει έναν ορισμό του πατέρα αναφέρει ότι για να είναι κάποιος πατέρας δεν χρειάζεται μόνο να γεννήσει ένα παιδί που βιολογικά είναι δικό του. Πατέρας σημαίνει ευαίσθητος φίλος προς το παιδί. Στη σημερινή κοινωνία ο πατέρας λόγω της πολύωρης εργασίας του δεν μπορεί να ασχοληθεί με τα παιδιά του εκτός από το Σαββατοκύριακο. Τα βασικά καθήκοντα για την διαπαιδαγώγηση και την ανατροφή των παιδιών αφήνονται στη μητέρα.

Είναι χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρει ο Τ. Νικολς για τις προσδοκίες του πατέρα «Όπως είναι τώρα, παρ' όλο που ο πατέρας ελπίζει να φτάσει σε κάποιο είδος έμμεσης αθανασίας, μέσα από τα παιδιά του, να επενδύσει δηλαδή σ' αυτά ένα σημαντικό κομμάτι του εαυτού του περιμένοντας ότι θα το ξεπεράσουν κιόλας (ανεβαίνοντας δηλαδή σε ψηλότερα κοινωνικά στρώματα) σπάνια βρίσκεται κοντά τους για να επιχειρήσει μια τέτοια έμπνευση» (ΟΠ,Π)

Η Μ. Χουρδάκη (Οικογενειακή ψυχολογία, 1982, σελ 314-316) αναφέρει ότι υπάρχουν δύο τύποι πατεράδων). Ο πρώτος τύπος είναι του αυταρχικού πατέρα ο οποίος πιστεύει ότι γνωρίζει τα πάντα, δεν ακούει κανέναν άλλον και αποφεύγει να μάθει γιατί δεν τον συμφέρει. Η αυταρχικότητα του πατέρα δημιουργεί πολλή προβλήματα στην προσωπικότητα των παιδιών. Όταν θα μεγαλώσουν θα τον μιμηθούν και θα είναι αυταρχικός. Έτσι οι συγκρούσεις με τις συζύγους τους θα είναι δεδομένες αφού καμιά δεν θα ανέχεται την αυταρχικότητα τους. Αν δε γίνουν αυταρχικοί θα είναι αδιάφοροι ή πολύ επεικής προς τα παιδιά τους. Ο άλλος τύπος πατέρα είναι ο επεικής και βρίσκεται στο άλλο άκρο. Οι επαγγελματίες και οι κοινωνικές του υποχρεώσεις τον απομάκρυναν από το οικογενειακό του περιβάλλον. Όταν βρίσκεται κοντά τους, κάνει ότι του ζητήσουν και συνήθως λόγω κούρασης αποφεύγει να τα μαλώσει.

Στη συνέχεια η συγγραφέας αναφέρει ορισμένες προϋπόθεσης απαραίτητες για τη σωστή παρουσία του πατέρα μέσα στην οικογένεια. Η πρώτη προϋπόθεση είναι να έχει ο πατέρας μία θετική στάση απέναντι στο ρόλο του. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι αν γνωρίζει ο πατέρας τα κίνητρα της συμπεριφοράς του απέναντι στην οικογένεια. Η τρίτη προϋπόθεση είναι να αποκτήσει ο πατέρας

ψυχολογική ωριμότητα. Να αποβάλει δηλαδή τις παιδικές του στάσεις για να μπορεί να λειτουργεί ως σωστός ενήλικας στις σχέσεις του με τα παιδιά του. Η τελευταία προϋπόθεση είναι να γνωρίζει ο πατέρας το κύρος του απέναντι στα παιδιά, που απορρέει όχι από την ιδιότητά του ως προμηθευτής αλλά από την σωστή του προσωπικότητα, τις γνώσεις, τις εμπειρίες του και από το διάλογο (ΟΠ,Π σελ 319-321)

Η Αννε. Λορέ φον Κανιτζ (πατέρας, 1980, σελ 28-36) αναφέρει τις λειτουργίες που έχει ο πατέρας και διαπιστώνει ότι μερικές από αυτές μπορεί να τις αναλάβει και η μητέρα. Η πρώτη λειτουργία είναι ο πατέρας σαν παιδαγωγός του παιδιού. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτή η λειτουργία αφορά μόνο τον άνδρα. Όπως μια γυναίκα κυοφορεί και γεννά ένα παιδί έτσι και ο άνδρας είναι αυτός που θα δώσει το σπέρμα του για να συλλάβει η γυναίκα. Η δεύτερη λειτουργία είναι ο πατέρας σαν διατροφέας. Στις περισσότερες οικογένειες ο άνδρας δεν είναι ο μόνος που φέρνει χρήματα στην οικογένεια. Η γυναίκα με τη εισοδό της στην εργασιακή ενισχύει τα οικονομικά της. Τα παιδιά πλέον δεν αισθάνονται ανασφάλεια στις περιπτώσεις που ο πατέρας εγκαταλείπει το ρόλο του διατροφέα. Οι φυλές όμως δεν αποδέχονται να αναλάβουν τις δουλειές του σπιτιού και να εργάζονται οι γυναίκες.

Συνεχίζοντας η συγγραφέας αναφέρει ότι η τρίτη λειτουργία του πατέρα είναι του προστάτη. Σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους στη σημερινή εποχή η λειτουργία αυτή περιορίζεται σ' αυτό που αποκαλούν «κοινωνική διαβάθμιση». Το επάγγελμα του άνδρα και η κοινωνική θέση της οικογένειας έχουν μεγάλη επίδραση στη μελλοντική ζωή των παιδιών. Αν θέλει ο πατέρας να διατηρήσει τη

Λειτουργία του προστάτη θα πρέπει να αναπτύξει την προσωπικότητά του, να εμπλουτίσει τις γνώσεις του και να ενισχύσει τις κοινωνικές του επαφές. Έτσι θα μπορέσει να βοηθήσει τα παιδιά του να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες του μέσα την κοινωνία και να βελτιώσουν την κοινωνική του θέση. Ένα τέτοιο ρόλο μπορούν να τον αναλάβουν και οι γυναίκες οι οποίες αναπτύσσουν έντονες δραστηριότητες έξω από τα πλαίσια της οικογένειας (ΟΠ,Π, σελ 36-40)

Η τέταρτη λειτουργία είναι του πατέρα σαν παιδαγωγός. Ο πατέρας λόγω της πολύωρης εργασίας του απουσιάζει πολλές ώρες από το σπίτι και δεν έχει χρόνο να ασχοληθεί με τα παιδιά του. Έτσι την διαπαιδαγώγηση των παιδιών την αναλαμβάνει η μητέρα. Η πέμπτη λειτουργία είναι του πατέρα σαν αντικείμενο ταύτισης. Το παιδί όταν μεγαλώνει χρειάζεται και τους δύο γονείς. Όχι μόνο μητέρα αλλά και ο πατέρας συμβάλουν στη διαμόρφωση και αποδοχή των ρόλων του φύλου για τα παιδιά. Τα παιδιά μέσα από την οικογένεια και συγκεκριμένα από τους τρόπους συμπεριφοράς των γονέων τους μαθαίνουντας ποιος είναι ο ρόλος του άνδρα και της γυναίκας. Ο τρόπος με τον οποίο ο πατέρας βιώνει το ρόλο του άνδρα και η μητέρα το ρόλο της γυναίκας θα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στο αν το κορίτσι θα είναι ευχαριστημένο που θα γίνει γυναίκα και το αγόρι άνδρας. Η έλλειψη του πατέρα έχει αρνητικές συνέπειες για την ανάπτυξη των παιδιών. Συνήθως τα αγόρια δυσκολεύονται να εντοπίσουν τον ανδρικό τους εαυτό και τα κορίτσια δεν ωριμάζουν γρηγορότερα, δεν έχουν αυτοπεποίθηση και είναι υπερβολικά εξαρτημένες από τις μητέρες τους (ΟΠ, Π σελ 40-59)

Η τελευταία λειτουργία του πατέρα είναι σαν σύντροφος στις ελεύθερες ώρες του παιδιού. Στις ελεύθερες ώρες ο πατέρας και το παιδί παρακολουθούν μαζί τηλεόραση. Πολλές φορές πηγαίνουν εκδρομή χωρίς όμως να υπάρχει ουσιαστική επικοινωνία μεταξύ τους. Ο πατέρας συνήθως δεν έχει διάθεση να παίζει μαζί του και όταν το αποφασίζει επειδή δε γνωρίζει τις ανάγκες του παιδιού του, συνήθως συμπεριφέρεται με τρόπο που νομίζει ότι είναι σωστό και όχι για το παιδί. Όταν ο πατέρας ασχολείται με το παιδί του ουσιαστικά και όχι επιφανειακά έχει διαπιστωθεί το παιδί να είναι άνετο στις σχέσεις του με τους άλλους (ΟΠ,Π σελ 52-56).

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν τα όσα αναφέραμε είναι σαφές ότι ο σημερινός άνδρας προσπαθεί να εργάζεται πολλές ώρες για να βελτιώσει την οικονομική και κοινωνική θέση της οικογένειας. Η εργασία του όμως τον απομακρύνει από το σπίτι, χάνει τη επαφή με τη σύζυγό του και δεν μπορεί να τη βοηθήσει στην ανατροφή των παιδιών. Η οικογένεια του απογοητεύεται από αυτήν του την απομάκρυνση ενώ εκείνος θεωρεί ότι προσφέρει τα πάντα και νοιάζεται γι' αυτήν. Έτσι μπερδεύεται, διχάζεται και τον χαρακτηρίζει η σύγχυση.

Όσον αφορά το ρόλο και τη θέση της γυναίκας ο Παρσους σύμφωνα με την Α. Μισελ (Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου, 1998, σελ 92) αναφέρει ότι η γυναίκα έχει εκφραστικό ρόλο μέσα στην αμερικανική οικογένεια. Είναι αυτή που εκφράζει τα συναισθήματα της και βρίσκεται σε πιο στενή επαφή με τα παιδιά της σε αντίθεση με τον άνδρα της. Επίσης η γυναίκα είναι υπεύθυνη για τη διατήρηση της ενότητας της οικογένειας.

Ο ρόλος της γυναίκας στην ελληνική οικογένεια διαπιστώνεται μέσα από την έρευνά της Μ. Χρηστέα-Δουμανη (Η Ελληνίδα μητέρα, άλλοτε και σήμερα **1989**, στις **156**) που δείγμα της ήταν οι μητέρες της Αθήνας. Οι περισσότερες εργάζονταν πριν παντρευτούν και διέκοψαν τη δουλειά τους όταν παντρεύτηκαν ή όταν γέννησαν το πρώτο τους παιδί. Η νοοτροπία τους και ο τρόπος ζωής τους ήταν ένα κράμα μοντέρνων και παραδοσιακών στοιχείων. Μερικές υιοθέτησαν ένα σύγχρονο στυλ ενώ άλλες παρέμειναν πιστές στις παραδοσιακές τους αντιλήψεις. Κάθε δραστηριότητα τους εναρμονιζόταν με τους ρόλους τους ως μητέρες, σύζυγοι και νοικοκυρές.

Όσες γυναίκες αποφασίζουν να εργαστούν το έκαναν για να βοηθήσουν τα οικονομικά της οικογένειας. Αυτές που είχαν τη δυνατότητα να σταματήσουν την εργασία τους όταν αποκτούσαν παιδί το κάνανε ακόμη και όταν τις δυσαρεστούσε. Οι μη εργαζόμενες μητέρες είχαν ως κύρια ασχολία την ανατροφή των παιδιών και δεν τις απασχολούσε το γεγονός ότι στο κλειστό χώρο του διαμερίσματος δεν ικανοποιούσαν τις ανάγκες τους για κοινωνική επαφή και αυτονομία. Η στάση τους προς τους άνδρες τους τόσο στην κοινωνία όσο και στην οικογένεια δεν ήταν υποταχτική όμως αναλαμβάνανε εξολοκλήρου το νοικοκυριό και την ανατροφή των παιδιών (ΟΠ,Π σελ **157**)

Πολλές γυναίκες έρχονταν σε σύγκρουση με τα πεθερικά τους λόγω διαφορετικών αντιλήψεων για τη φροντίδα των παιδιών και τις δουλειές του σπιτιού. Η συνεργασία με τις μητέρες τους δεν ήταν και τόσο ομαλή. Οι αθηναίες μητέρες ενώ ζητούσαν από τις μητέρες τους να τις βοηθήσουν δεν τους έδιναν ωστόσο την ευκαιρία να εκφράσουν τις εμπειρίες τους και τις κατηγορούσαν ότι κακομαθαίνουν τα

παιδιά. Η απομάκρυνση των γυναικών από τις παραδοσιακές συνήθειες ανατροφής των παιδιών έχει σαν αποτέλεσμα να αποξενώνονται από την προηγούμενη γενιά (ΟΠ,Π σελ 158).

Η Χ. Κατακη (Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας, 1984, 132-134) αναφέρει ότι από τη στιγμή που ο άνδρας αναλαμβάνει εξ' ολοκλήρου την επιβίωση της οικογένειας η γυναίκα περνάει στο βοηθητικό ρόλο της νοικοκυράς. Απομονωμένη μέσα στο διαμέρισμα συγκεντρώνει όλη την προσοχή στο παιδί. Προσπαθεί να του προσφέρει τα πάντα, να το διαπαιδαγωγήσει σωστά και αισθάνεται ότι είναι ο μοναδικός άνθρωπος που τη χρειάζεται. Οι κίνδυνοι που υπάρχουν στη σημερινή κοινωνία την οδηγούν να φέρεται υπερπροστατευτική στο παιδί της.

Η σημερινή γυναίκα νιώθει έρημη και αποξενωμένη και έχει ανάγκη για κοινωνική αναγνώριση. Πολλές γυναίκες βρίσκουν δουλειά είτε για να ενισχύσουν τα οικονομικά της οικογένειας είτε για να είναι ανεξάρτητες. Οι δυσκολίες όμως που αντιμετωπίζουν είναι πολλές. Οι συγκρούσεις που έχει η κάθε γυναίκα με τον άνδρα της είναι έντονες γιατί καθώς εκείνη βοηθάει οικονομικά την οικογένεια ωστόσο ο σύζυγός της δεν προθυμοποιείται να την βοηθήσει στις δουλειές του σπιτιού. Πολλές φορές αισθάνεται ότι όταν δουλεύει στερεί από τους δικούς της την παρουσία της. Από την άλλη πλευρά όμως αν αποφασίσει να αφοσιωθεί στην οικογένεια, αισθάνεται ότι στερεί από τον εαυτό της πολλά όπως ανεξαρτησία και κοινωνική αναγνώριση. Συμπαράσταση όμως δε βρίσκει από πουθενά. (ΟΠ, Π σελ 137-138)

Όταν μεγαλώσουν τα παιδιά της και κάνουν τη δική τους οικογένεια αναλαμβάνει το ρόλο της γιαγιάς και νιώθει χρήσιμη αφού

μπορεί να προσφέρει την βοήθειά της. Η μητέρα προσπαθεί με κάθε τρόπο να εδραιώσει τη θέση της μέσα στην οικογένεια των παιδιών της. Μια θέση που στην παραδοσιακή οικογένεια της ανήκε, στη σημερινή όμως όχι. Οι παραδοσιακές της αντιλήψεις στον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών δημιουργούν συγκρούσεις αφού θεωρούνται ξεπερασμένες (ΟΠ, Π, σελ 139-140)

Είναι χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρει η συγγραφέας για τη σημερινή μητέρα «Η παραδοσιακή μητέρα έμενε χρήσιμη και προστατευόταν μέχρι το τέλος της ζωής της. Η αστή μητέρα στα 40 της αχρηστεύεται» (ΟΠ.Π σελ, 127)

Παρόμοιες απόψεις έχει και η Μ. Χουρδακη (Οικογενειακή Ψυχολογία, 1982, σελ 284-285) η οποία αναφέρει ότι η σημερινή γυναίκα διαφέρει από την παραδοσιακή. Παλαιότερα η γυναίκα είτε γιατί δεν είχε αξιώσεις, είτε γιατί είχε παραδεχτεί τη μοίρα της, ήταν μια μορφή αυτάρκης και η υπομονή ήταν ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της. Η κοινωνία όμως έτσι όπως έχει βγει έξω από το σπίτι και εργάζεται για να βελτιώσει το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας και για να καλύψει τις προσωπικές της ανάγκες. Ο «εγκλεισμός» της στο σπίτι για να ασχοληθεί μόνο με τα παιδιά δεν ικανοποιεί σε μεγάλο ποσοστό τόσο την εργαζόμενη όσο και τη μη εργαζόμενη γυναίκα.

Συνεχίζοντας η συγγραφέας αναφέρει ότι η γυναίκα όταν δεν εργάζεται ασχολείται συνεχώς με το σπίτι και δεν ησυχάζει με τίποτα. Την χαρακτηρίζει η μάνα της καθαριότητας που αφορά τα παιδιά της. Απαιτεί από τα παιδιά της να είναι ευγενική, να ξέρουν να συζητούν και να είναι καθαρά. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της σημερινής γυναίκας είναι η υπερπροστατευτική στάση απέναντι στο

παιδί και το σύζυγό της. Υπάρχουν δηλαδή γυναίκες οι οποίες μεταχειρίζονται τους άνδρες τους σαν να είναι μικρά παιδιά. Τους φροντίζουν και τους νταντεύουν όπως τα παιδιά τους και δεν αφήνουν τους άνδρες τους να ωριμάσουν (ΟΠ, Π σελ 295-296)

Είναι γεγονός ότι στην ελληνική οικογένεια ο γυναικείος ρόλος έχει υποστεί τις περισσότερες αλλαγές. Η γυναίκα είναι μητέρα, σύζυγος, νοικοκυρά και εργαζόμενη. Οι πολυπληθείς ρόλοι που αναλαμβάνει είναι πολλές φορές και αλληλοσυγκρουόμενοι. Η σημερινή γυναίκα βγαίνει από το σπίτι, μορφώνεται και εργάζεται για να αυξήσει τα έσοδα της οικογένειας και για να καλύψει τις ανάγκες της για κοινωνική αναγνώριση. Είναι όμως μητέρα και σύζυγος και πρέπει να αφιερώσει χρόνο στο σπίτι. Η υπεραπασχόληση της την εξαντλεί και της προκαλεί σύγχυση αφού πολλές φορές δεν ξέρει ποιος ρόλος την ικανοποιεί περισσότερο και ποιους ρόλους πρέπει να θυσιάσει.

7. Η σχέση του άνδρα και της γυναίκας στη σύγχρονη πυρηνική οικογένεια

Στη σημερινή κοινωνία οι ανδρικοί και οι γυναικείοι ρόλοι διαφέρουν πολύ αναφέρει η Μ. Χρηστέα-Δουμανη (Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, 1989,σελ 165-170) με αποτέλεσμα να δυσκολεύει ο ένας να κατανοήσει και να αναγνωρίσει τον καθημερινό αγώνα του άλλου. Ο αγώνας του άνδρα σε μια απρόσωπη πάλη και η απομόνωση της γυναίκας στο διαμέρισμα αποτελεί την κύρια αιτία για την διαφοροποίηση των αναγκών μεταξύ του ζευγαριού. Ο διαχωρισμός των αναγκών δημιουργεί απόσταση ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα αφού δεν υπάρχει κοινή προσπάθεια για την κάλυψη

των αναγκών τους. Η συζυγική σχέση είναι ασταθής καθώς υπάρχει αμοιβαία δυσαρέσκεια και ανεκπλήρωτες προσδοκίες και από τον άνδρα και από τη γυναίκα.

Η αποξένωση είναι ένα ακόμη χαρακτηριστικό των σημερινών ζευγαριών και οφείλεται στη διαβρωτική επιρροή που ασκεί ο τρόπος ζωής των πόλεων πάνω στην αίσθηση που έχει το άτομο για την ταυτότητά του. Ο σύγχρονος άνθρωπος δεν αισθάνεται ότι αξίζει αφού δεν αναγνωρίζονται οι κόποι του. Η καθημερινή ρουτίνα και οι υλιστικές αξίες της κοινωνίας δεν προσφέρουν ευκαιρίες που τόνισαν την αυτοεκτίμηση και δεν επιτρέπουν στο σύγχρονο άνθρωπο να πιστέψει πως η συνεισφορά του έχει κοινωνικό κύρος. Έτσι στρέφεται προς τον ή την σύζυγό του για να βρει την αναγνώριση που του λείπει. Δεν μπορεί όμως να βρει ούτε και εκεί αναγνώριση αφού ο άνδρας και η γυναίκα ζουν σε δύο διαφορετικούς κόσμους (ΟΠ,Π)

Η Χ. Κατακη (Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας, **1984**, σελ **136**) αναφέρει ότι υπάρχει έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στο ζευγάρι. Η γυναίκα παραπονιέται ότι δεν της δίνει πολλά και εκείνος της απαντά ότι της προσφέρει τα πάντα. Όταν του λέει ότι δεν την αγαπά, εκείνος της λέει ότι δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Η στάση αυτή του άνδρα προκαλεί θυμό στη γυναίκα η οποία σιγά-σιγά αρχίζει να απομακρύνεται. Ο άνδρας βλέποντας αυτή τη στάση της γυναίκας του νομίζει ότι έπαψε να τον αγαπάει και αισθάνεται προδομένος. Το χάσμα επικοινωνίας ανάμεσα στο ζευγάρι είναι εμφανές.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των ζευγαριών είναι η ελλιπή κατανόηση των συναισθηματικών τους αναγκών. Ο άνδρας όταν διαπιστώνει ότι δεν μπορεί να εξασφαλίσει την συναισθηματική του

ασφάλεια από τον εργασιακό και κοινωνικό χώρο στρέφεται προς τη σύζυγο του. Η γυναίκα από τη μεριά της δεν τον εμπιστεύεται, φοβάται μήπως την εγκαταλείψει και προσπαθεί να κρατήσει μια συναισθηματική απόσταση. Συνήθως η γυναίκα θέλει να φύγει για να βρει τον εαυτό της, ενώ ο άνδρας όταν αισθάνεται ότι έχασε τον εαυτό του προσπαθεί να βρει καταφύγιο κοντά της. Η στάση αυτή της γυναίκας απογοητεύει τον άνδρα και πολλές φορές προσπαθεί να βρει καταφύγιο σε μια άλλη γυναίκα. (ΟΠ,Π, σελ 170-171)

Πολλά από τα προβλήματα που δημιουργούνται ανάμεσα στο ζευγάρι αναφέρει και Τζώρτζ Ο Νειλ (Ανοιχτός γάμος, 1979, σελ 160) ότι οφείλονται στο ότι ο ένας από τους δύο συζύγους δεν δέχεται ότι υπάρχει ισότητα μεταξύ τους. Αρνείται δηλαδή ότι ο κάθε έταυρος έχει το δικαίωμα της ατομικότητας και το δικαίωμα στις διαφορές. Επίσης δεν δέχεται ότι καθένας έχει ίσο δικαίωμα να ακολουθήσει τους στόχους και τις επιθυμίες και δεν δέχεται ότι και οι δύο έχουν το δικαίωμα της πολύπλευρης ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους.

Ο Α. Ζαφείρης, η Ε. Ζαφείρη και ο Χ. Μουζακίτης (Οικογενειακή θεραπεία 1999, σελ 47) αναφέρουν ότι ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική οικογένεια είναι αυτό των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των συζύγων. Η ένταση και η διατάραξη της συζυγικής σχέσης οφείλεται σε ενδογενείς παράγοντες όπως η αμφισβήτηση των αξιών σχετικά με τους ρόλους, τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του κάθε φίλου. Σημαντικό όμως ρόλο παίζουν και οι εξωτερικές πιέσεις όπως η ανεργία που δεν επιτρέπει στους συζύγους να καλύψουν τις οικογενειακές ανάγκες. Οι διαταραγμένες σχέσεις μεταξύ των συζύγων οδηγούν πολλές φορές στη διάσπαση της οικογένειας.

Συμπερασματικά αυτό που αξίζει να αναφέρουμε είναι ότι οι σχέσεις ανάμεσα στο ζευγάρι χαρακτηρίζονται από ελλιπή επικοινωνία και συναισθηματική επαφή, από αποξένωση, απομάκρυνση και αστάθεια.

Ο καθένας παραπονιέται ότι αισθάνεται καταπιεσμένος από το ρόλο που έχει αναλάβει χωρίς όμως να προσπαθεί να κατανοήσει ότι και ο ρόλος του συντρόφου του είναι δύσκολος. Συνήθως και οι δύο σύζυγοι δείχνουν ότι είναι δυσαρεστημένοι από τη σχέση τους, οι συγκρούσεις μεταξύ τους είναι έντονες και πολλές φορές οδηγούν στη διάλυση της οικογένειας.

8. Τα στερεότυπα των φύλων μέσα στην οικογένεια

Η Α. Καραθανάση - Κατσαούνου σε μια εισήγησή της που συμπεριλαμβάνει στο βιβλίο «Διαφυλικές Σχέσεις» (Αθήνα 1996, σελ 523) αναφέρει ότι η οικογένεια ασκεί καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση των διαφυλικών σχέσεων γιατί είναι το πρώτο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει και αναπτύσσεται το παιδί. Στο οικογενειακό περιβάλλον ανήκουν πρόσωπα διαφορετικού φύλου τα οποία αναλαμβάνουν κάποιες λειτουργίες. Από τις λειτουργίες του πατέρα-άνδρα και της μητέρας-γυναίκας το παιδί συνειδητοποιεί ποιος είναι ο ρόλος του κάθε φύλου.

Όταν οι γονείς έχουν μια καλή σχέση μεταξύ τους αυτό θα επιδράσει θετικά στη διαμόρφωση της στάσης του παιδιού στο ίδιο του το φύλο αλλά και στο άλλο φύλο, η σχέση αυτή θα μεταφέρει στο παιδί τις πρώτες πληροφορίες για τον ανδρικό και γυναικείο ρόλο και θα διευκολύνει την ταύτιση του παιδιού με τον γονέα του ίδιου φύλου.

Επιπλέον θα δημιουργήσει ένα ψυχολογικό κλίμα μέσα στο οποίο το παιδί θα μάθει τι συμβαίνει με τη συζυγική σχέση, πως συμπεριφέρονται τα δύο φύλα, πως επικοινωνούν και αποδέχονται το άλλο φύλο (ΟΠ, Π)

Στην οικογένεια η Ε. Τζιανι Μπελοττι (Από την πλευρά των κοριτσιών, 1977, σελ 25) αναφέρει ότι η διαπαιδαγώγηση των παιδιών γίνεται με βάση το ρόλο. Το χρώμα των μωρουδιακών είναι διαφορετικό ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια. Το γαλάζιο χρώμα είναι για τα αγόρια και το ροζ για τα κορίτσια αφού το ροζ θεωρείται θηλυκό χρώμα και είναι αδιανόητο για τα αγόρια. Όσον αφορά τη διακόσμηση του παιδικού δωματίου οι γονείς δημιουργούν το περιβάλλον που θεωρούν ότι είναι κατάλληλο για το φύλο στο οποίο ανήκει το παιδί τους. Στο δωμάτιο του αγοριού κυριαρχεί το γαλάζιο και τα ζωντά χρώματα, είναι διακοσμημένο με αυστηρό τρόπο και λείπουν οι λουλουδιάστικες ταπετσαρίες. Στο δωμάτιο του κοριτσιού κυριαρχεί το ροζ χρώμα που είναι πιο ναζιάρικο και υπάρχουν περισσότερα μικροπράγματα.

Συνεχίζοντας η συγγραφέας αναφέρει ορισμένα παραδείγματα που δείχνουν ότι τα αγόρια δέχονται από τη μητέρα τους διαφορετικά μηνύματα από τα κορίτσια. Η μητέρα πιέζει πιο νωρίς το κορίτσι από ότι το αγόρι να αποκτήσει έλεγχο των σφιγκτήρων και είναι πιο ανεκτική αν το αγόρι της λερώσει το βρακάκι. Επίσης αφήνει το αγόρι πιο εύκολα γυμνό και καλλιεργεί το αίσθημα ντροπής στο κορίτσι. Συχνά η μητέρα προσπαθεί να κρύψει τη γύμνια της κόρης της όταν την καθαρίζει μπροστά σε ξένους ενώ κάτι τέτοιο σπάνια συμβαίνει με το αγόρι. Επίσης οι μητέρες είναι πιο αυστηρή με το κορίτσι που είναι υπερτονικό σε αντίθεση με το αγόρι το οποίο

προσπαθεί να το παρακινήσει να είναι ζωνρό. Η ανάγκη της μητέρας να επιβληθεί στο κορίτσι είναι πιο ισχυρή ενώ το αγόρι αποτελεί γι' αυτήν ένα σύμβολο εξουσίας και όταν υποκύπτει αισθάνεται ευτυχομένη (ΟΠ, Π, σελ 27-43)

Παρόμοιες απόψεις έχει και η **E. Sue Stern** (Απαραίτητη γυναίκα, **1993**, σελ **85**) η οποία υποστηρίζει ότι διαφορετικά μηνύματα δέχεται το αγόρι και το κορίτσι από τους γονείς του. Το να είναι καλό ένα κορίτσι είναι ένα από τα πλέον παγκόσμια μηνύματα που δέχεται το κορίτσι. Η έννοια της θηλυκότητας είναι συνδεδεμένη με την έννοια της καλοσύνης. Ενώ οι γονείς διαπαιδαγωγούν τα αγόρια να γίνουν καλά άτομα ο ορισμός του καλά διαφέρει ανάλογα με το φύλο. Για τα κορίτσια το καλά σημαίνει να φέρονται ευγενικά και να δέχονται ότι τους λένε οι άλλοι. Ωστόσο στα αγόρια και ενώ μπορεί να τους υποδειχτεί να συμπεριφέρονται σωστά μια ορισμένη ποσότητα σκανταλιάς είναι αποδεκτή (ΟΠ, Π, σελ 95-96)

Οι γονείς μαθαίνουν στο κορίτσι ότι πρέπει να φροντίζει του άλλους και να συμμετέχει συναισθηματικά στα προβλήματα των άλλων. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και με το αγόρι. Και ενώ σήμερα οι περισσότερες οικογένειες προσπαθούν να ξεπεράσουν τους στερεότυπους ρόλους κάτι τέτοιο είναι πολύ δύσκολο. Οι ίδιοι έχουν μεγαλώσει σ' ένα περιβάλλον που αποδεκτό ήταν να συμπεριφέρονται διαφορετικά στο αγόρι και στο κορίτσι (ΟΠ, Π)

Αυτό που αξίζει συμπερασματικά να σημειωθεί είναι το γεγονός ότι τα παιδιά σε μικρή ηλικία αποκτούν ιδιότητες προσωπικότητας και συμπεριφοράς όταν η οικογένεια ορίζει ως γυναικείες ή ως ανδρικές. Η στάση της οικογένειας αναμφισβήτητα επηρεάζει την αντίληψη που αποκτά το παιδί για το φύλο του. Οι γονείς μεταδίδουν μηνύματα

για την προσωπικότητα που ταιριάζει τα αγόρια και χαρακτηρίζει κατ' εξοχήν τα κορίτσια. Έτσι τα αγόρια θεωρούνται ζωηρά, επιθετικά, ανεξάρτητα και ικανά ενώ τα κορίτσια θεωρούνται στοργικά, υπάκουα και συναισθηματικά. Είναι γεγονός ότι οι γνώσεις του παιδιού σχετικά με το φύλο στηρίζονται στις παρατηρήσεις του οικογενειακού τους περιγύρου. Οι γονείς αποτελούν τα πιο σημαντικά πρότυπα συμπεριφοράς και επηρεάζουν βαθιά την τυποποίηση του ρόλου του φύλου.

B. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

1. Η διαχρονική πορεία του φύλου στον τομέα της εκπαίδευσης

Το δικαίωμα της Ελληνίδας για τη συμμετοχή της στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αναφέρει η Β. Δεληγιάννη- Ζιώγου (Εκπαίδευση και φύλο, **1993**, σελ **72-76**) ότι κατοχυρώθηκε νομοθετικά το **1834**. η απογραφή του **1879** έδειξε ότι το ποσοστό των αναλφάβητων γυναικών άγγιζε το **93%** και σε πολλούς δήμους υπήρχε μεγάλος αριθμός γυναικών που δεν ήξεραν ούτε ανάγνωση. Τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στη στοιχειώδη εκπαίδευση ήταν μικρότερα στις αγροτικές περιοχές γιατί τα μικρά κορίτσια βοηθούσαν στις αγροτικές δουλειές, στη φροντίδα των μικρότερων παιδιών και γινόταν υπηρέτριες σε πλούσιες οικογένειες. Στα αστικά κέντρα ο αριθμός φοίτησης των κοριτσιών ήταν εξίσου μικρός γιατί δούλευαν ή αντικαθιστούσαν στο σπίτι τη μητέρα που εργαζόταν ενώ κάτι τέτοιο δε συνέβαινε με τα αγόρια.

Η Ε. Μαραγκουδάκη (Εκπαίδευση και Διάκριση των φύλων, **1993**, σελ **46-47**) αναφέρει ότι αν και οι νομοθετικές ρυθμίσεις για υποχρεωτική φοίτηση στο δημοτικό χρονολογούνται από το **1834** το ποσοστό αναλφάβητων γυναικών στις αρχές της δεκαετίας του **1970** είναι πιο υψηλό από των ανδρών. Η μεγάλη αυτή διαφοροποίηση στα ποσοστά οφείλεται σε δύο λόγους. Πρώτον στην τάση που επικρατούσε μέχρι τις αρχές του **20^{ου}** αιώνα να εκπαιδεύονται μόνο τα αγόρια όταν τα οικονομικά της οικογένειας ή του κράτους δεν μπορούσαν να καλύψουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες και των δύο φύλων. Δεύτερον στην τακτική των γονέων να διακόπτουν τη φοίτηση των κοριτσιών

τους στο δημοτικό για να βοηθήσουν στις δουλειές του σπιτιού αλλά και για να εργαστούν ενισχύοντας το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Με την πάροδο του χρόνου και την καθιέρωση της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης, την δωρεάν παιδεία και την συνεκπαίδευση η θέση των κοριτσιών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση βελτιώθηκε κατά πολύ.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα η Σ. Σιωγου-Καραστεργίου (Εκπαίδευση και φύλο, 1993, σελ 194) αναφέρει ότι υπάρχει πλήρης διαφοροποίηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών. Η χρονική διάρκεια φοίτησης των κοριτσιών ήταν μικρότερη απ' αυτήν των αγοριών και οι ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων των κοριτσιών ήταν λιγότερες από των αγοριών. Τα σχολεία αρρένων ήταν δημόσια όπου γινόταν η προετοιμασία τους για το πανεπιστήμιο και τη μελλοντική τους επαγγελματική αποκατάσταση. Αντίθετα τα παρθεναγωγεία είχαν ιδιωτικό χαρακτήρα, ακριβά διδάκτρα και προετοίμαζαν τα κορίτσια για την οικογενειακή ζωή και για το ρόλο τους ως μητέρες. Η πλούσια την εποχή εκείνη διδασκόταν αρκετές ώρες Αρχαία Ελληνικά, ξένες γλώσσες και μάθαινε οικιακή παιδαγωγική, οικιακή οικονομία και εργόχειρα. Οι κοπέλες που ανήκαν στα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα και είχαν επαγγελματικές, κοινωνικές και οικονομικές φιλοδοξίες φοιτούσαν στα διδασκαλεία της Φιλεκπαιδευτικής εταιρίας αφού το επάγγελμα της δασκάλας αποτελούσε το μόνο κοινωνικά αποδεκτό επάγγελμα για τη γυναίκα.

Τα συλλογικά όργανα των εκπαιδευτικών το 1976 καταδίκασαν την αμιγή εκπαίδευση και υποστήριξαν ότι είναι ένας αναχρονιστικός θεσμός. Έτσι πρότειναν την καθιέρωση της μικτοποίησης των

γυμνασίων και των λυκείων με το επιχείρημα ότι η συνεκπαίδευση αποτελεί δημοκρατική πράξη και συμβάλλει στην πολιτιστική πρόοδο. Το **1985** κατοχυρώθηκε νομοθετικά η κοινή φοίτηση των αγοριών και των κοριτσιών στα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η καθιέρωση της συνεκπαίδευσης έδωσε το δικαίωμα και στα δύο φύλα να έχουν τις ίδιες εκπαιδευτικές ευκαιρίες (ΟΠ, Π, σελ **201-204**)

Όσον αφορά την ανώτερη εκπαίδευση οι λόγοι που οδήγησαν τις γυναίκες να προσπαθήσουν να εισαχθούν στις πανεπιστημιακές σχολές ήταν η έλλειψη επαγγελματικών ευκαιριών και υποβαθμισμένος χαρακτήρας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε συνδυασμό με τις εκπαιδευτικές αλλαγές των άλλων χωρών. Το μοναδικό επάγγελμα που μπορούσε να ασκήσει η γυναίκα ήταν της δασκάλας. Από την άλλη μεριά οι πλούσιες δεν ήθελαν να το εξασκήσουν γιατί το θεωρούσαν υποδεέστερο. Η μόνη λύση ήταν η εισαγωγή τους στο πανεπιστήμιο. Το **1890** ήταν η χρονιά που η φιλοσοφική σχολή του πανεπιστημίου της Αθήνας δέχτηκε την πρώτη φοιτήτρια και στις χρονιές που ακολούθησαν υπάρχει σταδιακή αύξηση του αριθμού εισαγωγής των γυναικών. Η είσοδος των γυναικών στις πανεπιστημιακές σχολές απαιτούσε ιδιαίτερη προσοχή από τη μεριά των φοιτητριών. Έπρεπε να είναι μετρημένες, ευπρεπείς, αξιοπρεπείς και να αποδεικνύουν τη θηλυκότητα τους μέσα από τη μη θηλυκή τους συμπεριφορά. Σταδιακά όμως τα δεδομένα για τις φοιτήτριες άλλαξαν. Σήμερα συμμετέχουν σε πανεπιστημιακές ομάδες, εκλέγονται σε πανεπιστημιακά σωματεία και αναπτύσσουν έντονη κοινωνική δραστηριότητα (ΟΠ, Π, σελ **332-354**)

Συμπερασματικά διαπιστώνεται ότι ο εκπαιδευτικός χώρος μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν ανδροκρατούμενος. Η αντίληψη που επικρατούσε ότι ο ρόλος της γυναίκας ήταν μέσα στο σπίτι αποτέλεσε τροχοπέδη για τη συμμετοχή της στον εκπαιδευτικό τομέα. Η θέση των κοριτσιών ήταν υποβαθμισμένη σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Με την πάροδο του χρόνου εκδηλώνεται έντονα η ανάγκη ισότιμης συμμετοχής στην εκπαίδευση και των δύο φύλων. Οι γυναίκες προσπαθούν και πετυχαίνουν τη συμμετοχή τους ακόμη και στην ανώτατη εκπαίδευση.

2. Ο διαχωρισμός των μαθητών και των εκπαιδευτικών με βάση το φύλο τους

Η Ε. Τζιαννινι Μπελοττι (Απ' την πλευρά των κοριτσιών, 1977, σελ 174-1765-) αναφέρει ότι εκπαιδευτική συμπεριφορά των μαθητών διαφέρει με βάση το ρόλο. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι τα κορίτσια είναι επιμελή, τα τετράδιά τους δεν έχουν ούτε ένα σημάδι, ένα λεκέ, μια μουτζούρα και τα γράμματά τους είναι ευδιάκριτα. Τα θέματα τους είναι τέλεια στη διατύπωση και έχουν το ανάλογο μέγεθος ώστε να μην απογοητεύσουν τη δασκάλα. Προσέχουν όταν η δασκάλα τους μιλάει, καταλαβαίνουν και θυμούνται τα πάντα και κάθονται ήσυχα στα θρανία τους. Αντίθετα τα τετράδια των αγοριών προσφέρουν ένα τελείως διαφορετικό θέαμα αφού είναι βρώμικα, φθαρμένα και τσαλακωμένα, Τα θέματά τους είναι πολύ μικρά, οι έννοιες εκφράζονται με βιαστικό τρόπο, οι ποιητικές περιγραφές είναι σπάνιες και οι συλλογισμοί είναι συχνά αντιφατικοί. Η αλληλεγγύη που χαρακτηρίζει τις σχέσεις των αγοριών δεν υπάρχει ανάμεσα στα

κορίτσια που είναι πρόθυμες για κουτσομπολιό και συχνά κακολογούν άλλες συμμαθήτριες τους στις δασκάλες τους.

Ο διαχωρισμός των φύλων στο σχολικό περιβάλλον επισημαίνεται και από τους **S. Askew-C. Ross** (Τα αγόρια δεν κλαίνε, **1992**, σελ **44-48**). Τα κορίτσια και τα αγόρια συμμετέχουν στις ομαδικές δραστηριότητες με διαφορετικό τρόπο. Τα κορίτσια συνήθως συνομιλούν όταν αναλαμβάνουν για ομαδική εργασία. Μέσα από τη συζήτηση προσπαθούν να προετοιμάσουν, να οργανώσουν τη δουλειά τους και να μοιραστούν τις δραστηριότητες που θα αναλάβει το κάθε μέλος. Αντίθετα τα αγόρια κατά την εκτέλεση μιας εργασίας συζητούν για άσχετα θέματα και μόνο όταν είναι απαραίτητο ή όταν διαφωνούν συζητούν για την συγκεκριμένη δραστηριότητα. Οι συγκρούσεις των αγοριών είναι συχνότερες από των κοριτσιών και τα αγόρια προτιμούν να εργάζονται ανεξάρτητα παρά να εργάζονται ομαδικά. Έξω από την τάξη, στο χώρο της αυλής τα αγόρια καταλαμβάνουν όλο τον χώρο παίζοντας παιχνίδια που απαιτούν σωματική άσκηση σε αντίθεση με τα κορίτσια που προτιμούν να συζητούν.

Η ανταγωνιστικότητα είναι ένα ακόμη στοιχείο που διακατέχει τις δραστηριότητες των αγοριών μέσα στην τάξη αλλά και στην αυλή του σχολείου. Ο ανταγωνισμός κυριαρχεί ακόμη και όταν εκτελούν μια ομαδική εργασία η οποία απαιτεί συνεργατικές ικανότητες. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τα κορίτσια που θεωρούν τις περισσότερες δραστηριότητες ως ευκαιρία για συνεργασία, συνομιλία, βοήθεια και επικοινωνία. Τα αγόρια έχουν μεγαλύτερη ανάγκη από τα κορίτσια να ταξινομήσουν τις δραστηριότητες σε ανδρικές και γυναικείες. Συνεπώς τα αγόρια αναλαμβάνουν τις δραστηριότητες που θεωρούν ανδρικές και αποφεύγουν τις δραστηριότητες που προσδιορίζουν ως

γυναικείες. Τα αγόρια θεωρούν τον ανταγωνισμό ότι είναι το βασικότερο κίνητρο για τις δραστηριότητες που αναλαμβάνουν (ΟΠ, Π, σελ, **48-50**)

Διαφορές υπάρχουν και στον τρόπο που επικοινωνούν τα αγόρια και τα κορίτσια. Οι σχέσεις των αγοριών με τους συνομηλικούς τους, χαρακτηρίζονται από έλλειψη εμπιστοσύνης και υποστήριξης. Τα αγόρια σε αντίθεση με τα κορίτσια δεν είναι πρόθυμα να μιλήσουν στους άλλους για προσωπικά τους θέματα, για τη συμπεριφορά τους και για τα συναισθήματά τους. Οι συζητήσεις τους έχουν πολιτικό χαρακτήρα. Η επικοινωνία τους είναι μη λεκτική και σε αντίθεση με τα κορίτσια δυσκολεύονται να ακούσουν αυτά που τους λένε οι άλλοι. Τα αγόρια προσπαθούν να διατηρήσουν μια συναισθηματική απόσταση μεταξύ τους για να αποδείξουν ότι δεν είναι προσκολλημένα στη μητέρα τους. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των αγοριών είναι ότι παρουσιάζουν ανοιχτή ή συγκλητική επιθετικότητα. (ΟΠ, Π, σελ **66-68**)

Η Ε. Τζιαννινι Μπελοττι (Απ' την πλευρά των κοριτσιών **1977**, σελ **149-150**) αναφέρει μέσα από παραδείγματα ότι η διαφορετική συμπεριφορά των μαθητών και ο διαχωρισμός των δραστηριοτήτων με βάση το φύλο ενισχύεται από την στάση των παιδαγωγών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κολατσιό στο νηπιαγωγείο κατά τη διάρκεια του πρωινού. Θεωρητικά το κάθε παιδί θα πρέπει να πάει να φέρει το καλαθάκι του και να καθίσει ήσυχα στη θέση του. Στην πραγματικότητα ελάχιστα αγόρια το κάνουν σε αντίθεση με τα κορίτσια που παίρνουν πειθαρχικά το καλαθάκι τους και κάθονται στη θέση τους για να φάνε το κολατσιό τους.

Η νηπιαγωγός παροτρύνει τα αγόρια να κάνουν το ίδιο αλλά όταν διαπιστώνει ότι συνεχίζουν να αδιαφορούν λέει στα κορίτσια να φέρουν το καλάθια των αγοριών. Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα που δείχνει ότι οι νηπιαγωγοί διαχωρίζουν τις δραστηριότητες σε ανδρικές και γυναικείες είναι η τάση τους να παροτρύνουν κυρίως τα κορίτσια να συγκεντρώσουν τα υλικά που χρησιμοποιούνται στην τάξη.

Στο δημοτικό οι δάσκαλοι εκτός από τον διαχωρισμό των δραστηριοτήτων σε ανδρικές και γυναικείες, αναγνωρίζουν ποιες διαφορές υπάρχουν στα δύο φύλα. Συνήθως αναφέρουν ότι τα αγόρια είναι πιο θορυβώδη, πιο επιθετικά, πιο ζωηρά, πιο βρώμικα, πιο αυτόνομα και πιο αμελή. Είναι λιγότερο έξυπνα, γράφουν χειρότερα και έχουν λιγότερη ανάγκη από στοργή. Είναι πιο σίγουρα με τον εαυτό τους, έχουν μεγαλύτερη αίσθηση φιλίας και είναι πιο αλληλέγγυα με το φύλο τους. Αντίθετα τα κορίτσια είναι πιο έξυπνα, πιο υπάκουα, πιο συνωμοτικά, πιο εξαρτημένα από την γνώμη της δασκάλας, πιο παραπονιάρικα και λιγότερο αλληλέγγυα με το φύλο τους. Αυτές οι αντιλήψεις δείχνουν την τάση των δασκάλων να ταξινομούν τους μαθητές με βάση το φύλο τους και να λειτουργούν σεξιστικά στο σχολικό περιβάλλον (ΟΠ, Π, σελ 140-141)

Η διαφορετική στάση των καθηγητών απέναντι στους μαθητές εντοπίζεται και από τον **V. Button** (Στενότερες σχέσεις, 1994, σελ 73-74) μέσα από τα μαθήματα που ενθαρρύνεται να ακολουθήσει το κάθε φύλο. Συγκεκριμένα η φυσική, η χημεία και το τεχνικό σχέδιο θεωρούνται ανδρικά μαθήματα, ενώ οι γλώσσες, η βιολογία και τα οικοκυρικά θεωρούνται γυναικεία. Λίγα είναι τα παιδιά που θεωρούνται από τους καθηγητές και τους συμβούλους τους να

ακολουθήσουν μαθήματα που δεν θεωρούνται κατάλληλα για το φύλο του. Επικρατεί η αντίληψη ότι οι μαθητές διαλέγουν συγκεκριμένα μαθήματα επειδή αυτά τους ευχαριστούν. Στην πραγματικότητα όμως οι μαθητές δεν έχουν ελεύθερη επιλογή αφού σε διάστημα πέντε με έξι ετών, τους λένε συνεχώς ποια μαθήματα ταιριάζουν με το φύλο τους και ποια τους δίνουν την ευκαιρία για μελλοντική επαγγελματική αποκατάσταση.

Είναι γεγονός ότι οι διαφορετικές αντιδράσεις των δασκάλων προς τους μαθητές, μεταβιβάζουν ισχυρά μηνύματα για τον τρόπο εργασίας και τον τύπο συμπεριφοράς που είναι περισσότερο αποδεκτοί για κάθε φύλο. Τα παιδιά υιοθετούν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που ταιριάζουν στο φύλο που ανήκουν με αποτέλεσμα η συμπεριφορά των αγοριών και των κοριτσιών να διαφέρει σημαντικά. Η διαφορετική πορεία των φύλων στο σχολικό περιβάλλον διαπιστώνεται και από το ποσοστό συμμετοχής των κοριτσιών κατά βαθμίδα εκπαίδευσης που αναφέρεται στον παρακάτω πίνακα.

Αυτό που αξίζει να σημειώσουμε είναι ότι ο αριθμός συμμετοχής των αγοριών και των κοριτσιών στο δημοτικό και στο γυμνάσιο είναι ίσος. Όσον αφορά τα λύκεια τα κορίτσια δείχνουν προτίμηση στα γενικά και στα ενιαία πολυκλαδικά λύκεια. Αν και το ποσοστό συμμετοχής των κοριτσιών στις Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές είναι μικρό, ωστόσο από το έτος **1994-95** έως το **1997-98** παρατηρείται αύξηση της συμμετοχής των κοριτσιών στις Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές και στα Τεχνικά Επαγγελματικά Λύκεια.

Επίσης ο διαχωρισμός των φύλων στον εκπαιδευτικό τομέα διαπιστώνεται και από το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στο διδακτικό προσωπικό κατά βαθμίδα εκπαίδευσης που αναφέρεται στους παρακάτω πίνακες

Συμπερασματικά διαπιστώνεται ότι στην προσχολική εκπαίδευση η μεγάλη πλειονότητα των διδασκόντων είναι γυναίκες. Στην στοιχειώδη και μέση, εκπαίδευση είναι περίπου όσοι με εξαίρεση τις Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές που το διδακτικό προσωπικό είναι κυρίως άνδρες. Όσον αφορά την ανώτατη εκπαίδευση ο αριθμός συμμετοχής των γυναικών είναι μικρός. Ωστόσο την τελευταία χρονιά παρατηρείται αύξηση.

Ο διαχωρισμός των εκπαιδευτικών με βάση το φύλο τους επισημαίνεται και από τις Ε. Βουρτακη, Μ. Χαντζη-Θεοδωρίδου, Ρ Μυλωνά και Κ. Παπαγεωργίου σε μια εισήγηση τους στο σεμινάριο εκπαίδευση και ρόλο, Νέες Τεχνολογίες (1998 σελ, 70) Συγκεκριμένα αναφέρουν ότι ενώ το γυναικείο φύλο στο επάγγελμα των διδασκόντων υπερέχει αριθμητικά ωστόσο η συμμετοχή των γυναικών στη διοίκηση είναι ελάχιστη. Γενικά όσο ανεβαίνουν οι βαθμίδες της εκπαίδευσης και η κοινωνική καταξίωση που προσφέρει η θέση, η συμμετοχή των γυναικών είναι ανθούσα. Ο αριθμός των γυναικών που κατέχουν διευθυντικές θέσεις είναι συντριπτικά κατώτερος από αυτό των ανδρών. Αν και τις περισσότερες φορές έχουν τα ίδια προσόντα, επιλέγονται στις θέσεις αυτές από υπηρεσιακά συμβούλια που αποτελούνται κυρίως από άνδρες και εκτιμούν ότι η θέση του διευθυντή ταιριάζει πολύ λιγότερο στα κορίτσια.

Η υποδεέστερη θέση των γυναικών στην ιεραρχία του σχολείου επισημαίνεται και από τους **Askew – C. Ross** (Τα αγόρια δεν κλαίνε, 1992, σελ 82-83) οι οποίοι μέσα από την επίσκεψή τους σε τριάντα περίπου σχολεία αρρένων διαπίστωσαν ότι οι περιπτώσεις που οι γυναίκες κατέχουν διευθυντικές θέσεις ήταν πολύ σπάνιες. Ενώ

επιφανειακά φαίνεται να υπάρχει δημοκρατία και στις συνεδριάσεις να επιτρέπεται σ' όλους να εκφράσουν την γνώμη τους, στην πραγματικότητα όμως κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Η λήψη αποφάσεων γίνεται με τέτοιο τρόπο που να αντανakλά την ανδρική αυταρχική φυσιολογία του σχολείου. Η αποχή των γυναικών από την κορυφή της ιεραρχίας στα σχολεία παρέχει ισχυρά μηνύματα στα παιδιά για το ποιος αξίζει το σεβασμό και ποιος είναι ανώτερος και κατώτερος σε ότι αφορά το φύλο.

3. Τα στερεότυπα του φύλου στα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου

Το σχολείο αποτελεί έναν από τους θεσμούς κοινωνικοποίησης αφού εκτός από το να διδάσκει γνώσεις μεταβιβάζει και τις αντιλήψεις της κοινωνίας από τη μια γενιά στην άλλη. Συγκεκριμένα το περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων εκτός από το να διδάσκει στα παιδιά γραφή και ανάγνωση ασκεί καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση αντιλήψεων σχετικά με το φύλο.

Η Μ. Γεωργίου-Νιλσεν (η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού, 1980, σελ 108-110) υποστηρίζει ότι οι μαθητές μέσα από τα αναγνωστικά του δημοτικού συνειδητοποιούν ότι υπάρχει διαχωρισμός των ρόλων μέσα στην οικογένεια. Ο πατέρας παρουσιάζεται ο αρχηγός της οικογένειας και κανείς δεν αμφισβητεί το ρόλο του μέσα σ' αυτήν. Αναγνωρίζεται ως υπεύθυνος για την οικονομική συντήρηση της οικογένειας, αυτός που παίρνει τις αποφάσεις για θέματα που την αφορούν και αυτός που δίνει λύσεις για κάθε πρόβλημα που προκύπτει. Επίσης παρουσιάζεται η εικόνα

του πατέρα που συζητά και δίνει συμβουλές στα παιδιά του που ωστόσο τις περισσότερες φορές έχουν ένα ψεύτικο ύφος.

Όσον αφορά τη γυναίκα παρουσιάζεται να έχει ως πρωταρχικό προορισμό την μητρότητα. Εκτός όμως από το ρόλο της μάνας και της νοικοκυράς η γυναίκα εμφανίζεται να εργάζεται και έξω από το σπίτι. Η εξωοικιακή της απασχόληση γίνεται με αόριστο τρόπο χωρίς να αναγνωρίζεται η επαγγελματική της εξειδίκευση. Υπάρχει δηλαδή αδιαφορία για την θέση, τις ευθύνες και το ρόλο της στον επαγγελματικό τομέα. Η εργασία της μητέρας επιβάλλεται μόνο στις περιπτώσεις που βοηθά τον άνδρα της στην ενίσχυση του οικονομικού επιπέδου της οικογένειας. Στα αναγνωστικά του δημοτικού η επαγγελματική της σταδιοδρομία είναι εφικτή όταν δεν εργάζεται σε τομέα που επιτρέπει τον ανταγωνισμό με τους άνδρες (ΟΠ,Π, σελ 112-114).

Παρόμοια η Ε. Μαραγουδάκη (Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων, 1993, σελ 171-173) αναφέρει ότι στα αναγνωστικά του δημοτικού η δομή της οικογένειας παρουσιάζεται να είναι πατριαρχική. Ο πατέρας παρουσιάζεται να εργάζεται από το πρωί ως το βράδυ, για να εξασφαλίσει την οικονομική ευμάρεια της οικογένειας και για να καλύψει τις βιοτικές ανάγκες των μελών της. Η πολύωρη εργασία του δικαιολογεί την απουσία του από τα δρώμενα της οικογένειας και συγκεκριμένα από τις δουλειές του νοικοκυριού και από την φροντίδα και την περιποίηση των παιδιών. Ωστόσο εμφανίζεται να ψυχαγωγεί τα παιδιά του, να τους μεταδίδει τις γνώσεις και τις εμπειρίες του και να τα συνδέει με το κοινωνικό περιβάλλον. Στις περιπτώσεις που ο πατέρας εμφανίζεται να εργάζεται και να αλληλεπιδρά με τα παιδιά του αυτά είναι κυρίως

αγόρια. Ο πατέρας παρουσιάζεται, να είναι το κυρίαρχο πρόσωπο της οικογένειας, αυτός που παίρνει σημαντικές αποφάσεις, αυτός που επινοεί λύσεις για τα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών, που η συγκατάθεσή του είναι απαραίτητα εφόδια για την υλοποίηση των επιθυμιών τους και αυτός που επιβάλλει τιμωρίες.

Ενώ ο πατέρας απουσιάζει από το σπίτι λόγω της εργασίας του, η μητέρα παρουσιάζεται να είναι στο σπίτι με κύρια ασχολία της την φροντίδα των παιδιών και τις δουλειές του νοικοκυριού. Η γέννηση και ανατροφή των παιδιών αποτελεί σημαντικό γεγονός για την γυναίκα, που η ζωή της αποκτά νόημα και προορισμό και αποτελεί το μόνο τρόπο για να καταξιωθεί και να επιβεβαιωθεί. Η γυναίκα εμφανίζεται ως μια ανεξάντλητη πηγή συναισθημάτων με κύρια χαρακτηριστικά του, την ευαισθησία, την στοργικότητα, την τρυφερότητα, την ανεκτικότητα και την αγάπη. Η γυναίκα δεν συμβάλλει οικονομικά στην οικογένεια εκτός αν ζει μόνη της με το παιδί της όπου οι οικονομικές συνθήκες είναι πολύ δύσκολες. Η εξωοικιακή της απασχόληση στις περιπτώσεις αυτές είναι της παραδουλεύτρας. Γενικά στα βιβλία η μητέρα προβάλλεται να μην ασκεί κάποιο επάγγελμα για προσωπική της ικανοποίηση και κοινωνική καταξίωση. Αντίθετα εμφανίζεται η εικόνα της τέλειαις νοικοκυράς και μητέρας (ΟΠ, Π σελ 174-176).

Όσον αφορά τις δραστηριότητες που εμφανίζονται να αναλαμβάνουν τα αγόρια και τα κορίτσια η συγγραφέας αναφέρει ότι το αγόρι παρουσιάζεται να συμμετέχει και να βοηθά τον πατέρα, θείο ή παππού στις διάφορες αγροτικές και μη εργασίες χωρίς όμως να λείπουν οι περιπτώσεις βοήθειας προς τη μητέρα στις δουλειές του σπιτιού. Η επιδεξιότητα των αγοριών σε οποιαδήποτε οικιακή

ασχολία υποδηλώνει ωστόσο ότι γίνεται κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Όταν για παράδειγμα λείπει η μητέρα του από το σπίτι και μ' αυτόν τον τρόπο θέλει να την ευχαριστήσει. Επίσης η προσφορά βοήθειας στη μητέρα του συνδέεται με την κοινωνική αντίληψη ότι τα αγόρια μέσω αυτής στοχεύουν σ' ένα μελλοντικό επάγγελμα και όχι στην ενασχόληση τους με το νοικοκυριό. Στα αναγνωστικά βιβλία οι περιπτώσεις που τα αγόρια προσφέρουν την βοήθειά τους στον πατέρα τους και στους ενήλικες άνδρες του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος είναι ισάριθμες με τις περιπτώσεις που βοηθούν τις μητέρες τους. Ποιοτικά όμως υπάρχουν διαφορές που υποδηλώνουν ότι η ενασχόληση του αγοριού με τις δουλειές του σπιτιού γίνεται κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, όχι καθημερινά και ότι υπαγορεύεται από συναισθηματικούς λόγους (ΟΠ, Π, σελ 185-190)

Αντίθετα τα κορίτσια παρουσιάζονται να βοηθούν αποκλειστικά και μόνο τη μητέρα τους και τις γυναίκες του συγγενικού περιβάλλοντος στις δουλειές του νοικοκυριού χωρίς να δείχνουν απροθυμία ή αδεξιότητα. Η αποδοχή και η εξάσκηση του ρόλου της μητέρας και της νοικοκυράς αποδεικνύεται διαρκούς από τις δραστηριότητες που αναλαμβάνουν ή μιμούνται τα κορίτσια, από την ενασχόλησή τους δηλαδή με τις δουλειές του σπιτιού και από τα παιχνίδια που παίζουν με βασικό την κούκλα. Τα κορίτσια όταν μεγαλώνουν εκτός από νοικοκυρές θέλουν να γίνουν και μητέρες και βλέπουν την κούκλα σα να είναι παιδί τους. Στα αναγνωστικά του δημοτικού τα κορίτσια εμφανίζονται να αντλούν ικανοποίηση όταν ασχολούνται με τις δουλειές του σπιτιού και βοηθούν τις μητέρες του και έτσι αισθάνονται σαν μικρές βασιλοπούλες μέσα στο σπιτικό του. Η επιβράβευση του κοριτσιού από τον πατέρα για τις ικανότητες που

αναπτύσσει δεν συνδέεται με μια μελλοντική επαγγελματική καριέρα αλλά από την επιτέλεση του ρόλου της νοικοκυράς και της μητέρας (ΟΠ, Π, σελ **190-194**)

Συμπερασματικά η συγγραφέας αναφέρει ότι η θέση των παιδιών μέσα στην οικογένεια διαφέρει σημαντικά. Στις περισσότερες περιπτώσεις όταν μέσα στην οικογένεια τα αδέρφια είναι διαφορετικού φύλου το αγόρι παρουσιάζεται να είναι μεγαλύτερης ηλικίας από το κορίτσι. Επίσης διαπιστώνεται ότι πρώτα παρατίθεται το όνομα του αγοριού ενώ το αντίθετο σπάνια συμβαίνει. Ο αδελφός εμφανίζεται να προτείνει και να δίνει λύσεις τις οποίες αποδέχεται η αδελφή του ενώ οι δικές τις απορρίπτονται. Είναι υπεύθυνος για την προστασία της και για την απομάκρυνση οποιασδήποτε άσχημης συνήθειας που έχει υιοθετήσει η αδελφή του. (ΟΠ, Π, σελ **108**)

Η Μ. Γεωργίου-Νίλσεν (Η οικογένεια στα αναγνωστικά των δημοτικών, **1980**, σελ **141-146**) διαπιστώνει ότι στα αναγνωστικά υπάρχει η έκφραση να συναναστρέφονται τα παιδιά χωρίς σεξισμό. Οι σχέσεις ανάμεσα στα κορίτσια στηρίζονται στην ισότητα και οι πράξεις κρίνονται γι' αυτό που είναι και όχι ποιος τις κάνει. Οι ήρωες των βιβλίων λειτουργούν μέσα στην ομάδα σαν παιδιά και όχι σαν αγόρια και κορίτσια. Αν και το φύλο δεν αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της ποιότητας των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των παιδιών ωστόσο η συγγραφέας αναφέρει ότι σε πολλά βιβλία εντοπίζεται ο διαχωρισμός των ρόλων των παιδιών. Συχνά προβάλλεται ο κόσμος να ανήκει στο αγόρι, το οποίο αναζητά και βρίσκει λύσεις σε αντίθεση με το κορίτσι που εμφανίζεται να είναι παθητικό άτομο. Το κορίτσι πρέπει να εξυπηρετεί όλους, να θυσιάζει τις επιθυμίες και τις διεκδικήσεις του

για να κάνει μια αξιολάτρευτη κοπέλα και αργότερα μια μάνα που θα κάνει ευτυχημένα τα παιδιά και τον άνδρα της.

Η Β. Δεληγιάννη και η Σ. Ζιώγου (Εκπαίδευση και φύλο, **1993**, σελ **150-151**) ασχολήθηκαν με τα αναγνωστικά βιβλία «Η Γλώσσα μου» τα οποία χρησιμοποιούνται στα Δημοτικά σχολεία από τη σχολική χρονιά **1982-1983** για να διαπιστώσουν ποια μηνύματα δίνουν για το ρόλο των δύο φύλων. Ορισμένα από τους άξονες στους οποίους επικεντρώθηκε η έρευνά τους είναι οι παρακάτω. **1)**ο συνολικός αριθμός των προσώπων, **2)**ο αριθμός ανδρών και γυναικών συγγραφέων των βασικών κειμένων που υπάρχουν στα αναγνωστικά, **3)**η συχνότητα αναφοράς σε πρόσωπα της οικογένειας, **4)**ο τρόπος που κινούνται τα πρόσωπα και **5)**τα επαγγέλματα που αναφέρονται στα κείμενα.

Οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι το ανδρικό φύλο είτε πρόκειται για ενήλικες, είτε για παιδιά επικρατεί στα αναγνωστικά όλων των τάξεων του δημοτικού σχολείου. Η ποσοτική υπεροχή του ανδρικού στοιχείου είναι εμφανή από τα ποσοστά όπου το **70/46%** από τα πρόσωπα που παρουσιάζονται είναι άνδρες και αγόρια ενώ το **29,54%** είναι γυναίκες και κορίτσια. Η διπλάσια και παραπάνω παρουσία των ανδρών στα αναγνωστικά δεικνύει στα παιδιά το γνωστό στερεότυπο ότι οι άνδρες δεσπόζουν σ' όλες τις μορφές της ζωής. Σχετικά με τα κείμενα των αναγνωστικών οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα έγγραψαν συνολικά **192** άνδρες συγγραφείς και **51** γυναίκες. Οι γυναίκες συγγραφείς που αναφέρονται είναι ελάχιστες αν σκεφτεί κανείς ότι η παιδική λογοτεχνία είναι σε μεγάλο βαθμό έργο γυναικών συγγραφέων. Η μειονεκτική μεταχείριση των γυναικών και η προβολή του ανδρικού στοιχείου είναι εμφανής στα

κείμενα των αναγνωστικών και δίνει την εντύπωση στα παιδιά ότι και σ' αυτόν τον τομέα διαπρέπουν περισσότερο οι άνδρες (ΟΠ,Π σελ 151-153).

Με την διερεύνηση της συχνότητας αναφοράς σε πρόσωπα της οικογένειας, διαπιστώνεται ότι ο πατέρας, είναι ο πρωταγωνιστής της οικογένειας αφού συχνά παρουσιάζεται να είναι και ο προστάτης της, καθώς και ο νοικοκύρης του σπιτιού. Αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, αποφασίζει για θέματα που απασχολούν την οικογένεια, δίνει λύσεις στα προβλήματα που προκύπτουν καθορίζει τις υποθέσεις του σπιτιού. Εμφανίζεται να ελέγχει τη συμπεριφορά των μελών της οικογένειας, να καθοδηγεί και να δίνει συμβουλές στα παιδιά του και να τα χτυπάει προκειμένου να τα συμμορφώσει. Η μητέρα παρουσιάζεται να κινείται στο χώρο του σπιτιού και να ασχολείται με τις δουλειές του νοικοκυριού και τη φροντίδα των παιδιών με επιδεξιότητα και καλή διάθεση. Φροντίζει για την διατροφή, την υγεία και την καθαριότητα των παιδιών και γι' αυτό προσπαθεί να τους μεταδώσει υγιεινές συνήθειες. Στα αναγνωστικά του δημοτικού παρουσιάζεται και μια νέα αντίληψη για το ρόλο του άνδρα και της γυναίκας. Ο πατέρας σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζεται να είναι τρυφερός με τα παιδιά του, να τα ψυχαγωγεί και να τα βοηθάει στα μαθήματά τους. Η μητέρα αν και περιορισμένη παρουσιάζεται να είναι μορφωμένη, να συμμετέχει σε κοινωνικές δραστηριότητες, να εμπλουτίζει τις γνώσεις των παιδιών της και να έχει ισχυρή προσωπικότητα και η γνώμη της να υπολογίζεται (ΟΠ, Π, σελ 154-155).

Στη συνέχεια οι συγγραφείς αναφέρουν ότι σχετικά με τον τόπο που κινούνται τα πρόσωπα δε χρησιμοποιούνται τα αναγνωστικά των

δύο τελευταίων τάξεων γιατί τα περισσότερα κείμενα είναι αφηγηματικά και δεν προσφέρονται για ανάλυση. Έτσι διαπιστώνουν ότι οι άνδρες κινούνται στο σπίτι σε ποσοστό **48%** ενώ οι γυναίκες σε ποσοστό **52%** και παρόλο που οι άνδρες παρουσιάζονται να συμμετέχουν στις δουλειές του σπιτιού σε ελάχιστες περιπτώσεις εμφανίζεται η γυναίκα να έχει επαγγελματική δράση. Η απουσία του γυναικείου φύλου από τον επαγγελματικό χώρο είναι εμφανείς σε αντίθεση με το ανδρικό φύλο που εμφανίζεται να συμμετέχει σε ποσοστό **92%**. Η εικόνα της γυναίκας που απομακρύνεται από το σπίτι για διασκέδαση ή για την ανάληψη κοινωνικής δραστηριότητας σπάνια παρουσιάζεται σε αντίθεση με τον άνδρα που το ποσοστό συμμετοχής του στον κοινωνικό χώρο αγγίζει το **625** (ΟΠ, Π, σελ **156-157**).

Σχετικά με τα παιδιά αγόρια και κορίτσια διαπιστώθηκε ότι κινούνται το ίδιο σε όλους τους τόπους. Τα παιδιά και των δύο φύλων προσφέρουν ισότιμα τη βοήθειά τους στις δουλειές του σπιτιού. Εμφανίζονται να συνεργάζονται στα παιχνίδια και στο σχολικό περιβάλλον, να αναπτύσσουν παρέες που αποτελούνται και από τα δυο φύλα και πολλές δραστηριότητες τους χαρακτηρίζονται από τη συζήτηση και την ισότιμη συμμετοχή. Συνήθως τα αγόρια παρουσιάζονται, να είναι ευαίσθητα και συναισθηματικά κυρίως με τη φύση και τη ζωή ενώ δεν αποκαλύπτουν τα συναισθήματά τους για τους ανθρώπους. Επιπλέον τα κορίτσια εμφανίζονται να ασχολούνται με ανδρικές δραστηριότητες όπως το ποδόσφαιρο (ΟΠ, Π, σελ **157-158**).

Στα κείμενα των αναγνωστικών του δημοτικού διαπιστώνεται η ανδρική υπεροχή στον εργασιακό χώρο «Τα ανδρικά επαγγέλματα που

αναφέρονται είναι ταχυδρόμος, ναύτης, γιατρός, χασάπης, ψαράς, οικοδόμος, δάσκαλος, ασυρματιστής, βιολιστής, μαέστρος, δημοσιογράφος, ζωγράφος, φύλακας, βοσκός, τεχνίτης, μηχανικός αυτοκινήτων, κλόουν, παπάς, ελεγκτής εισιτηρίων, εργάτης, περιβολάρης, πεταλωτής, μανάβης, μικροπωλητής, έμπορος, μουσικός, οργανοπαίκτης, δικηγόρος, αγγειοπλάστης, τσαγκάρης, χονδρέμπορος, συντηρητής φάρου, πλανόδιος στη λαϊκή, οδηγός φορτηγού, κεραμιδάς, πυροσβέστης, τροχονόμος, γλύπτης, δήμαρχος, δύτης, καφετζής, κυνηγός, λιμενοφύλακας, μούτσος, μιλωνάς, ποιητής, τραγουδιστής, υπάλληλος οδοντιατρείου, ψάλτης, αστυφύλακας, αξιωματικός, αγωγιάτης, αστροναύτης, αρχαιολόγος, ανακριτής, βαρκάρης, γραφιάς, διευθυντής, ζευγολάτης, ηθοποιός, κτηνίατρος, κάλφας, καπετάνιος, οπλοπωλητής, εστιάτορας, μάγειρας, ράφτης, σερβιτόρος, σφουγγαράς, στρατιωτικός, φούρναρης, χτίστης, χρυσοχόος, εξερευνητής, θαλασσοπόρος, φυσικός επιστήμονας, θυρωρός, νυχτοφύλακας, σταθμάρχης, στρατηγός, κουρέας, φωτογράφος, μυθιστοριογράφος, επιχειρηματίας, πορτιέρης, φιλόλογος και εφημεριδοπώλης. Τα γυναικεία επαγγέλματα που αναφέρονται είναι της δασκάλας, εργάτριας, πλανόδιας πωλήτριας στη λαϊκή, συγγραφέας, δημοσιογράφος, μιλωνού, γαλατά και νοσοκόμας» (ΟΠ, Π, σελ 159-160).

Τα ανδρικά επαγγέλματα αν και είναι περισσότερα από τα γυναικεία ωστόσο δεν ανταποκρίνονται στη μεγάλη τους πλειοψηφία στη σημερινή επαγγελματική κατάσταση. Δηλαδή παρουσιάζονται επαγγέλματα που δεν εξασκούνται όπως αυτό του αγωγιάτη και του ξυλοκόπου. Επίσης δεν αναφέρονται πολλές περιπτώσεις που οι άνδρες κατέχουν επιστημονικά επαγγέλματα. Όσον αφορά τα

γυναικεία διαπιστώνεται ότι είναι πολύ περιορισμένα και οι περιπτώσεις που οι γυναίκες ασκούν κάποιο επιστημονικό επάγγελμα είναι μηδαμινές. Οι γυναίκες δηλαδή είναι κατώτερες από τους άνδρες σ' ότι αφορά τις ευκαιρίες για επαγγελματική απασχόληση (ΟΠ, Π, σελ 160-161).

Παρόμοια η Μ. Γεωργίου-Νίλσεν (Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού, 1980, σελ, 138-140) αναφέρει ότι τα γυναικεία επαγγέλματα που περιγράφονται στα αναγνωστικά είναι περιορισμένα. Στα κείμενα των βιβλίων αναφέρονται περίπου 90 ανδρικά επαγγέλματα μερικά από τα οποία μπορεί να γοητεύουν τα αγόρια, να κινήσουν το ενδιαφέρον τους ή απλώς να γίνουν αφορμή για συζητήσεις και μελλοντικές φαντασιώσεις. Τα γυναικεία επαγγέλματα που εντοπίζονται είναι περίπου 10 και διαπιστώνεται ότι οι προοπτικές για μελλοντική επαγγελματική αποκατάσταση είναι, λίγες, δεν ασκούν καμία έλξη και ενισχύουν την υποδεέστερη θέση των γυναικών στον εργασιακό χώρο. Εκτός από δασκάλες τα κορίτσια όταν μεγαλώσουν θα μπορέσουν να γίνουν φουρνάρισσες αν παντρευτούν φούρναρη, μοδίστρες, ράφτρες, πλύστρες, υπηρέτριες και εργάτριες. Επίσης να βοηθούν στην οικογενειακή επιχείρηση όπως στο καφενείο ή στο τυπογραφείο, να γίνουν υπάλληλοι σε γραφείο και αεροσυνοδοί. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι το επάγγελμα της αεροσυνοδού, τοποθετεί τη γυναίκα σε ένα επίπεδο που θεωρείται αντικείμενο. Η εμφάνιση και η εξυπηρέτηση επιβατών αποτελούν τα κύρια προσόντα που πρέπει να έχει η γυναίκα για να ασκήσει αυτό το επάγγελμα με αποτέλεσμα να γίνεται η αεροσυνοδός αντικείμενο έλξης και σύμβολο της γυναικείας εξάρτησης από τον άνδρα.

Ως προς τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας των φύλων που αποδίδονται στα αναγνωστικά του δημοτικού και διαιωνίζουν τις στερεότυπες κοινωνικές αντιλήψεις η Ε. Μαραγκουδάκη (Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων, 1993, σελ 222) τα χωρίζει στις εξής κατηγορίες. Α) Κοινωνική συμπεριφορά που περιλαμβάνει 1)εξάρτηση, 2)την στοργικότητα, 3)την φιλαρέσκεια, 4)την εξάρτηση, 5)την ανεξαρτησία, 6)την αυτοπεποίθηση, 7) την ανυπακοή. Β) Νοητικές ικανότητες που περιλαμβάνουν 1)την επινοητικότητα, 2)τη δημιουργικότητα, 3)την παρατήρηση, 4)την περιέργεια και 5)την γνώση. Γ) Συναισθήματα που περιλαμβάνουν 1)την χαρά, 2)την στεναχώρια, 3)τον φόβο, 4)τον θυμό και 5)την ζήλια.

Ένα από τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας που προαναφέραμε είναι η επιθετικότητα. Στα αναγνωστικά του δημοτικού τα πρόσωπα και τα ζώα γένους αρσενικού εμφανίζονται να εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά. Οι περιπτώσεις όπου χαρακτήρες γένους θηλυκού εκδηλώνουν επιθετικότητα είναι ελάχιστες. Οι λόγοι που τα δύο φύλα εκδηλώνουν επιθετικότητα είναι διαφορετικοί. Οι άνδρες και τα ζώα γένους αρσενικού συμπεριφέρονται επιθετικά για οικονομικούς λόγους και για την ιδιοποίηση της τροφής, ενώ τα ζώα γένους θηλυκού για την εξωτερική τους εμφάνιση ή για τις δουλειές του σπιτιού. Η επιθετικότητα συνεπάγεται τιμωρία και για τα δύο φύλα. Οι χαρακτήρες γένους αρσενικού τιμωρούνται σωματικά ενώ οι χαρακτήρες γένους θηλυκού με επίπληξη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η επιθετικότητα του αρσενικού δεν δημιουργεί συναισθήματα ντροπής στους άλλους σε αντίθεση με τον θηλυκό (ΟΠ, Π, σελ 222-225).

Η στοργικότητα και η φιλαρέσκεια αποτελούν δύο ακόμη χαρακτηριστικά. Στα κείμενα οι εκδηλώσεις στοργικής συμπεριφοράς αναφέρονται στους γονείς προς τα παιδιά τους καθώς και στα παιδιά προς τα διάφορα ζώα που έχουν ή που βρίσκουν. Η διαφοροποίηση των φύλων όσον αφορά τους ενήλικες διαπιστώνεται τόσο στη συχνότητα εκδήλωσης στοργικής συμπεριφοράς προς τα παιδιά όσο και στο φύλο προς το οποίο την απευθύνουν. Οι γυναίκες είναι πιο στοργικές και πιο τρυφερές από ότι οι άνδρες. Οι γυναίκες εμφανίζονται να εκδηλώνουν στοργικότητα ανεξάρτητα από το φύλο του παιδιού σε αντίθεση με τους άνδρες που συμπεριφέρονται στοργικά προς τα κορίτσια και όχι προς τα αγόρια. Όσον αφορά τα παιδιά διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια πιο συχνά από τα αγόρια να συμπεριφέρονται στοργικά προς τα ζώα. Όσον αφορά τη φιλαρέσκεια στα κείμενα προβάλλεται ότι η επιμελημένη και ωραία εξωτερική εμφάνιση να απασχολεί αποκλειστικά τους χαρακτήρες γένους θηλυκού (ΟΠ, Π, σελ 226-230)

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό είναι η εξάρτηση, όπου τα παιδιά των δύο φύλων είτε πρόκειται για ζώα είτε για πρόσωπα, παρουσιάζονται να έχουν ανάγκη ή να ζητούν τη φροντίδα, την στοργικότητα και την συναισθηματική στήριξη από τους μεγάλους. Ωστόσο διαπιστώνονται διαφορές ανάμεσα στα παιδιά των δύο φύλων τόσο προς την συχνότητα και την ευκολία που ζητούν βοήθεια από τους ενήλικες όσο και προς τα θέματα για τα οποία καταφεύγουν σ' αυτούς και ζητούν ενημέρωση σε ελάχιστες περιπτώσεις εμφανίζονται τα αγόρια να καταφεύγουν στους ενήλικες για βοήθεια και αυτό μάλιστα το κάνουν ύστερα από μια άσχημη περιπέτεια τους. Αντίθετα τα κορίτσια με την παραμικρή δυσκολία καταφεύγουν στους ενήλικες

και ζητούν βοήθεια. Στα κείμενα τα κορίτσια εμφανίζονται συχνότερα από τα αγόρια να είναι εξαρτημένα όχι μόνο από τους ενήλικες αλλά και τους αδελφούς τους. Από τη μια μεριά τους ενήλικες παρουσιάζονται να αντιμετωπίζουν υπερπροστατευτικά κυρίως τα κορίτσια και όχι τα αγόρια. (ΟΠ, Π, σελ 231-235).

Η ανεξαρτησία και η αυτοπεποίθηση είναι δύο ακόμη χαρακτηριστικά. Στα κείμενα είναι περιορισμένες οι εκδηλώσεις ανεξάρτητης συμπεριφοράς των παιδιών. Ωστόσο οι περιπτώσεις που τα άτομα παρουσιάζονται ως ανεξάρτητα είναι κυρίως αρσενικά. Επίσης η οικογένεια εμφανίζεται να ενθαρρύνει τα αρσενικά άτομα για ανεξαρτησία. Σχετικά με την αυτοπεποίθηση στα κείμενα προβάλλεται να διακρίνει τη συμπεριφορά κυρίως των χαρακτήρων γένους αρσενικού. Πολλές φορές η υπέρτατη εμπιστοσύνη που έχουν τους οδηγεί στο να πιστεύουν ότι τίποτες δεν είναι δύσκολο γι' αυτούς. Η μεγάλη εντύπωση που έχουν για τον εαυτό τους συντελεί ώστε να μην δέχονται τις υποδείξεις των άλλων και πολλές φορές να απογοητεύονται. Ωστόσο στις κοινωνικές τους σχέσεις αυτοπροβάλλονται ως ικανοί για τα πάντα (ΟΠ, Π, σελ 235-236).

Η ανυπακοή αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό. Στα αναγνωστικά οι εκδηλώσεις αναφέρονται για τα παιδιά και των δύο φύλων. Η ανυπακοή τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια δεν προβάλλεται ως αποδεκτό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας και η εκδήλωσή της έχει ως συνέπεια την τιμωρία. Τα φύλα διαφέρουν μεταξύ τους τόσο ως προς τη συχνότητα εκδήλωσης μη συμμόρφωσης όσο και προς το είδος των συμβουλών που παρουσιάζονται να αθετούν και συνεπώς στο είδος της τιμωρίας που υφίστανται. Ανυπάκουοι εμφανίζονται κυρίως τα αρσενικά άτομα. Οι υποδείξεις των ενηλίκων

αφορούν είτε την επικίνδυνη έξοδο από το σπίτι, είτε αποφυγή δραστηριοτήτων που ξεπερνά τις ικανότητες τους. Η τιμωρία των αγοριών αφορά είτε την απώλεια ζωής τους είτε την γελοιοποίηση τους από τον περίγυρο. Τα κορίτσια εμφανίζονται ανυπάκουα ως προς τις συμβουλές των ενηλίκων που σχετίζονται κυρίως με τις συνθήκες διατροφής που είναι επιβλαβής για την υγεία ή για τις αταξίες που κάνουν μέσα στο σπίτι ή στον άμεσο περίγυρο. Συνήθως τιμωρούνται με αρρώστια ή με μικροτραυματισμούς (ΟΠ, Π, σελ 241-242).

Τρία ακόμα χαρακτηριστικά είναι η επινοητικότητα, η δημιουργικότητα και η παρατήρηση. Πρόσωπα ή ζώα γένους αρσενικού προβάλλονται συχνότερα απ' ότι του θηλυκού γένους να είναι επινοητικά, να βρίσκουν δηλαδή λύσεις στα προβλήματα τους και να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά προβληματικές καταστάσεις. Η δημιουργικότητα δεν αναφέρεται συχνά στα κείμενα. Ωστόσο οι ελάχιστες περιπτώσεις που αναφέρονται αφορούν τα αγόρια. Εμφανίζονται να ζωγραφίζουν, να αξιοποιούν τις δημιουργικές τους ικανότητες που έχουν για να ολοκληρώσουν τις δραστηριότητες που έχουν αναλάβει και γενικά να επιδίδονται σε δημιουργικές κατασκευές. Οι περιπτώσεις εκδήλωσης παρατήρησης που αναφέρονται στα αναγνωστικά είναι πολλές και αφορούν κυρίως αγόρια. Παρατηρούν κάτι το ασυνήθιστο, το περίεργο ή το ιδιαίτερο που παρουσιάζεται, συμβαίνει ή υπάρχει στο περιβάλλον τους. Αφιερώνουν πολύ χρόνο στην παρατήρηση με αποτέλεσμα να εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους. Οι ενήλικες δεν προβάλλονται να κάνουν παρατήρηση αλλά ωστόσο προτρέπουν στα αγόρια και όχι σε κορίτσια να παρατηρούν (ΟΠ, Π, σελ 255-263).

Η περιέργεια και η γνώση αποτελούν δύο ακόμη χαρακτηριστικά. Η περιέργεια που αναφέρεται συχνά στα κείμενα αποδίδεται σε παιδιά και κυρίως σε αγόρια. Περιέργοι χαρακτηρίζονται οι άνθρωποι που έχουν την τάση να απορούν και να ζητούν να μάθουν για το φυσικό και ευρύτερο κοινωνικό τους περιβάλλον. Η περιέργεια των παιδιών εκφράζεται συνήθως με την υποβολή ερωτήσεων προς τους ενήλικες ή με προσωπικές διερευνήσεις. Οι ερωτήσεις που υποβάλλουν στους ενήλικες άλλοτε είναι επεξηγηματικές των όσων οι ενήλικες τους δείχνουν ή τους λένε και άλλοτε προϊόν της παρατηρητικότητάς τους. Γνωστά στα κείμενα προβάλλουν αν είναι και τα παιδιά και οι ενήλικες. Τα παιδιά που προβάλλονται να κατέχουν γνώσεις είναι κυρίως τα αγόρια. Οι ενήλικες άνδρες και γυναίκες προβάλλονται να κατέχουν γνώσεις σε ισοάριθμες περιπτώσεις. Ωστόσο οι γνώσεις των γυναικών δεν προέρχονται όπως των ανδρών από τη επαγγελματική τους ιδιότητα, δεν είναι ορθολογικές και πιστοποιούν την έντονη θρησκευτικότητα των γυναικών (ΟΠ, Π, σελ 269-273).

Δύο ακόμα χαρακτηριστικά είναι η χαρά και η στεναχώρια. Η χαρά είναι ένα συναίσθημα που αναφέρεται να βιώνεται με την ίδια περίπου συχνότητα και από τα δύο φύλλα είτε πρόκειται για ενήλικες, είτε για παιδιά. Ωστόσο οι γυναίκες και τα κορίτσια προβάλλονται να εξωτερικεύουν και να εκδηλώνουν τη χαρά τους έντονα σε αντίθεση με τους άνδρες και τα αγόρια που τέτοια συμπεριφορά σπάνια εμφανίζουν. Στα αναγνωστικά η στεναχώρια βιώνεται και από τα δύο φύλα. Παρόλα αυτά οι χαρακτήρες γένους θηλυκού είτε πρόκειται για ενήλικες είτε για παιδιά προβάλλονται να στενοχωριούνται συχνότερα από ότι του άλλου φύλου. Το γεγονός αυτό δείχνει τη

μεγαλύτερη συναισθηματική εμπλοκή και υπευθυνότητα των χαρακτήρων θηλυκού γένους στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Τα αγόρια προβάλλονται να στενοχωριούνται λιγότερο από ότι τα κορίτσια και για πιο σοβαρούς λόγους όπως δυσκολία να ολοκληρώσουν την εργασία τους και αρρώστια δική τους ή των ζώων τους. Επιπλέον τα αγόρια προβάλλονται σπανιότερα απ' ότι τα κορίτσια να εκδηλώνουν τη στεναχώρια τους με κλάμα. Τα αγόρια ενθαρρύνονται από τους ενήλικες να μην κλαίνε ενώ κάτι τέτοιο σπάνια συμβαίνει με τα κορίτσια (ΟΠ, Π, σελ 276-285).

Ο φόβος, ο θυμός και η ζήλια αποτελούν τρία ακόμη χαρακτηριστικά. Οι ενήλικες που προβάλλονται συχνότερα να φοβούνται είναι τα ζώα γένους θηλυκού. Όσον αφορά τα παιδιά, τα κορίτσια εμφανίζονται να φοβούνται και σε καμία περίπτωση τα αγόρια παρά μόνο τα ζώακια γένους αρσενικού. Οι λόγοι που για τους οποίους τα κορίτσια προβάλλονται να φοβούνται είναι σημαντικά συγκριτικά με αυτούς των μικρών ζώων γένους αρσενικού και οι αντιδράσεις των κοριτσιών είναι πιο έντονες. Στα αναγνωστικά οι χαρακτήρες που εμφανίζονται να είναι θυμωμένοι είναι οι ενήλικες χαρακτήρες και σπάνια τα παιδιά. Στα κείμενα αναφέρονται ισάριθμες περιπτώσεις θυμού και για τα δύο φύλα ωστόσο υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τα αίτια που τους προκαλούν θυμό και ως προς τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνουν το θυμό τους. Οι λόγοι για τους οποίους οι χαρακτήρες γένους θηλυκού σχετίζονται με την εξωτερική τους εμφάνιση ή με την απρεπή συμπεριφορά των παιδιών τους ενώ σπάνια οι χαρακτήρες γένους αρσενικού εμφανίζονται να θυμώνουν γι' αυτούς τους λόγους. Όσον αφορά την εκδήλωση του θυμού οι χαρακτήρες γένους αρσενικού εμφανίζονται συχνότερα απ'

ότι του θηλυκού να εκδηλώνουν το θυμό τους με τον ξυλοδαρμό εκείνου που τον προκάλεσε. Σχετικά με τη ζήλια στα κείμενα προβάλλεται ότι βιώνεται από τα ζώα γένους θηλυκού (ΟΠ, Π, σελ 285-292)

Συμπερασματικά διαπιστώνεται ότι τα αναγνωστικά του δημοτικού διαιωνίζουν και ενισχύουν τις παραδοσιακές στερεότυπες αντιλήψεις για τα φύλα. Ο σεξισμός είναι εμφανής και διάχυτος στα περισσότερα κείμενα. Οι άνδρες και τα αγόρια παρουσιάζονται να είναι το ανώτερο και ισχυρότερο φύλο, ενώ οι γυναίκες και τα κορίτσια το κατώτερο και ασθενέστερο. Τα αγόρια εμφανίζονται επιθετικά, δραστήρια, απαιτητικά και ανεξάρτητα ενώ τα κορίτσια εμφανίζονται ευαίσθητα, παθητικά, υπάκουα, ήρεμα, ευγενικά και αδύναμα. Σε ορισμένα κείμενα τα αγόρια και τα κορίτσια παρουσιάζονται να αναλαμβάνουν κοινές δραστηριότητες σε αντίθεση με τους ενήλικες που διατηρούν τους παραδοσιακούς στερεότυπους ρόλους.

4. Προϋποθέσεις για την ύπαρξη ισότητας των δύο φύλων στον εκπαιδευτικό τομέα

Για να επιτευχθεί η ισότητα στην εκπαίδευση οι **SASK** και **CROSS** (Τα αγόρια δεν κλαίνει, 1992, σελ. 110-112) υποστηρίζουν ότι χρειάζεται να γίνει ριζική αναδιοργάνωση του προγράμματος σε ότι αφορά το περιεχόμενο και ριζ διδακτικές μεθόδους και ιδιαίτερα τη γνώση που μεταδίδεται. Το νέο πρόγραμμα θα πρέπει να είναι αντισεξιστικό να αρνείται δηλαδή τις διακρίσεις των φύλων και να προσφέρεται σε όλους τους μαθητές. Μια προσπάθεια για την επίτευξη της ισότητας είναι και ο σχεδιασμός μαθημάτων για την καταπολέμηση των διακρίσεων του φύλου. Τα μαθήματα αυτά είναι

διαφορετικά για τα αγόρια και τα κορίτσια επειδή οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης είναι διαφορετικές.

Τα μαθήματα αυτά βοηθούν τα κορίτσια να ανταλλάξουν τις εμπειρίες τους γύρω από τις διακρίσεις, να αποκτήσουν θετικούς τρόπους αντιμετώπισης τους και να αποκαλύψουν τις μορφές ανδρισμού. Επίσης βοηθούν τα αγόρια να συνειδητοποιήσουν τη μη συμμετοχή τους στις οικιακές ασχολίες, την ανισότητα που επικρατεί στον εργασιακό χώρο και τα στερεότυπα που υπάρχουν στα βιβλία και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τα μαθήματα αυτά δίνουν την ευκαιρία στα αγόρια για τις πιέσεις που δέχονται όπως να φέρονται σκληρά, αν μην μιλούν και να μη δείχνουν τα συναισθήματά τους. Στόχος των μαθημάτων είναι η δημιουργία υποστηρικτικού κλίματος στην τάξη ώστε να απορρίψουν τα παιδιά τα στερεότυπα του ανδρισμού (ΟΠ, Π.)

Υπάρχουν όμως λίγα τέτοια μαθήματα για τα αγόρια που έχουν την καταπολέμηση των διακρίσεων και τη συμμετοχή των αγοριών σε δραστηριότητες που θεωρούνται παραδοσιακά γυναικείες. Ένα τέτοιο μάθημα έχει ως στόχους την παροχή ίσων ευκαιριών στο σχολικό πρόγραμμα ώστε να μάθουν τα αγόρια να ασχολούνται με τις δουλειές του σπιτιού και την καταπολέμηση του φαλοκρατισμού. Μέσα από αυτά τα μαθήματα θα μάθουν τα αγόρια να εκφράζονται και να συναναστρέφονται με τους άλλους με τρόπους που θεωρούνται παραδοσιακά γυναικείοι. Επίσης τα παιδιά θα μάθουν να αναλύουν και να αμφισβητούν τα ανδρικά και τα γυναικεία στερεότυπα, θα διαπιστώσουν τους τρόπους με τους οποίους τα στερεότυπα καθορίζουν την συμπεριφορά των παιδιών και θα διερευνήσουν

θετικές εναλλακτικές λύσεις στη στερεότυπη συμπεριφορά του κάθε φύλου (ΟΠ, Π, σελ 112-113).

Σε ορισμένα σχολεία η παροχή ίσων ευκαιριών χρησιμοποιείται ως ευκαιρία για να προβληματιστούν τα παιδιά σε θέματα σχετικά με τα φύλα. Για παράδειγμα τα αγόρια εργάζονται μαζί σε μικρές ομάδες φτιάχνοντας φαγητό και τρώγοντας το και με την ευκαιρία εξασκούν τις ικανότητες του για συλλογική εργασία. Στο τέλος η αξιολόγηση της δουλειάς σκοπεύει στο να κατευθύνει τη σκέψη των αγοριών στο πόσο καλά συνεργάστηκαν και όχι στο αν πέτυχε το φαγητό. Άλλο ένα παράδειγμα είναι η κατασκευή παιχνιδιών και η συγγραφή βιβλίων μέσω των οποίων τα αγόρια ενθαρρύνονται να σκεφτούν τα στερεότυπα των ρόλων των φύλων. (ΟΠ, Π, σελ 113-114).

Στη συνέχεια οι συγγραφείς αναφέρουν ένα σχολικό περιβάλλον που σχεδιάστηκε για την προώθηση της ισότητας. Οι στόχοι του προγράμματος είναι οι παρακάτω. Να δώσει στα παιδιά την ευκαιρία να δουλέψουν σ' ομάδες του φύλου τους. Να αυξήσει το χρόνο που αφιερώνει ο εκπαιδευτικός στα κορίτσια και την πρόσβαση των κοριτσιών σε ανδρικές δραστηριότητες. Να αυξήσει την αυτοεκτίμηση των κοριτσιών. Να δώσει την ευκαιρία στα αγόρια να στεφτούν και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους στους άλλους και συγχρόνως να μάθουν να ακούνε τις στερεότυπες προσδοκίες που έχουν οι άλλοι από αυτούς. Παράλληλα υπάρχει η πρόθεση να συνεργαστούν οι ομάδες των παιδιών. Να αναγνωρίσουν οι εκπαιδευτικοί ποιες από τις στάσεις τους είναι στερεότυπες και να διαμορφωθούν στο μέλλον στρατηγικές οι οποίες απορρίπτουν στερεότυπες συμπεριφορές (ΟΠ, Π, σελ 115-116).

Παρόμοια η Δ. Κογκίδου σε μία εισήγησή της στο σεμινάριο εκπαίδευσης και φύλο, Νέες τεχνολογίες (1998, σελ 41) αναφέρει «ότι για να αποκτήσει η εκπαίδευση μια μη σεξιστική κατεύθυνση είναι απαραίτητη η ανάπτυξη πολυδιαστάσεων στρατηγικών που περιλαμβάνουν πολλές και διαφοροποιημένες προσεγγίσεις στο πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου προγράμματος παρέμβασης. Απαραίτητα βήματα προς την κατεύθυνση αυτή, για παράδειγμα, είναι ο σχεδιασμός νέας εκπαιδευτικής πολιτικής και διοικητικών μέτρων, η ανάπτυξη προγραμμάτων, κατάλληλων μεθόδων διδασκαλίας και διδακτικού υλικού χωρίς σεξιστικά στοιχεία για κάθε βαθμίδα της εκπαίδευσης και για όλα τα γνωστικά αντικείμενα. Όμως η εφαρμογή όλων αυτών προϋποθέτει δημιουργία δυναμικών ομάδων πίεσης, σταθερή πολιτική βούληση, τεχνογνωσία και ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών»

Η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών στο ζήτημα της ισοτιμίας των δύο φύλων δεν θεωρείται μέχρι τώρα αναγκαίο στοιχείο για τον εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος ούτε έχει περιέλθει στους γενικούς στόχους της εκπαίδευσης και ούτε στη μέχρι τώρα προσπάθεια για μεταρρύθμιση της ποιότητας της. Η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών είναι αναγκαία γιατί θα τους βοηθήσει να γνωρίσουν πως δημιουργούνται τα στερεότυπα, θα μάθουν να εντοπίζουν τις προκαταλήψεις και θα αποκτήσουν την κατάλληλη τεχνογνωσία για να τις καταπολεμήσουν. Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών θα αλλάξει τις σχέσεις εξουσίας σε επίπεδο φύλου και θα συμβάλλει στην καταπολέμηση του σεξισμού που αποτελεί ένα από τα κύρια εμπόδια μετασχηματισμού της εκπαίδευσης και γενικότερα της κοινωνίας. Ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης θα βοηθήσει τους

εκπαιδευτικούς να κατανοήσουν τις δύο όψεις του σεξισμού. Η μια όψη είναι ο θεσμικός σεξισμός με την έννοια των διαδικασιών και κανόνων που υπάρχουν στις δομές και η άλλη είναι ο ατομικός σεξισμός ο οποίος διαπιστώνεται μέσα από τις αντιλήψεις και τις στάσεις των εκπαιδευτικών (ΟΠ, Π, σελ 42-44).

Παρόμοια η Β. Δεληγιάννη Κονιμπτζή, στο ίδιο σεμινάριο (σελ, 48) αναφέρει ότι η εκπαίδευση είναι ένας τομέας στον οποίο μπορούν να διαμορφωθούν τάσεις για την προώθηση της ισότητας ανδρών και γυναικών σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Η πολιτική της ισότητας και των ίσων ευκαιριών μέχρι τώρα δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα γιατί στόχευε σε μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που αφορούσαν αποκλειστικά το περιεχόμενο του προγράμματος διδασκαλίας χωρίς να λαμβάνει υπόψη ότι όποιες παρεμβάσεις επηρεάζονται και οι ίδιες από τις γνώσεις και την ευαισθησία των εκπαιδευτικών. Τα μελλοντικά προγράμματα για την ισότητα θα πρέπει να στοχεύουν και στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Είναι γενικά αποδεκτό ότι η προθυμία του εκδημοκρατισμού του εκπαιδευτικού συστήματος εξαρτάται άμεσα από τον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών (ΟΠ, Π, σελ 49).

Συνεπώς η εκπαίδευση που θα παρέχει κάθε σχολείο στα παιδιά θα πρέπει να είναι ισότιμα για να μπορέσει το κάθε παιδί να αναπτύξει τις ψυχοσωματικές και πνευματικές δυνάμεις. Για να έχει η εκπαίδευση μη σεξιστική κατεύθυνση χρειάζεται η αναδιοργάνωση του προγράμματος και η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Η επιμόρφωση θα καταστήσει τους εκπαιδευτικούς ικανούς να αναλάβουν δημοκρατικές μεθόδους διδασκαλίας και να προωθήσουν

τις δημοκρατικές αξίες στο σχολικό περιβάλλον. Γενικά οι εκπαιδευτικές καινοτομίες και τα νέα προγράμματα που θα εφαρμοστούν στο σχολείο θα συμβάλλουν στην ποιοτική βελτίωση της εκπαίδευσης.

Γ. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ

1. Η επαγγελματική πορεία του φύλου από την «παραδοσιακή» έως την «νεότερη» μορφή της.

Ο αρχικός καταμερισμός εργασίας συμφωνεί με την Δαρακη Πέπη (Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας **1995**, σελ **18**) ενώ στο πρωτόγονο ζευγάρι, ξεκίνησε ως σύστημα προερχόμενο από τις βιοτικές συνθήκες με το καιρό, διαμορφώθηκε σε παράδοση. Ο άντρας ήταν ο κυνηγός, η γυναίκα η «εστιάδα». Τα δύο φύλα, στην αρχή διέθεταν την ίδια μυϊκή δύναμη και αντοχή, πράγμα που άρχισε ν' αλλάζει μετά τον καταμερισμό της εργασίας. Ιχνηλατώντας τις ρίζες της δουλειάς, διαπιστώνουμε ότι η γυναίκα – σύζυγος του αρσενικού αγρότη, υπήρξε το πρώτο θύμα του δουλοκτητικού συστήματος, Αν και ο άνδρας θεωρούνταν μυϊκά δυνατότερος, δεν διστάζει να της φορτώσει βάρη περισσότερα από τα δικά του και να την χρησιμοποιήσει ως υποζύγιο.

Όπως έχει επισημανθεί από ιστορικούς, η πτώση του γυναικείου ρόλου προκλήθηκε από τις δραστικές κοινωνικές αλλαγές που συνέβησαν στους πατριαρχικούς ταξικούς θεσμούς της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους. Με αποτέλεσμα οι γυναίκες να περιοριστούν στο σπίτι, στην υποβάθμιση και στην οικογενειακή ζωή και οι άνδρες να γίνουν οι κυριότεροι παραγωγοί. (ΟΠ,Π, σελ **19**).

Η γυναίκα από καταβολής κόσμου, εργαζόταν μαζί με τον άνδρα και αξιοποιούσε πρακτικά την αμοιβή του με την πολύωρη και πολύμοχθη εργασία της μέσα στο σπίτι, ενώ παράλληλα ανταποκρινόταν στον αναπαραγωγικό της ρόλο, γεννώντας και

μεγαλώνοντας παιδιά. Η συμβολή της μέσα στην οικογένεια χαρακτηρίζεται, τόσο από τις καθημερινές αίσιαστες φροντίδες, που προσφέρει αγόγγυστα και πρόθυμα σε όλους τους δικούς της, όσο και από την οικιακή εργασία που ανταποκρινόταν σε όλες τις ανάγκες της φιλίας. Ήταν ταυτόχρονα μαγείρισσα, ζαχαροπλάστης, κεραμίστρια, φουρνάρισσα, πτηνοτρόφος, τσοπάνισσα, τυροκόμος, κατασκεύαζε σαπούνι, έφτιαχνε παπλώματα, ενώ παράλληλα δούλευε στις γεωργικές δουλειές (ΟΠ, Π, σελ 330-331).

Ο άνδρας ήταν ο μόνος απασχολούμενος στην αγορά εργασίας με αμοιβή σε μόνιμη βάση. Γεγονός, που του έδωσε το δικαίωμα να διαφεντεύει μέσα στην οικογένεια και να θεωρείται ο αφέντης και ο προστάτης του σπιτικού, που έκανε κουράγιο σε όλα (ΟΠ, Π, σελ 334)

Παρατηρείται λοιπόν σύμφωνα με την Μουσουρού Λουκία (Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα Ζητήματα, 1993, σελ 19) μια διάκριση σε γυναικείες και ανδρικές εργασίες που αντίστοιχα μεταφράζονται σε εργασίες μέσα και έξω από το σπίτι. Έτσι η «έσω – οικιακή» γυναικεία παραγωγή, είναι αντίστοιχη με την «έξω – οικιακή» ανδρική παραγωγή. Συνέπεια της διάκρισης αυτής είναι η οικονομική εξάρτηση της γυναίκας η οποία παρέχει υπηρεσίες, που ούτε παραγωγικές θεωρούνται, εφόσον προσδιορίζονται μέσα στην οικογένεια και για τα μέλη της μόνο, ούτε ως εθνικό προϊόν με την προϋπόθεση ότι παρέχονται δωρεάν. Η οικιακή απασχόληση των γυναικών είναι απόλυτα εκτεταμένη στη λογική της παραδοσιακής οικογένειας και κοινωνίας, εφόσον η γυναίκα νοικοκυρά αποτελεί το παραδοσιακό θηλυκό πρότυπο. Από την άποψη αυτή και η αντίστοιχη «ανδρικά» αμειβόμενη απασχόληση είναι εξίσου παραδοσιακή, εφόσον ο άνδρας προμηθευτής, αποτελεί το παραδοσιακό πρότυπο του αρσενικού.

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα (ΟΠ, Π, σελ 20-22) από την άλλη μεριά, εξίσου παραδοσιακή με τα οικιακά μπορεί να θεωρηθεί και η γυναικεία απασχόληση στη γεωργία. Απασχόληση που ήταν και είναι ο κανόνας για τις γυναίκες των αγροτικών – γεωργικών κοινωνιών και περιοχών. Η παραδοσιακότητα της οφείλεται στο γεγονός, ότι περιορίζεται σε «γυναικείες» αγροτικές εργασίες, εκφράζοντας την άκαμπτη κατανομή των εργασιών ανάλογα με το φύλο.

Η Παπαγαρουφαλή Ελένη (Ελληνίδα αγρότισσα και γυναικείοι συνεταιρισμοί, ανακοίνωση στο συνέδριο του συλλόγου εργαζομένων ΕΚΚΕ Ιανουάριος 11-13, 1993 σελ 433) αναφέρει ότι η Ελληνίδα αγρότισσα, ενώ συμμετέχει στην παραγωγή ενεργά, με ποικίλους τρόπους και χωρίς προκαταλήψεις εν τούτοις θεωρείται από τη δημόσια σφαίρα των κοινωνικά σημαντικών οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών συναλλαγών και περιορίζεται μέσα στα στενά πλαίσια του οικογενειακού περιβάλλοντος. Παρόλο που η οικογενειακή αγροτική επιχείρηση αναλαμβάνεται και από τους δύο συζύγους η διακίνηση του προϊόντος και η διαχείριση των οικογενειακών εσόδων, είναι κατ' εξοχήν αρμοδιότητα των ανδρών ενώ οι γυναίκες φροντίζουν τα παιδιά και ασχολούνται με την παραγωγή για αυτοκατανάλωση. Ο συνδυασμός αυτών των καθηκόντων, που από τη μια γίνεται άνευ πληρωμής και από τη άλλη περιορίζει την κινητικότητά τους στο χώρο του σπιτιού, επιβαρύνει τις αγρότισσες μ' ένα υπερβολικό φορτίο εργασίας. Συνάρτηση του διαχωρισμού αυτού, είναι η αντίληψη που θέλει τις γυναίκες ανίκανες και ανεύθυνες να συνδιαλλαγούν στον οικονομικό τομέα και τις θεωρεί από τη φύση τους φτιαγμένες να φροντίζουν το σπίτι.

Εάν όμως η απασχόληση και η παροχή υπηρεσιών χωρίς αμοιβή, από μέρους των γυναικών, όπως διαπιστώνει η Λουκία Μουσουρου (

Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα Ζητήματα, 1993, σελ 25-26) αποτελούν παράγοντες της «παραδοσιακής» γυναικείας απασχόλησης, τότε τα ακριβώς αντίθετα στοιχεία της νεώτερης, γυναικείας απασχόλησης είναι η δραστηριότητα της γυναίκας έξω από το σπίτι και η αμειβόμενη απασχόληση της. Οι κοινωνικοοικονομικές ;αλλαγές, που σημειώθηκαν στον Ελλαδικό χώρο σε συνδυασμό με την βιομηχανική ανάπτυξη, που συνοδεύει τη μεταβολή σε αστικές περιοχές και την οργάνωση της παραγωγής, οδήγησαν στην απασχόληση των γυναικών στον δευτερογενή τομέα και ιδιαίτερα στη βιομηχανία. Η είσοδος των γυναικών στην βιομηχανία, για τις μεν άγαμες γυναίκες θεωρείται αποδεκτή στο μέτρο, που αυτές εργάζονται για να εξασφαλίσουν καλύτερη «αποκατάσταση» και έπειτα παύουν να εργάζονται, για τις δε έγγαμες και κυρίως αυτές με παιδιά δεν μπορούν και δεν πρέπει να εργάζονται, εκτός και αν αναγκάζονται εξαιτίας των οικονομικών συνθηκών της οικογενείας.

Οι βιομηχανικοί κλάδοι, όπως αναφέρει η Ελένη Μαραγκουδάκη (Εκπαίδευση και διάκριση των δύο φυλών, 1993, σελ 40-41) στους οποίους απασχολούνται οι γυναίκες, χαρακτηρίζονται «ελαφρά βιομηχανία» προσφέρουν χαμηλές οικονομικές αποδοχές και δεν απαιτούν υψηλό βαθμό εξειδίκευσης. Στον δευτερογενή τομέα μεγάλο ποσοστό γυναικών απασχολούνται ως «συμβοηθούμενα και μη αμοιβόμενα μέλη». Εργάζονται δηλαδή στα πλαίσια της οικογενειακής επιχείρησης χωρίς να τους παρέχεται ατομική αμοιβή και κοινωνική ασφάλιση, με συνέπειες αρνητικές, τόσο σε περίπτωση ασθένειας τους όσο και στο δικαίωμα τους για συνταξιοδότηση. Το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες είναι έξι φορές μικρότερο.

Γεγονός επίσης αποτελεί, σύμφωνα με την Λουκία Μουσουρου (γυναίκα και απασχόληση. Δέκα Ζητήματα, 1993, σελ 30-31) η όλο

και αυξανόμενη είσοδος των γυναικών στο τριτογενή τομέα της οικονομίας, που αποτελεί αυξανόμενη συχνότητα επιλογής. Παρατηρείται λοιπόν σταδιακά μια συνεχή αύξηση των εργαζόμενων γυναικών στον τομέα αυτό, συγκεκριμένα μεγαλύτερη απ' αυτή των ανδρών εργαζόμενων. Ιδιαίτερα στον κλάδο εμπόριο – ξενοδοχεία (**23%** κατά το **1981** και **27%** το **1989**). Γεγονός που οφείλεται στην αύξηση των γυναικών στον τομέα αυτό με μεγάλη ηλικία (**45-64**) αλλά και αυτών που βρίσκονται στην ηλικία των **25-29** ετών. Κατά τις οποίες παραδοσιακά η συμμετοχή τους στην εργασία μειώνεται. Σημαντικός παράγοντας που συνέβαλλε στην αύξηση αυτή, αποτελεί και το όλο αυξανόμενο μορφωτικό επίπεδο των γυναικών, σε σύγκριση προς εκείνο των ανδρών, που τις κατέστησε κατόχους πτυχίων μέσης, ανώτερης και κατώτερης εκπαίδευσης. Παράγοντας, που συνδέεται με την μαζική είσοδο των γυναικών στις υπηρεσίες και μάλιστα στις μισθωτές θέσεις του δημοσίου.

Η Ελένη Μαραγκουδάκη (Εκπαίδευση και διάκριση των δύο φύλων **1993** σελ. **42-43**) αναφέρει, ότι παρόλο που οι γυναίκες εργαζόμενες είναι του ίδιου μορφωτικού επιπέδου με τους άνδρες και έχουν τυπικά τα ίδια προσόντα, υστερούν και μάλιστα σημαντικά στην επαγγελματική εξέλιξη και πρόσβαση στις ανώτερες ιεραρχικά θέσεις. Στον τριτογενή τομέα λοιπόν παρότι νομικά έχει καταργηθεί κάθε διάκριση με βάση το φύλο, διακρίσεις και ανισότητες σε βάρος των γυναικών εξακολουθούν να διαπιστώνονται. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η γυναικεία απασχόληση να βρίσκεται στη βάση της πυραμίδας της επαγγελματικής ιεραρχίας. Γεγονός που τις καθιστά λιγότερο υπεύθυνες, αλλά όμως και χαμηλά μισθοδοτούμενες.

Συμπεραίνεται λοιπόν από την εν λόγω ανασκόπηση η σταδιακά αυξανόμενη, εξωοικιακή αμειβόμενη εργασία της γυναίκας, που

προήλθε κυρίως από την ανάγκη για επιβίωση και την κάλυψη των οικονομικών αναγκών της οικογένειας. Το γεγονός ότι η ηθική της γυναίκας όλο και βελτιώνεται συγκριτικά με παλαιότερα χρόνια, όπου ο ρόλος της περιοριζόταν σε αυτό της νοικοκυράς και μητέρας χωρίς δυνατότητες ατομικής οικονομικής ανεξαρτησίας και κοινωνικής εξέλιξης είναι πραγματικότητα. Παρά ταύτα όμως, η θέση των γυναικών ελάχιστα προσεγγίζει την προνομιακή και κυριαρχική θέση των ανδρών.

2. «Γυναικείοι» και «Ανδρικοί» ρόλοι στον ελληνικό εργασιακό χώρο

Μέχρι πρόσφατα στη χώρα μας, οι άνδρες εργαζόμενοι αποτελούσαν τον αποκλειστικό και κυρίαρχο τύπο εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης, όπως διαπιστώνει η Ιρις Ανθή Κακλάκη (Φεμινισμός και εργασία, στην Ελλάδα σήμερα, **1989**, σελ **63**). Και αυτό γιατί το γυναικείο δυναμικό ήταν ανύπαρκτο ή αν υπήρχε προσδιοριζόταν μόνο σε σύγκριση με αυτούς. Η απουσία λοιπόν των γυναικών και η αδυναμία τους ν' αποκτήσουν εργασιακή συνείδηση και να παρέμβουν στη διαμόρφωση εργασιακών σχέσεων, δεν εμπόδισε την επικράτηση κάποιων προκατειλημμένων απόψεων. Έτσι στον εργασιακό χώρο η γυναίκα παρουσιάζεται λιγότερο αποδοτική από τον άνδρα συνάδελφο της και το παραγωγικό της έργο θεωρείται μικρότερης αξίας. Ο άνδρας πρέπει να εργάζεται κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες, όσο αντέχει η εργατική του δύναμη, ενώ η γυναίκα έχει ανάγκη προστασίας από εξοντωτικές εργασίες.

Αυτές λοιπόν οι ανδροκρατούμενες αντιλήψεις στον τομέα της εργασίας, χρησιμοποιήθηκαν από την εργοδοσία για οικονομικούς λόγους και έγιναν αποδεκτοί και αυτονόητα από το κοινωνικό σύνολο

εμποδίζοντας τη συμμαχία ανδρών και γυναικών εργαζόμενων. Ο σεξιστικός χαρακτήρας του εργατικού δικαίου προβάλλεται καθαρά μεσ' από την αποδοχή αυτών των απόψεων και φαίνεται εντονότερα μεσ' από την ανάγκη που εκδηλώνεται για την ισοτιμία ανδρών και γυναικών στην απασχόληση (ΟΠ, Π, σελ 64).

Ακολουθώντας η Λουκία Μουσουρου (Γυναικεία, απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού, 1995, σελ 89) αναφέρεται στην αντίληψη, πως οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων είναι συνάρτηση των βιολογικών τους ρόλων, μία αντίληψη που θεμελιώνει τους μύθους που επικρατούν γύρω από την γυναικεία απασχόληση. Στα πλαίσια της αντίληψης αυτής, οι κλίσεις, οι επιθυμίες και οι ικανότητες του ατόμου δεν προσδιορίζονται από τη συμπεριφορά και τις δραστηριότητες του, αλλά από το φύλο. Το οποίο προκαθορίζει ποιες θα είναι οι κλίσεις, οι επιθυμίες και οι ικανότητες του ατόμου, όπως διαμορφώνονται μέσα από τους κοινωνικοποιητικούς μηχανισμούς.

Οι κυριότεροι από τους μύθους έμμεσα ή άμεσα αναφέρονται στη γυναικεία απασχόληση είναι οι εξής :

α)Ο μύθος του «βιοπαλαιστή» πατέρα και της «νοικοκυράς» μητέρας.

β)Ο μύθος ότι, οι γυναίκες δεν έχουν την επιθυμία και τις ικανότητες για επαγγελματική απασχόληση και ότι αυτό είναι αποκλειστικά ανδρική υπόθεση.

γ)Ο μύθος ότι μόνο ο άνδρας καλύπτει τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας.

δ)Ο μύθος ότι οι γυναίκες με επαγγελματικές φιλοδοξίες και επιτυχίες χάνουν τη θηλυκότητα τους.

ε)Ο μύθος ότι τα οικιακά προσδιορίζουν τη φύση της γυναίκας και συνιστούν ικανοποιητική σταδιοδρομία.

στ)Ο μύθος ότι η εργασιακή απασχόληση της γυναίκας και η παρέκκλιση από τον «προορισμό» της θα επιφέρει αναπόφευκτα σύγκρουση ρόλων. (ΟΠ, Π, σελ 90)

Η κυρίαρχη εικόνα του φύλου στην αγορά εργασίας επισημαίνεται και από την Ιρις Ανθή-Κακλακη (Φεμινισμός και εργασία, στην Ελλάδα σήμερα, 1989 σελ 65). Κατά την οποία, η εργασιακή σχέση διαμορφώνεται πάνω στην εικόνα του εργαζόμενου άνδρα. Αυτός λοιπόν που αποτελεί το «σωστό»πρότυπο εργαζόμενου, έχοντας καλύτερη απόδοση και επιφέροντας μεγαλύτερο κέρδος. Μόνο μεσ' από τη δουλειά δικαιώνεται σαν προσωπικότητα και απ' αυτήν προσδιορίζεται κοινωνικά. Ξ εικόνα του οικογενειάρχη, που φέρει όλες τις οικονομικές ευθύνες του σπιτιού αποτελεί κίνητρο για περισσότερη απόδοση στη δουλειά και ταυτίστηκε με την εικόνα του συνετού, του μυαλωμένου, του υπάκουου και ανεκτικού εργαζόμενου και κατά συνέπεια του πιο ευάλωτου στις πιέσεις της εργοδοσίας. Επιπλέον έμαθε να αντέχει τις κακές συνθήκες δουλειάς και να δίνει προτεραιότητα στο επάγγελμα του, μπροστά σε κάθε εκδήλωση της ζωής ακόμη και την οικογενειακή.

Σωστός, επομένως εργαζόμενος θεωρείται αυτός που δεν έχει οικογενειακή και ιδιωτική ζωή και στερείται κάθε είδους μικροχαρές. Περιβάλλεται από ένα συνεχές άγχος και αίσθημα απειλής, ότι κινδυνεύει με απόλυση αν δεν ανταποκρίνεται σ' αυτήν την διαμορφωμένη εικόνα του «σωστού» εργαζόμενου. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια κάθε προσπάθεια για διεκδίκηση, στους εργατικούς αγώνες περιορίζεται μόνο σε ότι αφορά την εργασιακή σχέση. Οποιαδήποτε

προσπάθεια για παροχές και άλλα μέτρα που αφορούν την ιδιωτική ζωή έρχονται σε δεύτερη μοίρα (ΟΠ,Π,σελ 66-67).

Κατακτώντας λοιπόν ο άνδρας την εικόνα του «σωστού» εργαζόμενου, ως το αποκλειστικό δικαίωμα στη δουλειά, η γυναίκα αισθάνεται ξένη και εφεδρική. Διαποτιζονται συνεχώς με την αντίληψη, ότι ο βαθμός αποτυχίας ή επιτυχίας της εξαρτάται από το πως θα ανταποκριθεί στο ρόλο της μέσα στην οικογένεια και όχι από την απόδοση της εργασίας της. Έτσι με τις διαφορετικές από τον άνδρα αντιλήψεις και το διαφορετικό τρόπο ζωής η γυναίκα απέκτησε διαφορετική σχέση με το επάγγελμα (ΟΠ, Π, σελ 68)

Στην προσπάθεια της λοιπόν να ενταχθεί πλήρως στην παραγωγή, συνδυάζοντας τις εργασιακές με τις οικογενειακές τις ευθύνες, αντιμετωπίζει ποικίλα εμπόδια και φτάνει σε πλήρη εξάντληση. Κατανοεί πως η ισότιμη με τον άνδρα ένταξή της στην παραγωγή έχει ως αντίκτυπο την παραίτηση της από πολλές ανθρώπινες αξίες, της ιδιωτικής της ζωής. Αντιδρά λοιπόν παθητικά, η εργαζόμενη γυναίκα μπροστά στην απορρόφηση της ιδιωτικής της ζωής. Αυτή λοιπόν η παθητική άρνηση των γυναικών, δημιούργησε την έννοια της μειωμένης απόδοσης και ερμηνεύτηκε σαν αδυναμία προσαρμογής στο χώρο εργασίας. (ΟΠ,Π, σελ 69-71).

Διαπιστώνονται λοιπόν οι άκαμπτες και βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις και προκαταλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων και στον επαγγελματικό χώρο. Αντιλήψεις, που διαμόρφωσαν τη «γυναικεία» και «ανδρική» εικόνα των φύλων με βάση τη βιολογική και κοινωνική τους υπόσταση. Κι ενώ ο σύγχρονος τρόπος ζωής της ελληνικής κοινωνίας άρχισε να αλλάζει τις αντιλήψεις αυτές, παρόλα αυτά χρειάζεται αρκετός χρόνος για να εκριζωθούν και να γίνει η ισοτιμία των φύλων κοινή συνείδηση.

Τα εμπόδια που αντιμετωπίζει η γυναίκα στην προσπάθεια της ν' αναπτυχθεί και να διακριθεί ισότιμα με τον άνδρα στο χώρο της δουλειάς, επιβεβαιώνονται από τις προκαταλήψεις σχετικά με τις ικανότητες της και έχουν άμεσα σχέση με την βιολογική αδυναμία των γυναικών. Αλλά όπως υποστηρίζει η Μάγδα Νικολαΐδου (Η γυναίκα στην εργασία, δουλειά και χειραφέτηση, **1981**, σελ **38-39**) στην πραγματικότητα η βιολογική αδυναμία καμία σχέση δεν έχει με τα στερεότυπα αυτά που αναφέρονται σε ικανότητες, που όχι μόνο δεν περιορίζουν τη γυναίκα, αλλά που θα της επέτρεπαν ν' αναλάβει σημαντική κοινωνική θέση και ν' αποκτήσει αίσθημα ευθύνης και πρωτοβουλίας. Το πρόσχημα της βιολογικής αδυναμίας προβάλλεται μόνο όταν η γυναίκα επιχειρεί να εισχωρήσει και να κατακτήσει εργασιακούς χώρους καθαρά ανδροκρατικούς.

3. Συνδυασμός επαγγελματικής απασχόλησης και οικογενειακής ζωής.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Συνδυασμός επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής στην Ευρώπη **1999-200**, σελ. **4**) οι κατευθυντήριες γραμμές του **1998** για την απασχόληση, που εγκρίθηκαν από το συμβούλιο στις **15** Δεκεμβρίου **1997**, έδωσαν μια νέα ώθηση στην εναρμόνιση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Για την επίτευξη της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών αλλά και για την είσοδο και τη συνεχή συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, έχει μεγάλη σημασία σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές, ο συνδυασμός μεταξύ της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής.

Όπως αναφέρει η Πέπη Δαρακη (Το όραμα της ισότητας της γυναίκας **1995**, σελ **354**) η εξωοπτική εργασία της γυναίκας, οδήγησε

στη διαμόρφωση της οικογένειας πάνω σε μια σύγχρονη βάση. Και ενώ οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν ίση συμμετοχή στα οικονομικά βάρη της οικογένειας, ανισότητες μεταξύ τους εξακολουθούν να υπάρχουν. Η εργαζόμενη γυναίκα έχει την αποκλειστική ευθύνη για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, για την διατροφή των μελών της οικογένειας και για την καθαριότητα και τη συντήρηση του σπιτιού. Η συμμετοχή του άνδρα σε όλα αυτά είναι ανύπαρκτη, εκείνος αφοσιώνεται στις επαγγελματικές του απασχολήσεις και στην προσπάθεια να διακριθεί κοινωνικά.

Έτσι η γυναίκα μπαίνει παραγωγική αλλά δεν βγαίνει από το σπίτι, όπως σημειώνει η Ρούλα Κακλαμανακη (Η θέση της Ελληνίδας, στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία **1984**, σελ **93**). Το τρίπτυχο, νοικοκυρά, σύζυγος, μητέρα διατηρείται και χαρακτηρίζει τόσο τις γυναίκες, που δεν έχουν επαγγελματική απασχόληση, όσο και τις εργαζόμενες. Επομένως η γυναικεία εργασία αντιμετωπίζεται ως δευτερεύων και συμπληρωματικός ρόλος. Η έγγαμη εργαζόμενη μοιράζεται με τον άνδρα της τις ευθύνες για τα κοινά και τον αγώνα του βιοπορισμού, ο άνδρας δεν μοιράζεται μαζί της, τις ευθύνες του σπιτιού. Τα περισσότερα προβλήματα της οικογένειας και των παιδιών, θεωρούνται δικά της προβλήματα.

Στον Ελλαδικό χώρο και σύμφωνα με την κρατούσα νοοτροπία, η γυναίκα δεν χρειάζεται να συντηρεί την οικογένεια, όπως εύστοχα σημειώνει η Λουκία Μουσουρου (Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια, στην Ελλάδα και αλλού, **1995**, σελ **95**). Η εργασία της θεωρείται συμπληρωματική ακόμη και όταν είναι ανάγκη για να καλύψει τις οικογενειακές ανάγκες. Ο άνδρας είναι αυτός, που καλύπτει πάντα τις στοιχειώδεις ανάγκες, εξακολουθεί δηλαδή να

θεωρείται σχεδόν αποκλειστικά ως προμηθευτής. Απαιτεί από τη σύζυγο του να είναι κυρίως καλή νοικοκυρά και μητέρα, ενώ αισθάνεται μειονεκτικά όταν αυτή εργάζεται. Από την άλλη μεριά η γυναίκα ταυτισμένη με το στερεότυπο του ρόλου της συζύγου ονειρεύεται να παντρευτεί και να διακόψει την εργασία της, εφόσον θα την συντηρεί ο σύζυγος.

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι απόψεις της Μάγδας Νικολαΐδου (Η γυναίκα στην εργασία στην Ελλάδα, Δουλειά και χειραφέτηση **1981**, σελ **43**) η οποία επισημαίνει τη στερεότυπη αντίληψη της ολοκλήρωσης της γυναίκας, μόνο μεσ' από τον ρόλο της στην οικογένεια, ενώ αντίθετα η ανδρική ύπαρξη είναι συνυφασμένη με τη δράση και τη δημιουργία. Επομένως κάθε προσπάθεια της γυναίκας να αναλάβει επαγγελματική και κοινωνική δράση συναντά τεράστια εμπόδια και οδηγεί στη λεγόμενη «σύγκρουση ρόλων, αλλά και στο δίλημμα ανάμεσα στην οικογένεια και το επάγγελμα.

Από την άλλη πλευρά, οι διακρίσεις, που γίνονται σε βάρος των γυναικών στον επαγγελματικό χώρο με το επιχείρημα ότι δεν δείχνουν τόση υπευθυνότητα και ενδιαφέρον για τη δουλειά, έχουν κάποια βάση αλήθειας. Άλλωστε με τι κουράγιο να δοθούν στη δουλειά τους όταν έχουν την αποκλειστική ευθύνη για όλες τις ανάγκες του σπιτιού, ενώ οι άνδρες, όχι μόνο δεν συμμετέχουν αλλά το θεωρούν εξωφρενικό ν' ασχοληθούν με οικιακές εργασίες (ΟΠ,Π, σελ, **44**).

Ο παραδοσιακός ρόλος του πατέρα, που πρόσφερε τα αναγκαία για να μπορούν να μεγαλώσουν ήρεμα και σωστά τα παιδιά, απαιτείται και σήμερα από τον άνδρα, όπως υποστηρίζει η Άννε φον Κανιτζ (Πατέρας, ο νέος ρόλος του άνδρα στην οικογένεια, **1980**, σελ **31-32**).

Ένας άνδρας θεωρείται έτοιμος να παντρευτεί και να κάνει οικογένεια μόνο όταν θα μπορεί να τη συντηρεί και να της προσφέρει τ' αναγκαία. Πρόκειται για βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις, που είναι δύσκολο να εγκαταλειφθούν, γι' αυτό και ο άνδρας, από ανέκαθεν διεκδικούσε και κατείχε μια ξεχωριστή θέση μέσα στην οικογένεια. Αδιαφορώντας για το αν η γυναίκα εργάζεται, πιστεύει ότι η πραγματική δουλειά της είναι το νοικοκυριό, ενώ ο ίδιος σπάνια βοηθάει στις δουλειές του σπιτιού. Ο άνδρας υπολογίζει περισσότερο και αντλεί ικανοποίηση μόνο μέσα από το επάγγελμα του και την επιθυμία του να κάνει καριέρα.

Έτσι λοιπόν, όπως υποστηρίζει η Ελένη Μαραγκουδάκη (Εκπαίδευση και διάκριση των δύο φύλων, **1993**, σελ **24**) ο παραδοσιακός ρόλος, που επιτελεί η γυναίκα στο χώρο της οικογένειας, ενώ της δίνει τεράστιας σημασίας συναισθηματικές απολαβές και ικανοποιήσεις, τις στερεί προνόμια, γόητρο και κύρος. Συγκριτικά με το ρόλο του άνδρα, αυτή έχει ελάχιστες δυνατότητες και ευκαιρίες για ατομική οικονομική ανεξαρτησία προβολή και καταξίωση στον επαγγελματικό χώρο. Στη συνέχεια μια αξιολογη τοποθέτηση για την κατηγορία των έγγαμων και με παιδιά εργαζόμενων γυναικών είναι αυτή της Λουκίας Μουσουρού (Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα ζητήματα, **1993**, σελ. **113**) Σύμφωνα με την οποία οι περιορισμένες επαγγελματικές προοπτικές της γυναίκας συνδέονται σε μεγαλύτερο βαθμό με το γάμο και τη μητρότητα και λιγότερο με το φύλο της. Όσο οι εργοδότες θα συνεχίζουν να έχουν την πεποίθηση ότι οι έγγαμες γυναίκες δεν είναι τόσο παραγωγικές, όσο οι έγγαμοι άνδρες, ο γάμος θα βλάπτει την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Ενώ ο άνδρας μπορεί να στηρίζει την

επαγγελματική του σταδιοδρομία στην εργασιακή του εμπειρία, λόγω του συνεχούς εργασιακού ιστορικού. Αντίθετα, μια γυναίκα που αναγκάζεται να διακόψει την εργασία της λόγω μητρότητας δεν μπορεί να στηριχθεί στην εργασιακή της πορεία, παρά μόνοι στα εκπαιδευτικά της εφόδια. Όπως επισημαίνεται από την Χάρη Συμεωνίδου («Η σύγκρουση των ρόλων της μητρότητας και της γυναικείας απασχόλησης» Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. Αρ. 74, 1989, σελ 141-142) η σύγκρουση των ρόλων της μητέρας – εργαζόμενης προκύπτει από την ασυμβατότητα των ρόλων αυτών. Αποτέλεσμα αυτής της ασυμβατότητας είναι ότι πολλές γυναίκες επιλέγουν την επαγγελματική απασχόληση, αποκτώντας μικρότερη σε μέγεθος οικογένεια, από αυτές που δεν εργάζονται. Στις περιπτώσεις όπου η φροντίδα των παιδιών και η εργασία δε συμβιβάζονται, δημιουργείται αρνητική σχέση μεταξύ γυναικείας απασχόλησης και μητρότητας, που παρατηρείται, πιο έντονα στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα εργασίας στις αστικές περιοχές. Αντίθετα αν εξασφαλιστούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την φύλαξη των παιδιών, μητρότητα και εργασία μπορούν να συμβιβαστούν.

Παρόμοια η «Ένωση γυναικών Ελλάδας (Η φωνή της εργαζόμενης γυναίκας, 1981, σελ 101) εκφράζει την ανάγκη για σωστούς βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς, που θα εξασφαλίσουν την κατάλληλη ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των παιδιών, των απασχολούμενων γυναικών. Με εξαίρεση τις περιπτώσεις ορισμένων γυναικών, που ανήκουν σε μισθολογικά υψηλά επίπεδα και έχουν τη δυνατότητα να προσλάβουν κάποιο πρόσωπο για φύλαξη των παιδιών, όλες οι άλλες αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα, ενώ η μέριμνα του

κράτους είναι ελάχιστη. Στην ίδια κατεύθυνση και ο Σταύρος Βουτυρας (Η γυναίκα στη μισθωτή εργασία, **1981**, σελ **57**) τονίζει την ανάγκη κάποιων μέτρων, που να εξασφαλίζουν την ανάπτυξη παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων, που θα διευκολύνουν την φύλαξη παιδιών προσχολικής ηλικίας. Την δημιουργία κατάλληλης υποδομής για την παραμονή παιδιών σχολικής ηλικίας, εκτός των ωρών των μαθημάτων του. Και επιπλέον την εξασφάλιση αδειών για την μητέρα και το πατέρα σε περίπτωση ασθένειας του παιδιού.

Εν κατακλείδι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Συνδυασμός επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής στην Ευρώπη, σελ **3**) αναφέρει ότι οι υπηρεσίες παροχής φροντίδας, καθίστανται αναγκαίες και η ζήτηση τους αυξάνεται στο μέτρο που οι γυναίκες κάνουν προσπάθειες να συνδυάσουν τη μητρότητα με την αμειβόμενη απασχόληση. Σε αυτό λοιπόν το πλαίσιο είναι ανούσιο να βασιζόμαστε στη μη αμειβόμενη φροντίδα που παρέχουν οι γυναίκες για την κάλυψη αυτών των αναγκών. Έτσι λοιπόν όλα τα κράτη μέλη και κατά συνέπεια και οι χώρα μας, στηρίζουν την παροχή φροντίδας στα παιδιά ή τους ηλικιωμένων συγγενείς, με την παροχή αδειας από την εργασία, την προσφορά υπηρεσιών και με οικονομικές παροχές. Επιπλέον έχει κατοχυρωθεί η άδεια μητρότητας (**14-26** εβδομάδες) ενώ η γονική άδεια πατρότητας είναι λιγότερο διαδεδομένες.

Μεταξύ των νομικών κειμένων, που ανέλαβε η Ευρωπαϊκή Ένωση, για την ενίσχυση του συνδυασμού επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής αναφέρουμε ενδεικτικά :

- Οδηγία **92/85** για τις εγκύους εργαζόμενες : περιλαμβάνει μέτρα για την ασφάλεια και την υγεία της εγκύου, της λεχώνας και της θηλάζουσας εργαζόμενης, καθώς και την άδεια

μητρότητας, με την εξασφάλιση πλήρων αποδοχών και προστασία από την απόλυση.

- Οδηγία **96/34** για την γονική άδεια : Η οδηγία προβλέπει την παροχή τρίμηνης άδειας για τους άνδρες και γυναίκες υπαλλήλους λόγω γέννησης ή υιοθεσίας παιδιού. Η άδεια πρέπει να χρησιμοποιηθεί πριν το παιδί συμπληρώσει το όγδοο έτος (ΟΠ, Π, σελ 14)

Άλλα σημαντικά εργαλεία πολιτικής που αφορούν το θέμα αυτό είναι:

- Η σύσταση του Συμβουλίου για την φύλαξη των παιδιών που αποσκοπούν στην εφαρμογή πρωτοβουλιών για την παροχή φροντίδας, στα παιδιά των οποίων οι γονείς εργάζονται ή παρακολουθούν κατάρτιση, στη μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση για τις ανάγκες των εργαζόμενων με παιδιά στο χώρο εργασίας, στην αύξηση της συμμετοχής των ανδρών στην παιδική φροντίδα και σε ρυθμίσεις για τη γονική άδεια.
- Το τρέχον πρόγραμμα μεσοπρόθεσμης κοινοτικής δραστηριότητας για την ισότητα των ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών (1996-2000) με στόχο να υποστηρίξει το συνδυασμό της επαγγελματικής και οικονομικής ζωής για ισότητα των ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών και την παροχή οικονομικής υποστήριξης για την ανταλλαγή πληροφοριών και πρακτικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο.
- Το ευρωπαϊκό δίκτυο «οικογένειας και εργασίας» που ιδρύθηκε από την επιτροπή το 1994. Αποσκοπεί στη βελτίωση και εξισορρόπηση της επαγγελματικής ιδιωτικής και

οικογενειακής ζωής με την ενθάρρυνση και διάδοση προτύπων πρακτικών από το εσωτερικό των επιχειρήσεων και οργανώσεων (ΟΠ, Π, σελ 15).

Διαπιστώνεται λοιπόν όλο και περισσότερο η ανάγκη εξισορρόπησης της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής και για τα δύο φύλα. Τόσο για την επίτευξη της ισότιμης συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας, όσο και για το μοίρασμα και την ίση συμμετοχή τους στις οικογενειακές υποχρεώσεις, που μέχρι σήμερα βαραινουν σε μεγάλο βαθμό, προς το μέρος των γυναικών, Άλλωστε ο παραδοσιακός ρόλος του άνδρα ως «προμηθευτή» και της γυναίκας ως «νοικοκυράς» αρχίζουν να ξεθωιάζουν μπροστά στις οικονομικές αλλαγές των τελευταίων ετών, που κατέστησαν αναγκαία τη συμμετοχή και των δύο στην παραγωγική εργασία.

4. Διαφοροποίηση «ανδρικών» και «γυναικείων» κλάδων εργασίας.

Η εξωοικιακή εργασία, είναι ένας από τους βασικότερους τομείς κοινωνικής ζωής, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ελένη Μαραγκουδάκη (Εκπαίδευση και διάκριση των δύο φύλων, 1993 σελ 24-25) όπου λειτουργούν και εκφράζονται ποικίλες διακρίσεις και ανισότητες ανάμεσα στα δύο φύλα και κυρίως στο γυναικείο. Οι διακρίσεις αυτές, οριοθετούνται από τις στερεότυπες κοινωνικές αντιλήψεις για τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας των φύλων καθώς επίσης και την ιδεολογία της ανωτερότητας των ανδρών και αναφέρονται στο διαχωρισμό των επαγγελμάτων και των θέσεων εργασίας σε βάση το φύλο. Έτσι οι κλάδοι εργασίας, που θεωρούνται τυπικά «ανδρικοί» ή «γυναικείοι» προϋποθέτουν, χαρακτηριστικά

προσωπικότητας που παραδοσιακά αποδίδονται στο κάθε φύλο, όπως τρόποι συμπεριφοράς, ικανότητες και επιδεξιότητες, που απαιτούνται για την αποτελεσματική άσκηση του επαγγέλματος.

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι απόψεις της Λουκίας Μούσουρου (Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα ζητήματα, 1993, σελ 73-74) η οποία, όπως υποστηρίζει η διαφοροποίηση της απασχόλησης σε ανδρική και γυναικεία, δηλαδή η συγκέντρωση του ενός φύλου σε ορισμένους κλάδους στους οποίους αποτελεί την πλειονότητα, γίνεται εντονότερη, όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία. Για παράδειγμα ορισμένοι κλάδοι εργασίας που παραδοσιακά είναι αναγκασμένοι, όσο σημαντικοί και αν είναι για την οικονομία, θεωρούνται υποβαθμισμένοι και με χαμηλό κοινωνικό γόητρο και κύρος. Είναι γεγονός πως η προσπάθεια γυναικών να κατακτήσουν ορισμένους κλάδους παραδοσιακά «ανδρικούς» δεν θα σήμαινε μόνο την υποβάθμιση των κλάδων αυτών αλλά θα και την απομάκρυνση των ανδρών από αυτούς. Καταλήγουμε λοιπόν στην ιεράρχηση των δύο τμημάτων αγοράς εργασίας σε ανώτερες εργασίες και σε κατώτερες γυναικείες.

Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζεται από την **M. Barrelet**, σύμφωνα με την Ελένη Μαραγκουδάκη (Εκπαίδευση και διάκριση των δύο φύλων 1993 σελ. 26) «τα περισσότερα από τα γυναικεία επαγγέλματα, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως επαγγέλματα προσφοράς υπηρεσιών, επαγγελματικής φροντίδας και γενικά ως μια κοινωνικοποιημένη μορφή των δραστηριοτήτων που εκτελούν και των υπηρεσιών που προσφέρουν οι γυναίκες και στο χώρο της οικογένειας...». Έτσι στον τομέα των υπηρεσιών τα επαγγέλματα που απασχολούνται κατ' εξοχήν γυναίκες, προϋποθέτουν χαρακτηριστικά

που εμπεριέχονται στο γυναικείο στερεότυπο, όπως στοργικότητα, δοτικότητα, εξυπηρετικότητα και ευαισθησία. Τέτοια επαγγέλματα είναι της νηπιαγωγού, της κοινωνικής λειτουργού, της νοσοκόμας της ιδιαίτερης γραμματέας κ.τ.λ. Παρόμοια και στον τομέα της βιομηχανίας, οι γυναικείοι κλάδοι προϋποθέτουν επιδεξιότητα και ικανότητες που εμπίπτουν στο στερεότυπο οικογενειακό για τις γυναίκες ρόλο της νοικοκυράς. Τέτοιοι κλάδοι ενδεικτικά είναι η βιομηχανία τροφίμων, εταιριών ενδυμάτων, υφαντουργία και καθαριότητα χώρων.

Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του Κέντρου Προγραμματισμού και οικονομικών ερευνών (Η ανάπτυξη της Ελλάδος, παρελθόν, παρόν και προτάσεις πολιτικής», 1990, σελ 117-118) οι άνδρες απασχολούνται στο δευτερογενή τομέα με την μεταποίηση κυρίως και στον τριτογενή τομέα, με το εμπόριο και τις υπηρεσίες. Επαγγελματικά στο μεγαλύτερο ποσοστό απασχολούνται ως τεχνίτες και εργάτες. Οι γυναίκες αντίθετα, συγκεντρώνονται στο πρωτογενή και τριτογενή τομέα και κυρίως στις υπηρεσίες. Διάκριση που αποδεικνύει την απορρόφηση των γυναικών σε κατ' εξοχήν παραδοσιακά «γυναικεία» επαγγέλματα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων αυτών γυναικών είναι μισθωτές και συμβοηθούντα μέλη οικογενειών, ενώ το αντίστοιχο των ανδρών είναι μισθωτοί και αυτοαπασχολούμενοι.

Ο Κωνσταντίνος Κοσκινάς (Η πολιτική της εργασίας, 1995, σελ 83-84) υποστηρίζει ότι παρά τη συνεχή αύξηση της συμμετοχής της γυναικείας εργασίας στην εργασιακή και παραγωγική διαδικασία, στοιχεία ανισότητας εξακολουθούν, να υπάρχουν και να δικαιώνονται. Η ταύτιση των ανδρών με διευθυντικές θέσεις και των

γυναικών με παραγωγικές σε κάθε κλάδο και επάγγελμα πιστοποιεί την ύπαρξη της ανισότητας. Το κοινωνικό στερεότυπο που θέλει τη γυναίκα ως παραγωγικό εργάτη και τον άνδρα, ως ιδιοκτήτη διευθυντή ή επιστάτη, ξεκίνησε από το εργοστασιακό καθεστώς και συνεχίζεται μέχρι την υπαλληλική εργασία στις επιχειρήσεις, έως και τη μερική απασχόληση. Η γυναίκα λοιπόν ως εργατική δύναμη, χρησιμοποιείται σε φθηνές θέσεις από ειδικευμένες, μερικής και εποχιακής απασχόλησης. Ακόμη και όταν τα προσόντα και οι τίτλοι της είναι ισάξιοι με αυτή των ανδρών οι διακρίσεις σε βάρος της δεν παύουν να υπάρχουν.

Καθώς εύστοχα σημειώνει η Ιρις Ανθή – Κακλακη (Φεμινισμός και εργασία στην Ελλάδα σήμερα, **1989**, σελ **110-111**) η τακτική της μη προώθησης των γυναικών, που γίνεται στις επιχειρήσεις κυρίως για διευθυντικές θέσεις, συνδέονται με την αντίληψη, που επικρατεί για την γυναικεία εργασία. Οι εργοδότες διστάζουν να προωθήσουν στις επιχειρήσεις τους γυναίκες, γιατί τις θεωρούν λιγότερο αποδοτικές από τους άνδρες. Έτσι οι τελευταίοι προτιμούνται, ακόμη και αν έχουν τα ίδια προσόντα με αυτά των γυναικών, με τη δικαιολογία ότι εμπνέουν εμπιστοσύνη για την ικανότητα τους να επιβάλλονται ευκολότερα στο κατώτερο προσωπικό της επιχείρησης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι γυναίκες να αποκλείονται από θέσεις που απαιτούν πλήρη αφοσίωση και την αλλοτρίωση τους για τις ανάγκες της επιχείρησης με την δικαιολογία ότι δεν μπορούν και δεν θέλουν να δοθούν στη δουλειά, στο βαθμό που δίνονται οι άνδρες συνάδελφοί τους.

Ο καταμερισμός εργασίας κατά φύλο, όπως επισημαίνει η Μαρία Στρατηγάκη (Φύλο, εργασία, τεχνολογία. **1996**, σελ **34-35**) μπορεί να

εξηγηθεί μέσα από την αποδοχή της κοινωνικής ιεραρχίας του φύλου, στην οποία οι άνδρες κατέχουν τις ανώτερες θέσεις. Στην πλειοψηφία οι άνδρες προσπάθησαν να διατηρήσουν την ισχυρή θέση τους απέναντι στις γυναίκες, ιδίως σε περιόδους κατά τις οποίες απειλήθηκε η κοινωνική τους θέση. Ορισμένα επαγγέλματα και ειδικότητες προνομιακής θέσης στην αγορά εργασίας θεωρούνται καθαρά ανδροκρατούμενα και αποκλείονται για το «αδύναμο» φύλο. Η συμμετοχή των γυναικών στην παραγωγή, έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα εφόσον προσλαμβάνονται ή εκδιώκονται ανάλογα με τις ανάγκες της καπιταλιστικής ανάπτυξης με συνέπεια να καταλαμβάνουν υποδεέστερες θέσεις και να αποτελούν ένα μεγάλο μέρος του «εφεδρικού στρατού εργασίας».

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια κατά την Χριστίνα Αντωνοπούλου (Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων, 1999, σελ 256-257) με την καθιέρωση της ελεύθερης προσφοράς εργασίας και τη δημιουργία εργατικής τάξης που προσφέρει συγκεκριμένη αμοιβή, οι γυναίκες αποκλείονται από τα περισσότερα επαγγέλματα που απαιτούν ειδίκευση. Έτσι η προσφερόμενη στο παραγωγικό σύστημα γυναικεία εργασία περιορίζεται σε κατώτερες μορφές απασχόλησης με λιγότερες αμοιβές από την ανδρική. Στο μεγαλύτερο ποσοστό το γυναικείο φύλο, είτε εργάζεται ως στρατολογημένοι εργάτες, απασχολούμενοι σε δευτερεύουσες βοηθητικές εργασίες, είτε σε εργασίες που θεωρούνται «γυναικείες». Αντίθετα οι άνδρες κατέχουν ανώτερα επαγγέλματα και γενικώς επιλέγουν αυτούς τους επαγγελματικούς τομείς, που είναι δύσκολο για τις γυναίκες να κατακτήσουν. Και αυτό γιατί, είναι παραδοσιακά «ανδρικά» επαγγέλματα, αλλά και επιπλέον οι γυναίκες

δυσκολεύονται να εισχωρήσουν σε ένα τόσο εξειδικευμένο ανδροκρατούμενο επαγγελματικό χώρο.

Είναι σημαντικό ακόμη να αναφέρουμε σύμφωνα με τη Ρούλα Κακλαμανάκη («Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία», **1984**, σελ **96**) την περίπτωση της μερικής απασχόλησης, που πλήττει κυρίως τον γυναικείο εργαζόμενο πληθυσμό. Πρόκειται για απασχόληση με μισή αμοιβή για μισό χρόνο εργασίας, που αποδίδει περισσότερα οφέλη στον εργοδότη, αφού δίνει την ίδια απόδοση και παραγωγή μεσ' από την εντατικοποίηση του ρυθμού εργασίας.

Όπως αναφέρει η Φωτεινή Ρεϊση-Ματσούκα (Διαφυλικές σχέσεις, **1996**, σελ, **41**) αυτή η μορφή εργασίας, αποτελεί φαινόμενο της Ελληνικής κοινωνίας, που στην πλειοψηφία του **90%** καλύπτεται από γυναίκες. Είναι κακοπληρωμένη εργασία ορισμένου χρόνου ή μερικής απασχόλησης και χωρίς κοινωνική ασφάλιση, που αναγκάζει τη γυναίκα να εργάζεται παράλληλα με τις οικογενειακές της υποχρεώσεις.

Όπως αναφέρει η ίδια συγγραφέας, δεν είναι λίγες αυτές οι γυναίκες που αναγκάζονται να διακόψουν την επαγγελματική τους ζωή ή ακόμα και την εκπαίδευσή τους προκειμένου να φροντίσουν τα παιδιά τους ή άλλα μέλη της οικογένειας. Κατάσταση που αποτελεί παράγοντα ανασταλτικό, τόσο για την ειδικευση των νέων γυναικών, ώστε να εξασφαλίζουν ίσες ευκαιρίες δουλειάς στην αγορά εργασίας και στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Είναι σημαντικό για να μπορέσουν οι γυναίκες να πετύχουν ισότιμη με τους άνδρες συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία, να εξασφαλίσουν επαγγελματική και τεχνική κατάρτιση (ΟΠ, Π, σελ, **44-45**).

Αυτό που αξίζει συμπερασματικά να σημειωθεί είναι το γεγονός ότι, στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια έχουν σημειωθεί σημαντικές νομοθετικές αλλαγές, οι οποίες θεμελίωσαν το θέμα της ισότητας για τα φύλα στο εργασιακό χώρο. Παρόλα ταύτα, οι διαχωρισμοί σε επαγγελματικούς κλάδους και σε θέσεις εργασίας «γυναικείους» και ανδρικούς» εξακολουθούν να υφίστανται. Οι άνδρες συνεχίζουν να έχουν κυρίαρχη θέση στον εργασιακό χώρο και αν απασχολούνται σε κλάδους που θεωρούνται παραδοσιακά «ανδρικοί» δηλαδή θέσεις ανώτερες και υψηλόβαθμες που απαιτούν κατάρτιση και εξειδίκευση. Αντίθετα οι γυναίκες περιορίζονται σε επαγγέλματα, που θεωρούνται κατ' εξοχήν «γυναικεία» και ανταποκρίνονται στη γυναικεία φύση της, και τους ρόλους που τις έχει προσάψει η ελληνική κοινωνία.

5. Διαφοροποίηση των αποδοχών ανάλογα με το φύλο

Σύμφωνα με το κέντρο ερευνών για θέματα ισότητας (Δικαίωμα στη ισότητα. Από τη νομοθεσία στην καθημερινή πρακτική **2001**, σελ. 3) έχει διαπιστωθεί ότι η ύπαρξη επαγγελμάτων που εκτελούνται αποκλειστικά ή κυρίως από γυναίκες θεωρούνται κατώτερης αξίας και αμείβονται λιγότερο από τα επαγγέλματα, που εκτελούνται από άνδρες. Γεγονός που οδηγεί στην ανισότητα των αποδοχών μεταξύ ανδρών και γυναικών. Επιπλέον τονίζεται, ότι η εφαρμογή της ισότητας των αμοιβών αναφέρεται τόσο σε ίδιες εργασίες, όσο και σε διαφορετικές, αλλά ίσης αξίας. Τα κριτήρια για την αξιολόγηση των απαιτήσεων και των καθηκόντων, αυτών των εργασιών πρέπει να γίνονται με τρόπο, που να μην ευνοεί τις ανδρικές ιδιότητες σε βάρος των γυναικών.

Η διαφοροποίηση στις αμοιβές, όπως υποστηρίζει η Λουκία Μουσουρού (Γυναίκα και απασχόληση, Δέκα Ζητήματα, 1993, σελ. 90-91) ως ένα βαθμό είναι συνάρτηση της αντίστοιχης διαφοροποίησης των επαγγελματιών και λογική συνέπεια της. Όταν ο μέσος εργάτης ασχολείται σε πιο σύγχρονους κλάδους, από την μέση εργάτρια, που περιορίζεται σε παραδοσιακούς κλάδους, με περιορισμένες εφαρμογές σύγχρονης τεχνολογίας, είναι επόμενο ο πρώτος να παίρνει υψηλότερες αποδοχές. Οι διαφορές αυτές των αποδοχών μεταξύ ανδρών και γυναικών προσδιορίζονται με βάση το γένος (οι γυναίκες έχουν μειωμένες αποδοχές γιατί είναι γυναίκες). Δεύτερον στο επίπεδο, όπου προσδιορίζεται από παράγοντες, οι οποίοι διαφέρουν ανάλογα με το φύλο. Αυτοί είναι : α)η εκπαίδευση και η εξειδίκευση, β)οι ώρες εργασίας και οι υπερωρίες και γ)η εμπειρία και η προϋπηρεσία.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η σχέση μεταξύ της διαφοράς στις αμοιβές ανδρών και γυναικών και του βαθμού εξειδίκευσης. Όπως φαίνεται, ενώ στο στάδιο του μαθητευόμενου η σχέση αυτή είναι θετική για τις γυναίκες, σταδιακά γίνεται αρνητικότερη καθώς περνάει στην κατηγορία του ημειδικευμένου εργάτη. Αξιοσημείωτη είναι η τοποθέτηση των Κασιμάτη, Καρώγιωργα και Πανταζίδη, σχετικά με τη σχέση αυτή. Οι ίδιοι υποστηρίζουν : «Οι εισοδηματικές διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες είναι πολύ μεγάλες, όταν εξετάζονται σε συνάρτηση με το επίπεδο εκπαίδευσης το οποίο δεν διαφοροποιείται κατά φύλο. Αυτό υποδηλώνει ότι οι γυναίκες παρ' όλο που εξασφάλισαν ίδια περίπου επίπεδα εκπαίδευσης με τους άνδρες, δεν αντιμετωπίζουν τις ίδιες συνθήκες στην αγορά εργασίας (...). Η γυναίκα τοποθετείται σε υποδεέστερες

θέσεις από τον άνδρα σε επαγγελματικούς ρόλους χαμηλότερου γοήτρου, λιγότερων ευθυνών και κτ' επέκταση χαμηλότερων αποδοχών» (ΟΠ, Π, σελ, 104).

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κατά την Λουκία Μουσουρού (Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια. Στην Ελλάδα και αλλού, 1985, σελ 159) τα διάφορα προγράμματα ταχύρυθμης επαγγελματικής ειδίκευσης, προσελκύουν λιγότερο εκείνους που έχουν μεγάλη ανάγκη να εργαστούν και λιγότερα εφόδια. Σε μεγαλύτερο βαθμό σε αυτή τη κατηγορία ανήκουν κυρίως γυναίκες. Επιπλέον στα πλαίσια μιας επαγγελματικής θέσης οι γυναίκες υπερεκπαιδεύονται και απαιτείται να επιτύχουν πιο ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τους άνδρες, για να μπορέσουν να επιτύχουν ίση αμοιβή με αυτούς.

Οι αμοιβές των γυναικών και των ανδρών σύμφωνα με την Ιρις Ανθή – Κακλακη (Φεμινισμός και εργασία, στην Ελλάδα σήμερα 1989, σελ. 120) εξαρτώνται και αυξάνονται ανάλογα με τις ώρες εργασίας και τις υπερωρίες. Η αμοιβή των εργαζόμενων ρυθμίζεται από την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας και παρέχει τα κατώτερα όρια αμοιβών και για τα δύο φύλα, τα οποία αυξάνονται ανάλογα με τα χρόνια υπηρεσίας. Αυτή η ρύθμιση του Εργατικού δικαίου δημιουργεί έμμεσα διακρίσεις στην αμοιβή και κατά κύριο λόγο σε βάρος των γυναικών. Διότι εξαιτίας του διαφορετικού από αυτό των ανδρών τρόπο ζωής τους, δεν μπορούν να εργάζονται για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Για διαφορετικούς λόγους όπως είναι η ανατροφή των παιδιών, η φροντίδα κάποιου αρρώστου ή ηλικιωμένου ατόμου στην οικογένεια ή ακόμη και για να ακολουθήσουν τον σύζυγο τους στο τόπο μετάθεσής του, αναγκάζονται συχνά να διακόπτουν την εργασία τους. Επιπλέον η καθυστερημένη ένταξη

τους στην παραγωγή για τους λόγους που ήδη αναφέραμε παραπάνω, τις εμποδίζει ν' αποκτήσουν πολλά χρόνια υπηρεσίας με αποτέλεσμα να μένουν στα κατώτερα μεροκάματα.

Ένας άλλος παράγοντας που οδηγεί στην αύξηση της αμοιβής είναι και η προϋπηρεσία. Κι ενώ για τον άνδρα είναι εύκολο και να έχει και να μπορεί ν' αποδείξει τα χρόνια προϋπηρεσίας του, για την γυναίκα τα πράγματα είναι διαφορετικά. Ένα μεγάλο μέρος των απασχολούμενων γυναικών δεν έχουν προϋπηρεσία σε άλλη ομοειδή εργασία και αυτό γιατί δουλεύουν ευκαιριακά κάνοντας, όποιο επάγγελμα τους προσφέρεται και μπορούν να ασκήσουν. Αλλά και στις περιπτώσεις που οι γυναίκες έχουν κάποιου είδους προϋπηρεσία, δύσκολα μπορούν αν την αποδείξουν. Είτε γιατί δεν έχουν πάρει απόδειξη από τον προηγούμενο εργοδότη, είτε γιατί δέχονται κάτω από πίεση να δουλέψουν χωρίς ασφάλιση ή και να προσληφθούν ως νεοαπασχολούμενες ακόμη και αν έχουν προϋπηρεσία. (ΟΠ, Π, σελ 121).

Βασικά χαρακτηριστικά της διαφοροποίησης των γυναικείων αποδοχών από τις ανδρικές, σύμφωνα με την Λουκία Μουσουρου (Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα ζητήματα. 1993 σελ 102) είναι ότι η διαφοροποίηση των αμοιβών είναι διπλή. Έτσι από τη μια οι γυναίκες αμείβονται λιγότερο από τους άνδρες και από την άλλη η γυναικεία αμοιβή αυξάνεται λιγότερο από την ανδρική. Επιπλέον παράγοντες, όπως η ηλικία, ο βαθμός εξειδίκευσης και τα έτη προϋπηρεσίας, ενώ επιδρούν θετικά στη διαμόρφωση των ανδρικών αποδοχών, αντίθετα επιδρούν αρνητικά στις γυναικείες αποδοχές. Τέλος οι γυναίκες έχουν υψηλές αμοιβές σε σχέση με τους άνδρες, μόνο στην αρχή της καριέρας τους.

Η Μάγδα Νικαλαΐδου (Η γυναίκα στην Ελλάδα. Δουλειά και χειραφέτηση, **1981**, σελ, **41-42**) σημειώνει επί του θέματος ότι οι σταδιακές αυξήσεις που αφορούν τους ανδρικούς μισθούς, αυξάνει τη διαφορά ανάμεσα στον ανδρικό και στο γυναικείο μέσο μισθό, μια και οι γυναίκες παραμένουν στα κατώτερα μισθολογικά επίπεδα. Είναι ανάγκη λοιπόν να συνειδητοποιηθεί η εξαγγελία της εξίσωσης, που αφορά τα κατώτερα επίπεδα και δεν συνεπάγεται κάποια αλλαγή στην τεράστια διαφορά του μέσου γυναικείου, από τον μέσο ανδρικό μισθό.

Όπως αναφέρει το Κέντρο Προγραμματισμού και οικονομικών ερευνών (Η ανάπτυξη της Ελλάδας παρελθόν, παρόν και προτάσεις πολιτικής. Δεκέμβριος **1990**, σελ **178**) στη βιομηχανία και ιδιαίτερα στις μεταποιητικές επιχειρήσεις, οι αποδοχές των γυναικών – υπαλλήλων και εργατριών, υπολείπονται κατά πολύ των αντίστοιχων αποδοχών των ανδρών, ακόμη και σε κλάδους όπου η πλειοψηφία είναι γυναίκες. Επιπλέον τα $\frac{3}{4}$ των απασχολούμενων εργατριών συγκεντρώνεται σε τρεις παραδοσιακά «γυναικείους» κλάδους (βιομηχανίες τροφίμων, ένδυσης και υπόδησης).

Παρατηρείται λοιπόν σύμφωνα με την Λουκία Μουσουρου (Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια, στην Ελλάδα και αλλού. **1985**, σελ, **160-161**) μια έντονη διαφοροποίηση αμοιβών σε βάρος των γυναικών κυρίως στο σύνολο της μεταποίησης. Ενώ στους άλλους έντονα γυναικείους κλάδους η διαφοροποίηση τείνει να μειωθεί. Ωστόσο δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι όσον αφορά τις αποδοχές η Ελλάδα ακολουθεί τις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης και μειώνει τη διαφορά μεταξύ «γυναικείων» και «ανδρικών» αποδοχών.

Όπως σημειώνεται από την Ίρις Ανθή – Κακλακη (Φεμινισμός και εργασία, στην Ελλάδα σήμερα. **1989**, σελ **119**) σήμερα τα περισσότερα κράτη έχουν αποδεχθεί την έννοια του συναισθήματος «ιση αμοιβή για ίσης αξίας δουλειά» ως αρχή του εργατικού δικαίου. Στην πράξη όμως η ισότητα στην αμοιβή δεν εφαρμόζεται. Παρόλο το νομοθετικό πλαίσιο οι γυναίκες αμείβονται λιγότερο από τους άνδρες. Η διαφορά του ανδρικού από το γυναικείο μεροκάματο συνεχίζεται παράνομα, αλλά έμμεσα πια εξακολουθεί να αποτελεί πηγή σημαντικού κέρδους για τον εργοδότη και το κράτος.

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν τα όσα αναφέραμε είναι σαφής η διαφοροποίηση της αμοιβής κατά φύλο και κυρίως σε βάρος των γυναικών. Διάκριση, που συνδικάζεται με την συγκέντρωση των γυναικών σε ορισμένους γυναικείους κλάδους, αλλά και με τον τρόπο ζωής τους που είναι ανάγκη να συνδυάσουν εργασία και μητρότητα. Επιπλέον η καθυστερημένη συμμετοχή των γυναικών στην παραγωγική διαδικασία, αλλά και η αναγκαστική πολλές φορές διακοπή της συμμετοχής αυτής για διάφορους λόγους, ενισχύουν και αυξάνουν τη διαφοροποίηση των γυναικείων και ανδρικών αποδοχών.

6. Διαφοροποίηση της επαγγελματικής κινητικότητας και επαγγελματική σταδιοδρομία, ανάλογα με το φύλο

Μια ακόμη μορφή διάκρισης στο χώρο της εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών, αναφέρεται στην επαγγελματική κινητικότητα και σταδιοδρομία. Αυτού του είδους η διαφοροποίηση κατά φύλο, όπως επισημαίνεται από τη Λουκία Μουσουρου (Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα Ζητήματα. **1993**, σελ **111-112**) γίνεται εμφανή από τα χαμηλά ποσοστά γυναικών, που βρισκόταν σε θέσεις με υψηλό γόητρο και

υψηλές αποδοχές, καθώς και από την μειωμένη επαγγελματική μετακίνηση των γυναικών, συγκριτικά με εκείνη των ανδρών.

Μελετώντας την επαγγελματική σταδιοδρομία του φύλου, όπως διαπιστώνεται από την Λουκία Μουσουρου (Γυναίκα και απασχόληση και οικογένεια, **1995**, σελ **162**) βρέθηκε ότι οι γυναίκες ξεκινούν την σταδιοδρομία τους από υψηλότερες θέσεις, από εκείνες που ξεκινούν οι άνδρες. Στην περίοδο, όμως της μέσης ηλικίας οι γυναίκες έχουν πέσει σε χαμηλότερες θέσεις από εκείνες που είχαν ξεκινήσει ενώ οι άνδρες στο διάστημα αυτό έχουν υπερκαλύψει την αρχική διαφορά και βρίσκονται σε θέσεις υψηλότερες από εκείνες των γυναικών. Είναι εμφανής εξ αρχής ο αποκλεισμός των γυναικών από ανώτερες βαθμίδες της επαγγελματικής ιεραρχίας, εφόσον στο διάστημα μεταξύ της πρώτης και της τωρινής δουλειάς τους, πέφτουν στις χαμηλότερες βαθμίδες. Ενώ οι άνδρες κατάφεραν από τις κατώτερες βαθμίδες της επαγγελματικής ιεραρχίας να φτάσουν στις ανώτερες.

Ένας από τους παράγοντες, που λειτουργούν ανασταλτικά στην επαγγελματική σταδιοδρομία των γυναικών, σύμφωνα με τη Λουκία Μουσουρου (Γυναίκα και απασχόληση. Δέκα Ζητήματα. **1993**, σελ **112-113**) είναι ο γάμος και η μητρότητα που αναγκάζουν τις έγγαμες γυναίκες να διακόπτουν την εργασία τους, ν' αποφεύγουν τις υπερωρίες ή να εργάζονται με μερική απασχόληση. Ως αναφορά τις άγαμες γυναίκες, αυτές σε γενικές γραμμές, ακολουθούν την επαγγελματική εξέλιξη των ανδρών συναδέλφων, διότι δεν έχουν οικογενειακές ευθύνες, αν και ουσιαστικά αποκλείονται από ανώτερες θέσεις. Φαίνεται λοιπόν καθαρά πως η διαφοροποίηση ως προς τις προοπτικές βελτιώσεις της επαγγελματικής θέσης είναι

περισσότεροι μεταξύ ανδρών και έγγαμων με παιδιά γυναικών, παρά μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Όμως και η επαγγελματική κινητικότητα παρουσιάζει διαφορές στην σταδιοδρομία των δύο φύλων. Οι άνδρες έχουν πολύ υψηλότερη κινητικότητα, προς άλλους εργοδότες ή προς άλλες εργασίες σε σχέση με την μετακίνηση των γυναικών. Γεγονός, που διαφέρει μόνο ως προς την συχνότητα αλλά και ως προς τους λόγους μετακίνησης των δύο φύλων. Οι άνδρες μετακινούνται περισσότερο και κυρίως για λόγους οικονομικούς, ενώ οι γυναίκες μετακινούνται λιγότερο και κυρίως προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών εργασίας (ΟΠ,Π, σελ 114)

Το ζήτημα των άοχημων συνθηκών εργασίας που χαρακτηρίζει τις γυναίκες θέσεις και δίνει ελάχιστες προοπτικές για επαγγελματική πρόοδο και προαγωγή, διαφαίνεται από το γεγονός ότι οι γυναίκες εισχωρούν κυρίως στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας, με μειωμένες αποδοχές και μικρότερη επαγγελματική ασφάλεια. Επίσης η υποεκπροσώπηση τους σε υψηλόβαθμες θέσεις, αποδεικνύει ότι οι γυναίκες έχουν περιορισμένη είσοδο στις βαθμίδες αυτές και η συχνότητα προαγωγής τους δεν γίνεται εξίσου με τους άνδρες. (ΟΠ,Π, σελ 115).

Το θέμα της προαγωγής των γυναικών επισημαίνεται και από την Ένωση Γυναικών Ελλάδας (Η φωνή της εργαζόμενης γυναίκας **1981**, σελ **86**) κατά την οποία η διαμόρφωση της κατάστασης αυτής έχει σχέση και με το πως η ίδια η γυναίκα αντιμετωπίζει τη δουλειά της. Στην Ελληνική κοινωνία είναι βαθιά ριζωμένη η αντίληψη ότι η οικογένεια αποτελεί την πρωταρχική ευθύνη και προορισμό της γυναίκας, ενώ η επαγγελματική καριέρα είναι και δευτερεύον και μη

αναγκαίο. Σύμφωνα μ' αυτές λοιπόν τις κοινωνικές αντιλήψεις η γυναίκα βλέπει τη δουλειά της σαν κάτι το περιστασιακό. Δεν επιδιώκει επαγγελματική καριέρα και όσο για πόστα και προαγωγές, αυτά ανήκουν κατ' εξοχήν στους άνδρες. Άλλωστε η κατάκτηση ανώτερης από τον άνδρα θέσης στη δουλειά θεωρείται υποτιμητικό για τον άνδρα και κοινωνικά απαράδεκτο. Η αντίληψη ότι η μειωμένη επαγγελματική άνοδος για μια γυναίκα εκλαμβάνεται σαν κάτι δεδομένο και κοινωνικά αποδεκτό, ενώ για έναν άνδρα θεωρείται ανικανότητα και αποτυχία, επικρατεί ακόμη στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Χαρακτηριστική είναι και η τοποθέτηση της Χριστίνας Αντωνοπούλου (Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων **1999**, σελ **258-259**) σύμφωνα με την οποία αν και πολλές είναι εκείνες οι γυναίκες, που καταλαμβάνουν διευθυντικές θέσεις και έχουν φτάσει σε ανώτερα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, ωστόσο οι πολλαπλές και ποικίλες πιέσεις που δέχονται τις αναγκάζουν να προσαρμόζονται στους κανόνες της επιχείρησης και στις απόψεις των ανδρών. Όπως διαπιστώνεται λοιπόν το **90%** των περιπτώσεων, όπου και οι δύο σύζυγοι είναι επιστήμονες ή επαγγελματίες, η γυναίκα είναι αυτή που θυσιάζει την σταδιοδρομία της προκειμένου ν' αναδειχθεί και να καταξιωθεί ο άνδρας της επαγγελματικά.

Μια διαφορετική θεώρηση για την επαγγελματική σταδιοδρομία και κινητικότητα δίνει η Λουκία Μουσουρου (Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια, στην Ελλάδα και αλλού, **1995**, σελ, **164-169**),. Κατά την ίδια τα παραπάνω σχετίζονται άμεσα με τα κίνητρα και τους στόχους του φύλου στην εργασία, και είναι συνδεδεμένα με την κοινωνικά προσδιορισμένη αντίληψη του ρόλου – φύλου. Κατά την

άποψη αυτή η επιδίωξη επαγγελματικής επιτυχίας με την κατάληψη θέσης γοήτρου και την αναζήτηση υψηλότερων αποδοχών ανήκουν στους ανδρικούς στόχους. Οι γυναίκες αντίθετα αντλούν ικανοποιήσεις από την εκπαίδευση, αντί των επαγγελματικών βλέψεων. Συνήθως αναφέρουν κίνητρα καθαρά πνευματικά για ανώτερες σπουδές, σε σχέση με τους άνδρες που αντιμετωπίζουν τις σπουδές τους πιο ωφελιματικά. Αυτό σαν αποτέλεσμα οι άνδρες να αποτελούν προνομιούχα κατηγορία εργαζόμενων, εξασφαλίζοντας υψηλόβαθμες θέσεις και οι γυναίκες να παραμένουν στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας και σε λιγότερο ειδικευμένες δουλειές.

Σύμφωνα λοιπόν με τα όσα προαναφέρθηκαν διαπιστώνεται η έντονη επίδραση των παραδοσιακών ρόλων των φύλων στην δημιουργία των ποικίλων διακρίσεων και συγκεκριμένα αυτών που αφορούν τις επαγγελματικές προοπτικές και τις επαγγελματική ικανότητα. Διακρίσεων που πλήττουν κυρίως τις γυναίκες και που για να εξαλειφθούν δεν αρκεί απλώς η λήψη άμεσων μέτρων, αλλά η ανάγκη μακρόχρονης ευαισθητοποίησης, στις επιπτώσεις των βαθιά ριζωμένων πεποιθήσεων.

7. Το φαινόμενο της ανεργίας στα δυο φύλα

Κατά την δεκαετία του **1970**, σε όλες σχεδόν τις δυτικές χώρες της Ευρώπης, σημειώνεται αύξηση της ανεργίας, σύμφωνα με την Λουκία Μουσουρου (Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια. **1985**, σελ **170**) φαινόμενο που πλήττει κυρίως το γυναικείο πληθυσμό. Παρατηρείται λοιπόν μεταξύ των ανέργων, υψηλότερο ποσοστό γυναικών ανέργων, από το ποσοστό των γυναικών που βρίσκονται στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Αυτή η οικονομική κρίση δεν

άφησε ανεπηρέαστη τη χώρα μας, όπου από το τέλος της δεκαετίας του **1970** σημειώνεται ανησυχητική αύξηση της ανεργίας και ιδιαίτερα της γυναικείας. Είναι γεγονός, όπως παρατηρείται από την **E. Sullerot**, σύμφωνα με την Λουκία Μ. Μουσουρου «οι οικονομικές κρίσεις ιδιαίτερα όταν είναι σοβαρές αποκαλύπτουν, πόσο επισφαλής είναι η πρόοδος που έχει γίνει, προς μεγαλύτερη ισότητα των φύλων και προς μια περισσότερο ισότιμη κατανομή των ρόλων.»

Η ανεργία όπως αναφέρει η συγγραφέας (ΟΠ, Π, σελ 171) αποτελείται κυρίως από δύο αλληλοεπηρεαζόμενα επίπεδα από την μια σημειώνεται η ανεργία του ήδη οικονομικά ενεργού πληθυσμού και από την άλλη η ανεργία που παρουσιάζεται στον πληθυσμό που μπαίνει για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας. Οι γυναίκες είναι φυσικό να πλήττονται και στα δύο επίπεδα ανεργίας, εφόσον είναι αποτελούν εφεδρική και επικουρική κατηγορία εργατικού δυναμικού και είναι οι πρώτες που απολύονται σε οικονομική κρίση. Αντίθετα οι άνδρες αντιμετωπίζουν σε μικρότερο βαθμό το πρόβλημα της ανεργίας είτε γιατί ως προστάτες οικογενειών δεν απολύονται με τόση ευκολία, είτε γιατί θεωρούνται ικανότεροι να αποδοτικότεροι ως εργαζόμενοι. Ας σημειωθεί ότι οι γυναίκες, όχι μόνο αντιμετωπίζουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, από τους άνδρες, αλλά και η διάρκεια της ανεργίας είναι μεγαλύτερη.

Ο γυναικείος πληθυσμός πλήττεται κυρίως από το φαινόμενο της ανεργίας, όπως επισημαίνεται και από την Εθνική Έκθεση της Ελλάδας (Για την εφαρμογή του «Προγράμματος δράσης» της 4^{ης} Παγκόσμιας Διάσκεψης για τις γυναίκες, **1991** σελ **19-20**). Συγκεκριμένα το ποσοστό των ανέργων γυναικών φτάνει το **16,6%** του γυναικείου εργατικού δυναμικού. Ως προς την ανεργία μακράς

διαρκείας και εδώ οι γυναίκες πλήττονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες, εφόσον το **68,4%** των ανέργων μακράς διαρκείας της χώρας μας αποτελείται από γυναίκες. Τέλος στην κατηγορία των νέων γυναικών έως **25** χρονών η ανεργία είναι πολύ υψηλή και φτάνει το **43%** το **1996** με αντίστοιχο ποσοστό νέων ανδρών **22%**.

Στην ίδια κατεύθυνση η Ελένη Μαραγκουδάκη (Εκπαιδευτική διάκριση των φύλων **1993** σελ **43-44**) παρατηρείται ότι η ανεργία που σημειώνεται κυρίως στις γυναίκες αποτελεί σημαντικό δείκτη διάκρισης των φύλων στο χώρο της εργασίας. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται από τα στοιχεία που προσδιορίζουν τη γυναικεία συμμετοχή στους διάφορους τομείς εργασίας. Όπως διαπιστώνεται ένας μεγάλος αριθμός γυναικών απασχολείται κυρίως με το τριτογενή τομέα της οικονομίας, ενώ στον πρωτογενή τομέα η απασχόληση ενός σημαντικού αριθμού γυναικών φθίνει σταδιακά, λόγω της εκμηχάνισης των μέσων παραγωγής. Στο βιομηχανικό τομέα απασχολούνται, ένας περιορισμένος αριθμός γυναικών και κυρίως στη μεταποίηση, αριθμός που τείνει να μειωθεί λόγω της μηχανοποίησης του τρόπου παραγωγής στους κλάδους αυτούς. Επομένως η συγκέντρωση των γυναικών σε παραδοσιακούς κλάδους και σε φθηνά επαγγέλματα, καθώς και η μειονεκτική υπηρεσιακή τους σχέση απέναντι στους άνδρες, εξηγούν την υψηλή ανεργία των γυναικών.

Παράλληλα οι ειδικές διευκολύνσεις που παρέχονται από τον νόμο στις εργαζόμενες μητέρες, έχουν σαν αποτέλεσμα, είτε οι γυναίκες να μην προτιμούνται κατά τη διαδικασία της πρόσληψης, είτε να απολύονται πρώτες σε μια οικονομική κρίση. Κατάσταση που αποδεικνύει τον αφιλόξενο, αμερόληπτο και δυσμενή χαρακτήρα του

εργασιακού χώρου προς τις γυναίκες και σημειώνει πως οι νομικές ρυθμίσεις δεν εγγυώνται και δεν εξασφαλίζουν την ισότητα των φύλων στο συγκεκριμένο χώρο. Επιπλέον η ανεργία των γυναικών σε αντίθεση με την ανεργία των ανδρών, δεν αντιμετωπίστηκε ως οξύ κοινωνικό πρόβλημα, εφόσον οι άνεργες γυναίκες μπορούν να βρουν απασχόληση στο νοικοκυριό και στην ανατροφή των παιδιών (ΟΠ, Π, σελ 44-45).

Μια διαφορετική τοποθέτηση πάνω στο θέμα μας δίνει η Λουκία Μουσουρου (Γυναίκα και απασχόληση 1993, σελ 126-127) θεωρώντας, πως η ανεργία πέρα από τις οικονομικές επιπτώσεις, αντιμετωπίζεται από τις γυναίκες, όπως παραδοσιακά αντιμετωπίζονταν και από τους άνδρες, σαν μια αίσθηση απώλειας σκοπού. Ανάλογα λοιπόν με το πως βλέπουν οι γυναίκες την παραμονή εκτός εργασίας και λαμβάνοντας υπόψιν τις συνθήκες, το περιεχόμενο και την αμοιβή της εργασίας οι άνεργες διακρίνονται σε προνομιούχες και μη προνομιούχες. Για την πρώτη κατηγορία ανέργων γυναικών, και εφόσον αυτές είχαν μια ενδιαφέρουσα και με προοπτικές εργασία, έχουν τις δυνατότητες ν' αντιμετωπίσουν δημιουργικά το κενό που τους δημιουργεί η απώλεια εργασίας και είναι αυτές που αναπτύσσουν κίνητρα, για αναζήτηση νέας εργασίας. Αντίθετα η δεύτερη κατηγορία γυναικών θα επιθυμούσε να επιστρέψει σε μια εργασιακή κατάσταση, που αν και δεν την ικανοποιεί, ωστόσο θα της εξασφαλίσει το απαραίτητο εισόδημα, τόσο για τις ίδιες, όσο και για την οικογένειά τους. Επιπλέον είναι αυτή η κατηγορία γυναικών που κατά πάσα πιθανότητα μπορεί να μην επιδιώξει εκ νέου απασχόληση, ακόμη και να βγει εντελώς από την αγορά εργασίας.

Διαπιστώνεται λοιπόν μια συμμετοχή στην ανεργία δυσανάλογη της συμμετοχής τους στο εργασιακό δυναμικό και στην απασχόληση. Κατάσταση που οδηγεί σε συνδυασμό με την μειωμένη γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα των γυναικών, στην αύξηση ,μεγαλύτερων, σε βάρος τους ανισοτήτων στο χώρο της εργασίας. Η αυξημένη ανεργία των γυναικών, επομένως αποτελεί ένα ακόμη ενδεικτικό στοιχείο της αδικίας τους, στον τομέα της απασχόλησης και εμπόδιο για την αύξηση της γυναικείας συμμετοχής και επαγγελματικής προόδου σε βαθμό ισάξιο με αυτό των ανδρών. Επιτακτική ανάγκη όλων είναι η προσπάθεια, εξεύρεσης τρόπων για την εξάλειψη αυτών των στοιχείων που δυσκολεύουν την επίτευξη της ισοτιμίας των φύλων.

8. Αλλαγές και νομοθετικά μέτρα για την ανάγκη ισοτιμίας των δύο φύλων στην εργασία.

Στα τρία τελευταία υποκεφάλαια αναφέρθηκαν και αναπτύχθηκαν οι σημαντικότερες διαφοροποιήσεις για τα δύο φύλα στην απασχόληση. Έγινε λόγος για διακρίσεις, που αφορούν τους κλάδους απασχόλησης και τις αποδοχές και το διαχωρισμό τους σε «γυναικείες» και «ανδρικές», καθώς και για τις επαγγελματικές προοπτικές και επαγγελματική κινητικότητα των δύο φύλων, Στο σύγχρονο εργασιακό χώρο, εφόσον οι άνδρες υπήρχαν ανέκαθεν «προνομιούχα» κατηγορία, αρχίζουν σιγά-σιγά να εξαλείφονται. Η ανάγκη της αρχής ανδρών και γυναικών στην απασχόληση, οδήγησε σε μία σειρά νομοθετικών αλλαγών και μέτρων για να γίνει αυτή η αρχή πραγματικότητα.

Σύμφωνα λοιπόν με την κατευθυντήρια γραμμή 75/117 της ΕΟΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 1975, όπως αναφέρει ο Σταύρος Βουτυράς («Η γυναίκα στη μισθωτή εργασία», 1981 σελ. 55) για το προσδιορισμό της αμοιβής, το σύστημα επαγγελματικής ταξινόμησης θα πρέπει να βασίζεται σε κοινωνικά κριτήρια για τους άνδρες και για τις γυναίκες (άρθρο 1).

Τα κράτη – μέλη θα πρέπει να λάβουν τ' αναγκαία μέτρα που θα επιτρέπουν σε κάθε εργαζόμενη, να κρίνει ότι ζημιώνεται από την εφαρμογή της αρχής της ισότητας και μπορεί να διεκδικήσει τα δικαιώματα της μέσω δικαστικής αρχής (άρθρο 2). Όλες οι διατάξεις συλλογικών και ατομικών συμβάσεων εργασίας που δεν συμφωνούν με την αρχή της ισότητας, πρέπει να θεωρούνται άκυρες από τα κράτη – μέλη. Επιπλέον αν εξαφανιστούν διακρίσεις στις νομοθετικές και διοικητικές διατάξεις (άρθρα 3 και 4).

Πολύ αργότερα, όπως αναφέρει η Ρούλα Κακλαμανάκη (Η θέση της Ελληνίδας στην οικογένεια, την κοινωνία και την πολιτεία. 1984, σελ 108-109) ο νόμος 1414/2-284 για την εφαρμογή της ισοτιμίας των δύο φύλων στον εργασιακό τομέα διασφαλίζει την ίση μεταχείριση των δύο φύλων :

1. Με την παροχή ίσων ευκαιριών στον επαγγελματικό προσανατολισμό και στην επαγγελματική κατάρτιση και εκπαίδευση ανάλογα με τις προσωπικές ικανότητες και την κατάργηση κάθε διαχωρισμού ανάμεσα στα φύλα.
2. Με την δυνατότητα πρόσληψης σε θέσεις που καλύπτουν όλους τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας και όλες τις βαθμίδες επαγγελματικής ιεραρχίας.

3. Στις αποδοχές, Υπάρχει συνταγματική επιταγή για το θέμα αυτό.
4. Στην επαγγελματική εξέλιξη και σταδιοδρομία, καθώς και στις συνθήκες του εργασίας. Λαμβάνεται ειδική μέριμνα σε περίπτωση άρνησης του εργοδότη να προσλάβει έγκυο γυναίκα.

Στη συνέχεια σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία της Εθνικής Έκθεσης της Ελλάδος (Για την εφαρμογή του «Προγράμματος δράσης» της 4^{ης} Παγκόσμιας διάσκεψης για τις γυναίκες, 1999, σελ 65) σχεδιάστηκε ένα γενικό πλαίσιο πολιτικής για τη βελτίωση της θέσης της γυναίκας στην αγορά εργασίας, που αφορούν :

- «Την επαγγελματική εξειδίκευση των ανέργων γυναικών.
- Την αύξηση της απασχόλησης, της αυτοαπασχόλησης και της επιχειρηματικότητας των γυναικών.
- Ενέργειες για τις ομάδες πληθυσμού γυναικών με ιδιαίτερα αυξημένα προβλήματα και βελτίωση της κατάστασης τους.
- Την εφαρμογή δομών πληροφόρησης και συμβουλευτικής για της απασχόληση των γυναικών.
- Την δημιουργία δομών φύλαξης παιδιών.
- Την προσαρμογή του νομοθετικού πλαισίου της αρχής της ισότητας σε ειδικότερα θέματα» (ΟΠ, Π.).

Όπως αναφέρεται λοιπόν από την Εθνική Έκθεση της Ελλάδας κατά τα έτη 1995-1998 γίνονται οι εξής νομοθετικές ρυθμίσεις :

Με τον νόμο 2639/1998 επαναρυθμίζονται οι εργασιακές σχέσεις και περιλαμβάνονται διατάξεις για σημαντικά θέματα, όπως οι άτυπες

μορφές εργασίας, η διάκριση εξαρτημένης και ανεξάρτητης εργασίας και ο χρόνος εργασίας.

Με το άρθρο **1**, το ίδιου νόμου, θεσπίζεται αρνητικό τεκμήριο μη εξαρτημένης εργασίας, όσων παρέχουν ανεξάρτητο έργο, ως αυτοαπασχολούμενοι κατ' οίκον. Εφόσον η συμφωνία έχει γνωστοποιηθεί εντός **15** ημερών στην επιθεώρηση εργασίας, το τεκμήριο δεν υποκρύπτεται σχέση εξαρτημένης εργασίας.

Με το άρθρο **2**, του ίδιου νόμου, που αντικαταστεί το άρθρο **38** του Ν. **1893/90** περί μερικής απασχόλησης, στοχεύεται η δημιουργία ενός ενιαίου νομικού πλαισίου για την λειτουργία της χώρας μας. Παράλληλα καλύπτονται κάποια κενά της υφιστάμενης νομοθεσίας και κωδικοποιούνται αποσπασματικές ρυθμίσεις σε νόμους ή συλλογικές συμβάσεις.

Με τον Νόμο **2525/97** διευκολύνονται οι εργαζόμενοι μες οικογενειακές υποχρεώσεις, με την καθιέρωση λειτουργίας ολόημερου νηπιαγωγείου και ολόημερου δημοτικού σχολείου.

Με τον νόμο **2434/96** λαμβάνονται μια σειρά μέτρων για την απασχόληση και την επαγγελματική εκπαίδευση όπως είναι :

- «Η σύσταση ειδικού λογαριασμού για την απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση.
- Η έκδοση κάρτας απασχόλησης από τον Οργανισμό Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) ως εθνικού φορέα Απασχόλησης.
- Η ανάπτυξη στον ΟΑΕΔ ολοκληρωμένου μηχανογραφικού συστήματος προσφοράς ζήτησης των θέσεων εργασίας.

- Ο συμψηφισμός επιδομάτων ανεργίας με προγράμματα κατάρτισης – απασχόλησης.
- Η επιχορήγηση προγραμμάτων προώθησης της απασχόλησης στις ιδιωτικές επιχειρήσεις.
- Η προώθηση μέτρων απόκτησης επαγγελματικής εμπειρίας νέων πτυχιούχων και εποχιακή απασχόληση μακροχρόνιων ανέργων.
- Η κατάρτιση εργαζόμενων στα μεγάλα τεχνικά έργα.
- Η πρόβλεψη παροχών ασθένειας σε είδος σε ηλικιωμένους που υπήρξαν άνεργοι για μεγάλο διάστημα.
- Η επιχορήγηση εργοδοτών για την κάλυψη του μισθολογικού κόστους εργασίας.
- Η εφαρμογή μέτρων για τη διευκόλυνση της κινητικότητας των ανέργων.
- Την σύσταση Περιφερειακών Παρατηρητηρίων Απασχόλησης.
- Η λειτουργία Γραφείων Ενημέρωσης Ανέργων κατόπιν προγραμμάτων συμφωνιών του ΟΑΕΔ με τους Ο.Τ.Α., τα Βιομηχανικά και Βιοτεχνικά Επιμελητήρια και τους Συνδικαλιστικούς φορείς των εργαζόμενων και των εργοδοτών» (ΟΠ, Π, σελ 66-69).

Αυτό που αξίζει συμπερασματικά να σημειώσουμε είναι το γεγονός, ότι η ανισότητα, που επικρατεί μεταξύ των δύο φύλων και συγκεκριμένα σε βάρος της γυναίκας, οδηγεί στην ανάγκη εφαρμογής, μιας σειράς μεταρρυθμίσεων και νομοθετικών μέτρων. Η υποβαθμισμένη θέση της σε πολλούς τομείς της ζωής και ειδικότερα

στον τομέα της εργασίας, σταδιακά μειώνεται και αναβαθμίζεται μεσ' από την κατοχύρωση των δικαιωμάτων της και την παροχή ευκαιριών για επαγγελματική εξέλιξη και σταδιοδρομία. Η εισαγωγή των γυναικών στην αγορά εργασίας με ίσους όρους και η εξάλειψη κάθε είδους ανισοτήτων και διακρίσεων, έχει επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό μεσ' από ρυθμίσεις της Ευρωπαϊκής και Εθνικής νομοθεσίας.

Δ. Η ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΑ ΚΕΝΤΡΑ ΛΗΨΗΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ

Ο χώρος πολιτικής αποτέλεσε απροσπέλαστο κοινωνικό πεδίο, για την μεγαλύτερη μάζα των γυναικών, μέχρι και μερικές δεκαετίες πριν. Δόθηκαν μακροχρόνιοι αγώνες για να καταρριφθούν τα εμπόδια και τα φράγματα που κρατούσαν τις γυναίκες έξω από το κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι. Ωστόσο τα προσόντα των γυναικών που κατέχουν πολιτικά και δημόσια αξιώματα, παραμένουν ακόμη πολύ χαμηλά, σύμφωνα με την Πέπη Δαράκη (Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας, Αθήνα 1995, σελ. 410-411). Κάποιοι μπροστά σε αυτή την κατάσταση βιάζονται να δώσουν τα δικά τους συμπεράσματα. Θεωρώντας την ενδεικτικό της ανικανότητας των γυναικών, για σημαντική προσφορά και εργασία στον δημόσιο και πολιτικό τομέα. Δεν χωρά αμφιβολία, όμως σύμφωνα με στατιστικές μαρτυρίες πως το χαμηλό πνευματικό και πολιτιστικό επίπεδο των Ελληνίδων γυναικών, έχει τα αίτια του στο καπιταλιστικό κατεστημένο, με την μακράιωνη υποτίμηση, καταπίεση και κοινωνική περιθωριοποίηση τους στην κοινωνία.

Επί μακρά σειρά ετών, οι γυναίκες έμεναν κλεισμένες στα σπίτια τους, για την φροντίδα του οικιακού χώρου και των παιδιών, αφήνοντας ανεκμετάλλευτα τα πιο παραγωγικά χρόνια της ζωής τους και ανέγγιχτες τις τόσες ευκαιρίες για δημιουργική και υπεύθυνη συμμετοχή στις κοινωνικές δραστηριότητες. Η καθυστερημένη απόδειξη της γυναικείας ικανότητας, οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι ανδροκρατούμενες κοινωνίες, τις στέρησαν τα απαραίτητα εφόδια για μόρφωση και εκπαίδευση, για επαγγελματική ειδίκευση, για απαλλαγή από τα οικιακά καθήκοντα και για συστηματική

άσκηση και έκφραση των γυναικείων αξιών. Όσοι ισχυρίζονται σήμερα, ότι οι γυναίκες αδυνατούν να αναλάβουν κοινωνικές και πολιτικές ευθύνες, καθώς και υψηλά διοικητικά αξιώματα, καθημερινότητα τους διαψεύδει. Αποδείξεις αποτελούν, οι μέχρι σήμερα ενεργοποιημένες κοινωνικά και πολιτικά γυναίκες, που τα καταφέρνουν σε όλα τα αξιώματα, καθώς και το γεγονός ότι σήμερα πια δεν προκαλεί εντύπωση και ερωτηματικά η σταδιοδρομία των γυναικών σε υψηλά ιστάμενες θέσεις και σε κέντρα λήψης αποφάσεων. Όπως για παράδειγμα γυναίκες δικαστές, πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, βουλευτές, υπουργοί, νομάρχες, μηχανικοί, πρωθυπουργοί και αρχηγοί κρατών σε όλο τον κόσμο. (οπ.π.σελ **410-411**).

Το σύνολο της γραπτής και άγραφης γνώσης προβάλλει έναν αριθμό γυναικών, που δρουν πολιτικά, όπως επισημαίνεται και από την Χριστίνα Αντωνοπούλου (Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων, Αθήνα **1999**, σελ. **205**), ένας αριθμός όμως που είναι συγκριτικά πολύ μικρότερος από αυτόν των αντρών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η στερεότυπη αντίληψη που θέλει την πολιτική ασυμβίβαστη με τη γυναικεία φύση, κυριαρχεί ακόμη στις μέρες μας. Όταν όμως μιλάμε για «φύση» δεν εννοούμε παρά την κοινωνικοποίηση των γυναικών, μέσα από την οποία, αποδέχονται, ότι η πολιτική είναι αρμοδιότητα, μόνο των ανδρών, με αποτέλεσμα να υιοθετούν τις απόψεις των πατεράδων τους, των αδερφών τους και των συζύγων τους για τα διάφορα πολιτικά ζητήματα.

Παρατηρείται λοιπόν από την συγγραφέα (οπ.π σελ. **206**) ότι οι γυναίκες έχουν μάθει μέσα από την ανατροφή τους να ακολουθούν παρά να οδηγούν, να υποτάσσονται σε αποφάσεις παρά να παίρνουν αποφάσεις. Η ιστορία μας έχει δώσει παραδείγματα γυναικών που

είχαν συγκεντρωμένη αρκετή δύναμη, κοινωνική και οικονομική αλλά σπάνια ασκούσαν οι ίδιες εξουσία. Δυστυχώς όσο πιο σύνθετες είναι οι κοινωνίες επικρατεί η τάση η όποια εξουσία να κατέχεται από τους λόγους που αποφασίζουν για τους πολλούς. Φαινόμενο, που οδήγησε το στρώμα των γυναικών και άλλων μειονοτήτων στη περιθωριοποίηση και στην μείωση της πολιτικής τους δύναμης. Ακόμη και στις μέρες μας όμως, όσες γυναίκες συμμετέχουν στη πολιτική και στα κυβερνητικά σχήματα, ασχολούνται κατά κύριο λόγο με την κοινωνική πρόνοια και την Τοπική Αυτοδιοίκηση και ενώ εύστοχα οι φεμινίστριες πολιτικοί επιστήμονες έχουν επισημάνει κατά καιρούς τον αποφασιστικό ρόλο των γυναικών αυτών, διαψεύδοντας τις θεωρίες περί ασυμβίβαστου της πολιτικής και της γυναικείας φύσης, ωστόσο αυτό δεν είναι αρκετό. Μπορεί κανείς να επιβεβαιώσει την ελάχιστη συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, αν αναλογιστεί πόσες οργανώσεις και τμήματα υπάρχουν στα πολιτικά κόμματα, πόσοι σύνδεσμοι και ομάδες.

Μια διαφορετική θεώρηση για την γυναικεία πολιτική δίνει η Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα (Γυναίκες και πολιτική:1992, σελ. 19-21) η οποία συνδέει τις γυναίκες με μία οροθετημένη και διάκριτη κοινωνική κατηγορία, αφού αποτελεί άτομα που βρίσκονται σε συγκεκριμένη θέση, έναντι των ανδρών στο σύστημα εξουσιαστικών σχέσεων των δύο φύλων, εξαιτίας του φύλου τους. Βέβαια διαφοροποιήσεις ως προς τις στάσεις, αντιλήψεις και τη συμπεριφορά υπάρχουν στο εσωτερικό αυτής της κατηγορίας. Διαφοροποιήσεις, που είναι ευδιάκριτες τις τελευταίες δεκαετίες μέσα από τις αντιλήψεις των νέων και υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης γυναικών, που εκφράζουν τις μετεξελίξεις στα πρότυπα ζωής και στην καθημερινότητα των γυναικών. Όσον αφορά όμως τους μύθους και τα

στερεότυπα για την γυναικεία πολιτικότητα, αυτά ελάχιστα έχουν αλλάξει και εκφράζουν την αντίληψη, ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο πολιτικά όντα από τους άνδρες. Αντιλήψεις, που στηρίζουν την «μειωμένη γυναικεία πολιτικότητα» είτε γιατί το πολιτικό είναι ύψιστο αγαθό, που προϋποθέτει ιδιότητες, τις οποίες στερούνται οι γυναίκες, είτε γιατί γίνεται αντιληπτό ως κάτι ανήθικο, από το οποίο οι γυναίκες, ως άτομα με αρετές, πρέπει να προστατευτούν. Όπως όμως και αν το συλλάβει κανείς, ύψιστο αγαθό ή ανήθικο, ο χώρος της πολιτικής πάντα απέκλειε τις γυναίκες, περιορίζοντας την πολιτική τους δραστηριότητα.

Τα τελευταία χρόνια, οι γυναίκες κατάφεραν σε κάποιο βαθμό να διαλύσουν το μύθο της μειονεκτικότητά τους καταρρίπτοντας τις πατριαρχικές αντιλήψεις που ταυτίζουν τη γυναικείο φύση με το βοηθητικό και υπηρετικό τους ρόλο μέσα στο σπίτι και αυτό χάρις στο μικρό βαθμό βέβαια, συμμετοχής τους στη Βουλή και στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Η πολιτική ισονομία, σύμφωνα με τη Πέπη Δαράκη (Το όραμα της ισότητας της γυναίκας, 1995, σελ. 320-321) έχει αρχίσει να παίρνει σάρκα και οστά στη χώρα μας. Μπροστά στη νέα αυτή πραγματικότητα, εκείνο που δημιουργεί ερωτηματικά είναι ότι κανείς δεν παραξενεύεται που οι άντρες εξακολουθούν να πλειοψηφούν συντριπτικά παντού και σε όλα τη στιγμή που η ισονομία έχει εδραιωθεί.

Η δημοκρατία ως θεσμός απαιτεί σε όλο το πολιτισμένο κόσμο ισόβαθμη και ισότιμη συμμετοχή αντιπροσώπων ανδρών και γυναικών, σε όλους τους καίριους τομείς της διοίκησης, της πολιτικής, οικονομικής δραστηριότητα και ανάπτυξης. Ωστόσο το αντρικό γένος και το κοινωνικό κατεστημένο τους ελάχιστα φαίνεται να προβληματίζονται από το γεγονός ότι αποτελούν την προνομιά

θέση μέσα στην κοινωνία, σε όλες τις εκδηλώσεις της. Κυριαρχία που την κατακτήσανε και τη στεριώσανε γεννώντας πληθώρα προκαταλήψεων για την κατωτερότητα της γυναίκας. Αυτή λοιπόν η υποβαθμισμένη αντιπροσώπευση των γυναικών στο διοικητικό και πολιτικό χώρο, και η αδιαφορία της πολιτείας και κατ' επέκταση των αντρών, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως φαινόμενο που αποδεικνύει την αναπηρία της ίδιας της δημοκρατίας μας (οπ.π σελ. **320-322**).

Παράλληλα η έλλειψη μόρφωσης και ειδικής εκπαίδευσης των γυναικών τις απέκλεισε αυτόματα από κάθε είδους πολιτική δραστηριότητα. Δεν πρέπει λοιπόν να θεωρούμε τυχαίο γεγονός, το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα που πέρνονται οι αποφάσεις, εφόσον κάτι τέτοιο προϋποθέτει κατάλληλα πνευματικά προσόντα και άλλες ικανότητες, που δημιουργούν κοινωνικό κύρος. Τέτοια προσόντα λίγες γυναίκες διαθέτουν και είναι αυτές που εκλέγονται στη Βουλή και την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Είναι κατανοητό λοιπόν για τον καθένα πως η πολιτική δραστηριότητα και σταδιοδρομία είναι ανέφικτη για την πλειονότητα των γυναικών της χώρας μας, όταν κάτι τέτοιο απαιτεί ισχυρό πνευματικό εξοπλισμό, οικονομική ανεξαρτησία, ελεύθερο χρόνο, πολύωρες απουσίες από το σπίτι (οπ.π σελ. **321-322**).

Στην ίδια κατεύθυνση η Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα (Γυναίκες και πολιτική, **1992**, σελ. **38**) επισημαίνει, ότι ο τρόπος που το κάθε άτομο αντιλαμβάνεται την κοινωνιακή και πολιτική πραγματικότητα, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δυνατότητες παρέμβασης τους στις κοινωνικο-πολιτικές διεργασίες. Επομένως είναι αναμενόμενο, τα άτομα χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης, λόγω της αδυναμίας τους, να αποκωδικογραφήσουν την πολιτική ειδησεογραφία και να παρακολουθήσουν τις πολιτικές εξελίξεις, να μην αναπτύσσουν

συμμετοχική συμπεριφορά, θεωρώντας την παρέμβαση τους στην πολιτική διαδικασία αναποτελεσματική. Αντιλαμβάνοντας λοιπόν την πολιτική, σαν μια διαδικασία ξένη και απόμακρη στο μέτρο που στερούνται των προϋποθέσεων ανάπτυξης πολιτικού ενδιαφέροντος.

Ακολούθως η έλλειψη ενδιαφέροντος, η αίσθηση αποξένωσης από το πολιτικό σύστημα και αναποτελεσματικότητας στην πολιτική παρέμβαση, καθώς και το χαμηλό γνωστικό επίπεδο πολιτικής επικοινωνίας, χαρακτηρίζουν τη γυναικεία πολιτική κουλτούρα, η οποία θεωρείται πολιτική κουλτούρα, αυτή συνδέεται άμεσα με το προφίλ της αιώνιας γυναίκας, η οποία εξαιτίας της «φύσης» της απέχει από την πολιτική διαδικασία και μονοπωλεί ρόλους, μειωμένης πολιτικότητας. Αντίθετα στους άνδρες, ποτέ δεν αμφισβητήθηκε η παρουσία τους στο δημόσιο χώρο και το ανδρικό φύλο, δεν θεωρήθηκε ποτέ εμπόδιο για τη συμμετοχή τους στην πολιτική διαδικασία (οπ.π. σελ. **62-63**).

Επί τους θέματος, η Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα (Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, «Οι Ελληνίδες και η ψήφος», **1989**, σελ. **7-10**), αναφέρει ότι οι Ελληνίδες απέκτησαν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι για πρώτη φορά το **1952**. Για τον ανδρικό πληθυσμό το δικαίωμα εγγραφής τους στους εκλογικούς καταλόγους, ήταν κατοχυρωμένο ήδη από το **1844**. Αντίθετα οι γυναίκες αν και κατέκτησαν τη γυναικείο ψήφο, αυτή δεν χαρακτηρίζεται από τον αντίστοιχο χαρακτήρα. Έτσι οι Ελληνίδες ψηφίζουν για πρώτη φορά το **1956**, εφόσον στις εκλογές του **1952**, δεν είχε ολοκληρωθεί η εγγραφή τους στους εκλογικούς καταλόγους. Κατά την τριακονταετία, που οι γυναίκες έχουν δικαίωμα ψήφου, πραγματοποιούνται εννιά εκλογικές αναμετρήσεις, στις οποίες εκλέγονται πενήντα φορές γυναίκα βουλευτής, από τις οποίες μόνο τριάντα αποκτούν

βουλευτικό αξίωμα. Η συγκεκριμένη κατάσταση των γυναικών, δηλαδή η μειωμένη συμμετοχή τους στο κοινοβούλιο δηλώνει την κατωτερότητα της θέσης των γυναικών στη χώρας μας και ακολούθως τη μειονεκτική θέση των γυναικών – πολιτικών στις διάφορες πολιτικές. Κάτι, που μας παραπέμπει στον διαχωρισμό του «δημοσίου» δηλαδή ανδρικού και του «ιδιωτικού» δηλαδή γυναικείου χώρου και νομιμοποιεί τα διαφοροποιημένα πρότυπα ζωής των δύο φύλων (ο.π.π σελ. 11).

Σύμφωνα με τα παραπάνω η Μάρω Παντελίδου Μαλούτα (Γυναίκες και Πολιτική, 1992, σελ. 73-74) διαπιστώνει ότι η παρουσία κάποιων γυναικών στο πολιτικό προσκήπιο δεν αναιρεί το γεγονός, ότι η κυρίαρχη πρόσληψη του πολιτικού, απορρίπτει τις γυναίκες ως ομάδα με συγκεκριμένους ρόλους, ενώ την ίδια στιγμή την προσλαμβάνει ως ομάδα δεδομένη στη πολιτική πρακτική. Έτσι λοιπόν, η καλύτερευση της θέσης των γυναικών στην πολιτική, γίνεται αποδεκτή ως αίτημα χωρίς όμως να αμφισβητείται η κατανομή των ρόλων των δύο φύλων από την οποία προέρχεται και η μειωμένη συμμετοχή των γυναικών στο δημόσιο χώρο. Επομένως ο οικουμενικός χαρακτήρας, που επικαλείται κάποιο πολιτικό σύστημα, χωρίς να περιλαμβάνει τις γυναίκες, δεν δηλώνει τίποτε άλλο, από το σεξιστικό του χαρακτήρα, που στερεί την γυναικεία συμμετοχή από την πολιτική διαδικασία.

Μια διαφορετική τοποθέτηση πάνω στο θέμα μας δίνει η Μαρία Δαμανάκη (Το θηλυκό πρόσωπο της εξουσίας, 1995,σελ. 119-123), αναφερόμενη στο γυναικείο πολιτικό λόγο και δεν εννοεί την γυναικεία καθολικότητα που κυριαρχεί σε όλες τις αντιθέσεις της ζωής. Αλλά αναφέρεται στη σχέση που μπορεί να προέλθει από την αναθεώρηση των αξιών της πολιτικής μέσα από την οπτική του

φύλου. Ο γυναικείος πολιτικός λόγος βασιζόμενος στην ανοχή της διαφορετικότητας του άλλου και στο σεβασμό του διαφορετικού από την εξουσία, απαιτεί τον μετασχηματισμό της εξουσίας και της δημόσιας ζωής, έτσι ώστε οι θεσμοί να εκφράζουν χαρακτηριστικά, βιολογικά και κοινωνικά και των δύο φύλων, καθώς και τις ανάγκες τους. αυτό που διεκδικείται από το γυναικείο πληθυσμό σήμερα δεν είναι η καθολική απόκτηση ελέγχου της δημόσιας ζωής, αλλά το πλαίσιο της ανοχής της διαφορετικότητας του άλλου, ώστε το φύλο να μην αποτελεί αφορμή διακρίσεων και αποκλεισμών. Σε μια τέτοια τοποθέτηση καίριας σημασίας, είναι η ανάγκη κατανομής του ρόλου των φύλων στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο.

Ας μη ξεχνάμε πως τα δύο φύλα συνυπάρχουν αναγκαστικά στη ζωή και καλούνται ως σύζυγοι να σηκώσουν βάρη από κοινού. Όταν λοιπόν αυτό το συμβόλαιο μεταβάλλεται σε ζυγό για τη γυναίκα, σίγουρα ο χαμένος δεν είναι μόνο ο ένας. Η γυναίκα δεν αποκτά κοινωνικές εμπειρίες και η παρουσία της στη δημόσια ζωή είναι ανύπαρκτη. Έτσι δεν έχει τη δυνατότητα κοινωνικής έκφρασης και η ίδια η κοινωνία δεν αναγνωρίζει την κοινωνική της αξία. Αυτό έχει επίπτωση στο ψυχισμό της, οδηγώντας την σε μία εσωτερική συναισθηματικότητα, χωρίς διέξοδο που την καταπιέζει. Ο άντρας από την άλλη στερείται εμπειρίες και δραστηριότητες του οπιτιού και της οικογένειας. Ακόμη και η σχέση του με τα παιδιά επηρεάζεται από τις απαιτήσεις της δημόσιας ύπαρξής του. η προσπάθεια του να αποδείξει την ύπαρξη του στο δημόσιο χώρο, είναι ένας συνεχής αγώνας γι αυτόν. Έτσι μερικοί άνθρωποι νιώθουν δυστυχημένοι, που δεν μπορούν να εκφράσουν την ευαισθησία, την αδυναμία και την συναισθηματικότητα τους και επιβάλλονται να παίξουν ορισμένους ρόλους (οπ.π σελ. 124-125).

Έτσι λοιπόν έχουν να κερδίσουν πολλά και τα δύο φύλα από την ανακατανομή των ρόλων στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα. Αρκεί να συνειδητοποιηθεί πως αυτό είναι θέμα πολιτικό και η πολιτική οφείλει να ασχοληθεί με αυτό το κομμάτι της ζωής. Η είσοδος των γυναικών λοιπόν στη πολιτική είναι σημαντική και η γυναικεία σκέψη έχει να προσφέρει πολλά σε ένα άφυλο, δηλαδή ανδροκρατικό χώρο. Κάτι τέτοιο βέβαια είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτό και να εφαρμοστεί στο μέτρο που αντιμετωπίζεται αφομοιωτικά ή περιφρονητικά από τις κυρίαρχες δομές και τα κέντρα της πολιτικής (οπ.π σελ 126-127)

Μια διαφορετική παράμετρο πάνω στο θέμα παραθέτει η Πέπη Δαράκη (Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας, 1995, σελ. 323-325) η οποία υποστηρίζει πως η σημερινή γυναίκα για να πετύχει την ισοτιμία της, είναι ανάγκη να κάνει προσωπική της υπόθεση την υποτίμηση και τα προβλήματα της. Αν δεν πάρει πρωτοβουλία να βοηθήσει η ίδια τον εαυτό της, τότε δεν θα δει καμιά αλλαγή και βελτίωση στη ζωή της. Απαιτείται συνεχής εσωτερικός αγώνας για να απαλλαγεί η γυναίκα από τα παλιά στερεότυπα, αγώνας που ξεκινά από την διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου, την γενική παιδεία και την δημοκρατικότητα του πολιτεύματος, που αυτό κατά κύριο λόγο ευαισθητοποιεί τον πολίτη. Θα πρέπει να αναρωτηθούν οι γυναίκες κατά πόσο έχουν συνειδητοποιήσει, πως όταν ψηφίζουν, κάνουν μια πολιτική πράξη και επιπλέον ότι με την ψήφο τους, δίνουν εντολή στην υπάρχουσα εξουσία να εφαρμόσει μια συγκεκριμένη πολιτική που να εξαλείψει κάθε μορφή αδικίας σε βάρος των γυναικών.

Παρόμοια η Μάρω Παντελίδου –Μαλούτα (Γυναίκες και πολιτική, 1992,σελ. 91) υποστηρίζει πως τα άτομα που δεν αντιμετωπίζουν την πολιτική διαδικασία, ως σχετική με τις ατομικές συνθήκες διαβίωσης

τους, χαρακτηρίζονται ως κατηγορίες ατόμων με χαμηλό επίπεδο πολιτικού ενδιαφέροντος, συμμετοχικής προδιάθεσης και συμπεριφοράς. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν και τα άτομα γυναικείου φύλου, τα οποία αντιμετωπίζουν και αποδέχονται τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα της πολιτικής, έχοντας την αντίληψη, ότι ο πολιτικός χώρος είναι προνόμιο των ανδρών.

Ως προς την βαρύτητα της πολιτικής στην καθημερινή ζωή οι γυναίκες σε μεγάλο βαθμό δεν διακατέχονται από την αντίληψη ότι οι πολιτικές αποφάσεις επηρεάζουν τη ζωή τους, σε αντίθεση με τους άνδρες, που συμφωνούν με αυτή την αντίληψη. Παράλληλα οι γυναίκες δίνουν μικρότερη βαρύτητα από τους άνδρες στην ψήφο τους, ως μέσο ουσιαστικής επιρροής για την λύση καθημερινών προβλημάτων (ποσοστό γυναικών **52,6%** έναντι των ανδρών **64,3%**). Οι απόψεις βέβαια διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία των ατόμων έτσι ενδιαφέρον παρατηρείται στη νεότερη κατηγορία ηλικιών, όπου υπάρχουν αρκετές ομοιότητες μεταξύ νέων και νέες, ως προς την επίδραση των πολιτικών αποφάσεων στη ζωή των ατόμων. Αντίθετα οι ηλικιωμένοι και ηλικιωμένες διαφοροποιούνται εντονότερα μεταξύ τους. στις γυναίκες από **18-29** εως μετά τα **60** τα ποσοστά ανέρχονται σε **51,6%**, **55,8%**, **55,9%** και **48,6%** ενώ στους άνδρες αντίστοιχων ηλικιών έχουμε **53,8%**, **68,3%**, **65,9%** έως **70,0%** (οπ.π σελ. **93-97**).

Το επίπεδο εκπαίδευσης παράλληλα με την ηλικία επιδρά στην αντίληψη του βαθμού επίδρασης των πολιτικών αποφάσεων. Έτσι γυναίκες αναλφάβητες και όσες έχουν βγάλει κάποιες τάξεις του δημοτικού, συμφωνούν με την αντίληψη σε ποσοστό **21,9%** και διαφωνούν σε ποσοστό **30,9%**. Οι γυναίκες που είναι κάτοχοι πτυχίου έχουν αντίστοιχη αντίληψη κατά **47,9%** και κατά **53%**. Για τους

άνδρες τώρα, που έχουν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, πιστεύουν στην επίδραση των πολιτικών αποφάσεων στη ζωή σε ποσοστό **31,9%** και διαφωνούν το **22,0%**. Γι αυτούς που έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης τα αντίστοιχα ποσοστά είναι **54%** για όσους άνδρες συμφωνούν και **5,8** για όσους διαφωνούν. Διαπιστώνεται λοιπόν πως όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο μόρφωσης τόσο μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται τόσο από τους άνδρες όσο και από τις γυναίκες στην επίδραση των πολιτικών αποφάσεων στη ζωή τους. (οπ.π σελ. **97-98**).

Στη συνέχεια όσον αφορά τις στερεότυπες αντιλήψεις που αναφέρονται αφενός στο ότι η πολιτική αφορά τους ειδικούς ενώ ο καθημερινός πολίτης την θεωρεί δυσνόητη έχοντας αίσθηση αναρμοδιότητας και αφετέρου ότι αποτελεί αντικείμενο των ανδρών τόσο στη πράξη όσο και δεοντολογικά, οι απόψεις των δύο φύλων διαφοροποιούνται. Ως προς την αίσθηση πολιτικής αναρμοδιότητας που απορρέει από την έλλειψη κατανόησης των ατόμων σχετικά με την πολιτική διαδικασία η οποία αντιμετωπίζεται ως χώρος «ειδικών» τα ποσοστά διαφοροποίησης των φύλων είναι εντυπωσιακά (βλ. πίνακα **2.3**). ενδιαφέρον παρουσιάζει η επίδραση της ηλικίας στην αντίληψη αυτή έτσι στους άνδρες ηλικίας **30-44** υπάρχει ποσοστό **37,6%** που διαφωνεί με την άποψη ότι η πολιτική είναι δυσνόητη, ενώ στις γυναίκες η ίδια κατηγορία γυναικών εμφανίζει ποσοστό **15%**. Παράλληλα όσον αφορά το γνωστικό επίπεδο, οι κάτοχοι πτυχίου άνδρες και γυναίκες συμφωνούν με την αντίληψη σε ποσοστά **11,5%** έναντι **17,5%** αντίστοιχα, ενώ στις γυναίκες χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης παρουσιάζεται το μεγάλο ποσοστό του **71,9%** (οπ.π σελ. **102-106**).

Πίνακας 2.3: Αίσθηση πολιτικής αναρμοδιότητας

«Η πολιτική είναι τόσο μπερδεμένη που οι άνθρωποι σαν κι εμάς δεν μπορούν να την καταλάβουν»

	Γυναίκες %	Άνδρες %
Συμφωνώ απόλυτα	54,0	41,1
Μάλλον συμφωνώ	21,7 ^{>75,7}	17,8 ^{>58,9}
Μάλλον διαφωνώ	12,4	16,9
Διαφωνώ απόλυτα	11,9	24,2
Σύνολο	100,0	100,0

(ΔΓ/ΔΑ: γυναίκες 2,4%, άνδρες 1,3%)

Τέλος η αντίληψη, ότι η πολιτική είναι κυρίως υπόθεση των ανδρών, βρίσκει σύμφωνες τις γυναίκες σε ποσοστό 15% και τους άνδρες σε ποσοστό 10%. Ως προς την αντίληψη ότι οι γυναίκες είναι φυσικό να βρίσκονται σε κατώτερη θέση από τους άνδρες, οι γυναίκες συμφωνούν σε ποσοστό 14,1% και οι άνδρες 10,8%. Κατάσταση ενδεικτική της αποδοχής του ανδροκεντρικού χαρακτήρα της πολιτικής, όπου γίνεται εντονότερη στις γυναίκες τρίτης ηλικίας με ποσοστό αποδοχής 28,1% (βλ. πίνακα 2.5). Τώρα σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης του κάθε φύλου, άνδρες και γυναίκες κάτοχοι πανεπιστημιακού πτυχίου αποδέχονται τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα της πολιτικής σε ποσοστό 2,9% και 2,1% αντίστοιχα. Για άτομα αναλφάβητα ή απόφοιτους δημοτικού, οι γυναίκες δέχονται την αντίληψη αυτή σε ποσοστό 35,8% και διαφωνούν κατά 32,2% ενώ οι άνδρες συμφωνούν σε ποσοστό 26,6% και διαφωνούν κατά 55,3% (οπ.π σελ. 109-111).

Πίνακας 2.5: Αποδοχή ή απόρριψη του ανδροκεντρικού χαρακτήρα της πολιτικής

«Η πολιτική πρέπει να είναι υπόθεση κυρίως των ανδρών»

(Κατά ομάδες ηλικιών)

	Γυναίκες		Άνδρες	
	Συμφωνού ν απόλυτα	Διαφωνούν απόλυτα	Συμφωνούν απόλυτα	Διαφωνούν απόλυτα
18-29 ετών	3,7	87,2	5,2	78,7
30-44 ετών	8,5	75,6	5,7	79,1
45-59 ετών	19,3	56,9	13,3	65,0
60 ετών και άνω	28,2	43,4	15,3	58,6
Σύνολο	15,0	65,7	10,0	70,1

Αυτό λοιπόν που διαπιστώνεται από τα παραπάνω στοιχεία δεν είναι μόνο το μειωμένο πολιτικό ενδιαφέρον και η συμμετοχή των γυναικών αλλά ο ίδιος χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος. Φαίνεται καθαρά η αδυναμία του ίδιου του συστήματος να ενσωματώσει τις γυναίκες και να τις πείσει για την βαρύτητα του και ιδιαίτερα εκείνες που ήταν αποκλεισμένες για χρόνια από το χώρο της πολιτικής. Οι αντιλήψεις, που δημιουργήθηκαν από την μακροχρόνια πολιτική αποχή των γυναικών, δύσκολα εξαλείφονται μετά από σαράντα χρόνια κατοχύρωσης των πολιτικών τους δικαιωμάτων, όταν μάλιστα η παρουσία τους θεωρείται γραφική.

Όπως ήδη έχει προαναφερθεί από την Μάρω Παντελίδου – Μαλούτα (οπ.π σελ. 174-177) στην ελληνική κοινωνία, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των γυναικών, καθώς και τα διαφοροποιημένα πρότυπα, για το ρόλο των δύο φύλων, οδηγούν στο γεγονός ότι η

ανταλλαγή πολιτικών απόψεων και η παρακολούθηση πολιτικής ειδησεογραφίας είναι δραστηριότητες ανδρικές. Αντίθετα στις γυναίκες τα επίπεδα πολιτικής ενημέρωσης και επικοινωνίας, παρουσιάζονται πολύ χαμηλά. Έχει διαπιστωθεί ότι ένας στους δύο άνδρες διαβάζει καθημερινά εφημερίδα, ενώ λιγότερο από μία στις τρεις γυναίκες βρίσκεται σε αυτή την κατηγορία, συμπεριλαμβανομένου και τις γυναίκες υψηλού επιπέδου συνείδησης φύλου. Ως προς την πολιτική ενημέρωση από την τηλεόραση και το ραδιόφωνο, δεν παρουσιάζονται μεγάλες διαφορές στους άνδρες και τις γυναίκες. Μάλιστα οι γυναίκες υπερέχουν στην καθημερινή πολιτική ενημέρωση από το ραδιόφωνο, πράγμα ενδεικτικό της πολύωρης παρουσίας τους μέσα στο σπίτι.

Αλλά και η συχνότητα διαπροσωπικής πολιτικής επικοινωνίας παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο. Οι άνδρες ως κατηγορία ατόμων, δηλώνουν υπερδιπλάσιο ποσοστό από τις γυναίκες, ότι συμμετέχουν σε συζητήσεις με πολιτικά θέματα (**25,0%** έναντι των γυναικών **12,1%**). Αντίθετα οι γυναίκες απέχουν με μεγάλο ποσοστό από πολιτικές συζητήσεις σε σχέση με τους άνδρες (**30,3%** γυναίκες, έναντι **16,2%** άνδρες). Φαίνεται λοιπόν ότι τα επικοινωνιακά πρότυπα διαφοροποιούνται, ως προς την κοινωνική θέση ανάλογα με το φύλο και ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ανάγνωση πολιτικής ειδησεογραφίας και ανταλλαγή απόψεων σε πολιτικές συζητήσεις. Γεγονός που συνδέεται άμεσα με το βαθμό πολιτικού ενδιαφέροντος, το οποίο όπως ήδη αναφέραμε παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών (ο.π.π σελ. **183**).

Παρατηρείται λοιπόν σύμφωνα με τη συγγραφέα (ο.π.π σελ. **194-195**) ότι και οι καθημερινές συνθήκες διαβίωσης των φύλων και η διαφορετική πολιτική κοινωνικοποίηση, που δέχονται άνδρες και γυναίκες παραπέμπουν στο πρότυπο του συμμετοχικού πολίτη, που ζητά μέσα από γνώσεις και ορθολογικούς τρόπους να καθορίσει την πολιτική συμπεριφορά του, να απευθύνεται περισσότερο στους άνδρες από ότι στις γυναίκες. Λαμβάνοντας όμως υπόψιν την σημερινή πραγματικότητα με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη που έχει επέλθει όπως αύξηση επιπέδου εκπαίδευσης και ελεύθερου χρόνου, καθώς και τις διαφορετικές κοινωνικοποιητικές εμπειρίες και αντιλήψεις των νέων γενεών που διαδέχονται τις παλιές, οι διαφορές στην πολιτική συμμετοχή των δύο φύλων, αρχίζουν να σημειώνουν μείωση.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κατά την Νίκη Καλτσόγια Τουρναβίτη («Υποαντιπροσώπευση γυναικών και Δημοκρατία» Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών «Το Φύλο των δικαιωμάτων» Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου **9-10 Φεβρουαρίου 1996, 1999** σελ. **461-462**) στις ανεπτυγμένες δημοκρατικές κοινωνίες, αυτό που προσδιορίζει τη δημοκρατία ως συμμετοχική δημοκρατία είναι η δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών στη λήψη αποφάσεων. Η ευρεία συμμετοχή στη λήψη πολιτικών αποφάσεων, χαρακτηρίζει την αληθινή έννοια της δημοκρατίας, που στηρίζεται ουσιαστικά και όχι τυπικά στη βούληση των πολιτών. Έτσι η έννοια της πολιτικής συμμετοχής σήμερα είναι πολύ ευρύτερη, τα πολιτικά δικαιώματα επεκτείνονται στην αναγνώριση του δικαιώματος συμμετοχής στα πολιτικά κόμματα και το δικαίωμα συμμετοχής των εργαζομένων εκτός από τα συνδικαλιστικά όργανα και στα όργανα λήψης των

αποφάσεων των διοικήσεων των οικονομικών μονάδων. Ωστόσο ο πραγματικός βαθμός συμμετοχής των πολιτών, απέχει πολύ από την πραγματική έννοια της «συμμετοχικής δημοκρατίας» και φαίνεται εντονότερα από το μειωμένο βαθμό συμμετοχής των γυναικών.

Σύμφωνα με στοιχεία που δίνει ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών στην τελευταία έκδοση με τίτλο **Human Development Report (1995)** καταλήγει: «παρά την πρόοδο που έχει γίνει, εξακολουθεί να υπάρχει μεγάλη ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, ως προς την πρόσβαση τους στην εκπαίδευση, την υγιεινή και την διατροφή και ακόμα περισσότερο στη συμμετοχή τους στην οικονομική και πολιτική ζωή. Οι γυναίκες μετέχουν τώρα περισσότερο στα οφέλη των κοινωνικών υπηρεσιών, αλλά συνεχίζουν να συναντούν την άρνηση στις ίσες ευκαιρίες για πολιτική και οικονομική συμμετοχή» (ο.π.π σελ. 462)

Προκειμένου να αναβαθμιστεί η θέση των γυναικών, υπάρχει άμεση ανάγκη λήψης γενικών και ειδικών θετικών μέτρων. Για την μείωση των διακρίσεων στην πολιτική και δημόσια ζωή, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα, για αλλαγές στη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων ώστε να είναι εφικτή η συμμετοχή των γυναικών.

Επιπλέον να υιοθετηθούν κάποια μέτρα, που θ' αυξήσουν το γυναικείο πολιτικό ενδιαφέρον, ενώ παράλληλα θα τους δώσουν την ευκαιρία να αποκτήσουν ηγετική προσωπικότητα. Όσον αφορά το δημοκρατικό έλλειμμα, που προέρχεται από την μειωμένη συμμετοχή γυναικών στα κοινά, απαιτείται η λήψη ειδικών θετικών μέτρων, τα οποία αναφέρονται στην ειδική μεταχείριση υπέρ των γυναικών. Αυτή η κατηγορία μέτρων, περιλαμβάνει νομοθετικές ρυθμίσεις,

διότι αφορά το δημόσιο τομέα και αναφέρεται σε πολιτικές δομές, πολιτικά κόμματα και συνδικαλιστικές ενώσεις (οπ.π. σελ. 463)

Η Μαρία Δαμανάκη (Το θηλυκό πρόσωπο της εξουσίας 1995, σελ. 91-94) αναφέρει επί του θέματος, την ανάγκη διαπαιδαγώγησης των γυναικών και συμμετοχής τους στα κέντρα αποφάσεων μαζικά και όχι τις μεμονωμένες περιπτώσεις ηγετικών γυναικών, που ουσιαστικά η αξία τους είναι περιορισμένη. Βέβαια κάποιες απ' αυτές τις γυναίκες πρωτοπορούν πετυχαίνοντας με το δικό τους τρόπο την ενεργό συμμετοχή τους σε συνδικάτα, κόμματα, κινήσεις πολιτών και διάφορες μορφές κοινωνικής δραστηριότητας, ψηφίζουν και επηρεάζουν το περιβάλλον. Σίγουρα οι γυναίκες φορείς γυναικείων αποφάσεων, με τη παρουσία τους στα κέντρα αποφάσεων, μπορούν να επηρεάσουν τα μηνύματα που περνιούνται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των προτύπων της κουλτούρας, της καθημερινότητας.

Σύμφωνα με την Μάρω Παντελίδου – Μαλουτα («Γυναίκες και Πολιτική», 1992, σελ. 289) η μαζική συμμετοχή των γυναικών στις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων, δεν έρχεται σε σύγκρουση με τα παραδοσιακά γυναικεία πρότυπα, που θέλουν τη γυναίκα αποξενωμένη από την πολιτική. Αλλά δίνεται η ευκαιρία σε επίλεκτες γυναίκες να συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία ακόμη και σε ρόλους πολιτικούς, εκσυγχρονίζοντας την. Θα ήταν όμως ανάξιο ενδιαφέροντος το παραπάνω αίτημα αν οι συγκεκριμένες γυναίκες καταλαμβάνοντας θέσεις εξουσίας και αποδεχόμενες τους όρους και τους κανόνες αυτού του χώρου υιοθετούσαν ανδρική ταυτότητα και ανδρικούς όρους, προβάλλοντας έτσι τη «γυναικεία» απτική, ως γραφική και επιβεβαιώνοντας την υποτέλειά τους. έτσι

λοιπόν απαιτείται η διεκδίκηση ευνοϊκότερων όρων για την γυναικεία συμμετοχή στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων, για την ουσιαστική εξάλειψη της υποτέλειάς τους και όχι απλώς την μαζική παρουσία τους στην πολιτική.

Σήμερα όλες οι γυναικείες οργανώσεις, ανεξαρτήτου πολιτικής και ιδεολογικής τοποθέτησης, διεκδικούν νομική καταχώρηση της συμμετοχής των γυναικών κατά **35%** στα κέντρα λήψης αποφάσεων, στο κοινοβούλιο, στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και ανώτερα κλιμάκια Διοικήσεων, σύμφωνα με την Πέπη Δαρανη («Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας» **1995**, σελ. **409-410**) Ιδιαίτερα η παρουσία των γυναικών στο κοινοβούλιο θα αποτελεί εγγύηση, ότι θα έχουν τη δυνατότητα να μάχονται για την επίλυση των προβλημάτων τους και την νομική κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους. Επιπλέον τα πλεονεκτήματα της ποσόστωσης **35%** είναι ότι δίνει την ευκαιρία στις γυναίκες έμπρακτα πλέον να αναλάβουν θέση φορέα υπεύθυνης πολιτικής εξουσίας, ενώ ταυτόχρονα προσαρμόζει το λαό και τις Πολιτικές παρατάξεις στη νέα εικόνα της γυναίκας, που ασκεί εξουσία, διαλύοντας την προκατάληψη, ότι η πολιτική είναι ανδρική υπόθεση.

Η Νίκη Καλτσιγια – Τουρναβιτη («Υποαντιπροσώπευση Γυναικών και Δημοκρατία», Κέντρο Γυναικείων Μελετών «Το φύλο των δικαιωμάτων» Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου **9-10** Φεβρουαρίου **1996, 1999** σελ. **464-466**) σημειώνει επί του θέματος, ότι η εφαρμογή του μέτρου των ποσοστώσεων, απορρίπτει κάθε είδους διακρίσεις, που αναφέρονται στη βιολογική διάσταση του ρόλου των γυναικών και συμβάλλει στην αύξηση της εκπροσώπησης τους στο πολιτικό στίβο, υποστηρίζοντας ότι οι κοινωνικές ανισότητες μπορούν να

αντιμετωπιστούν με την λήψη τέτοιων θεσμικών μέτρων. Αυτό που κυρίως επιδιώκεται, είναι μια αξιοπρεπή εκπροσώπηση των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, όχι μόνο με την έννοια της ισάριθμης συμμετοχής, αλλά ορίζοντας ένα ποσοστό συμμετοχής **35%** το οποίο δεν αποκλείει και τη μεγαλύτερη εκπροσώπηση. Άλλωστε εκτιμάται, ότι με τις ποσοτώσεις σταδιακά, θα επιτευχθεί μια εξισορρόπηση και μια αναλογικότητα στην εκπροσώπηση των γυναικών σε όλα τα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Εύλογο είναι να αναφέρουμε την προσωρινή φύση των θετικών αυτών μέτρων, σύμφωνα με την Σύμβαση για την κατάργηση όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, άρθρο 4 παράγραφο 1, κατά το οποίο «Η εκ μέρους των κρατών – μελών υιοθέτηση ειδικών πρόσκαιρων μέτρων, που αποσκοπούν στην επίσπευση της εγκαθίδρυσης μιας πραγματικής ισότητας μεταξύ των ανδρών και γυναικών δεν θεωρείται στην πράξη διάκριση, όπως καθορίζεται στην παρούσα σύμβαση, αλλά δεν πρέπει με κανένα τρόπο να έχει ως συνέπεια τη διατήρηση κανόνων άνισων ή ξεχωριστών. Τα μέτρα αυτά πρέπει να καταργηθούν μόλις επιτευχθούν οι αντικειμενικοί σκοποί στο θέμα της ισότητας ευκαιριών και μεταχειρίσεων». Άλλωστε τα μέτρα αυτά προβάλλονται σαν κίνηση πολιτικής θέλησης και όχι σαν εξαναγκασμό και επιπλέον τόσο η «ισάριθμη συμμετοχή» όσο και οι «ποσοτώσεις» αποτελούν μέτρο που συμβάλλει στην ίδια τη δημοκρατία και στην αναθεώρηση του ίδιου πολιτικού συστήματος και του τρόπου λήψης των αποφάσεων και όχι σαν ατομικό πολιτικό δικαίωμα των γυναικών (οπ. π. **466**).

Οι γυναίκες, σύμφωνα με την **Elianr Voget – Polsky** («Οι Γυναίκες, Η Ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη και η Συνθήκη του

Μάαστριχτ», Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Το Φύλο των Δικαιωμάτων, Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου 9-10 Φεβρουαρίου 1996,1999 σελ. 509) αποτελούν, περισσότερους από τους μισούς πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σίγουρα η απόκτηση των δικαιωμάτων των γυναικών στους τομείς αρμοδιοτήτων της Ένωσης και της Κοινότητας, θα επηρεάσει το σύνολο του πληθυσμού, όπως συνταξιούχους, άνεργους, νέους, αποκλεισμένες ομάδες, άτομα με ειδικές ανάγκες και τον ενεργό πληθυσμό. Είναι ανάγκη λοιπόν η Ευρωπαϊκή Ένωση, να αρχίσει να θεωρεί δική της ευθύνη, την προστασία και την εγγύηση για τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των ανδρών και γυναικών και αναλαμβάνει τις απαραίτητες δράσεις, πολιτικές και αποφάσεις, για την εδραίωση των δικαιωμάτων των γυναικών στην ισότητα.

Παρόμοια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Γυναίκες στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων, 2001, σελ. 2) αναφέρει ότι οι γυναίκες αποτελούν το 52% του πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης και είναι σαφώς καλύτερα μορφωμένες και περισσότερο εργαζόμενες από το παρελθόν. Αυτό όμως δεν εμποδίζει το γεγονός, ν' αποτελεί ακόμη εξαίρεση η ίση συμμετοχή τους σε ανώτερες θέσεις στην κοινωνία, την βιομηχανία και την πολιτική. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ένα μόνο στα πέντε μέλη των κοινοβουλίων ή των κυβερνήσεων είναι γυναίκα, αλλά και σε εθνικό επίπεδο οι διαφορές είναι εξίσου σημαντικές, παρά το γεγονός, ότι έχουν σημειωθεί σημαντικές πολιτικές για την ίση μεταχείριση των γυναικών.

Συγκεκριμένα η Ευρωπαϊκή Ένωση κατάφερε στην πλατφόρμα δράσης της Παγκόσμιας Διάσκεψης Γυναικών του Πεκίνου το 1995, να θεσπιστεί η αρχή της ένταξης της διάστασης του φύλου σε όλες τις

πολιτικές. Έτσι με το «**mainstreaming**» η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεσμεύεται ν' ακολουθήσει μια πολιτική ίσων ευκαιριών, που να περιλαμβάνει όλους τους τομείς. Αργότερα, με την Συνθήκη του Άμστερνταμ το **1999** η στρατηγική αναπτύχθηκε υπό τον όρο «**Gender Mainstreaming**» σύμφωνα με τον οποίο, όλες οι πλευρές της πολιτικής καθώς και οι θετικές δράσεις θα περιλαμβάνουν τις ίσες ευκαιρίες για άνδρες και γυναίκες, μέχρι ι ισότητα να γίνει πραγματικότητα. Έτσι λοιπόν, θα γίνεται εξέταση, όλων των προτάσεων, των σχεδίων, των μέτρων και των προγραμμάτων, που υιοθετούνται, ως προς τις συνέπειες, που μπορεί να έχουν για την ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών (οπ. π. σελ. 4-5).

Ας δούμε λοιπόν, την κατάσταση των πολιτικών – γυναικών στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ξεκινώντας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία ιδρύθηκε το **1957**. Στο χώρο αυτό για τρεις δεκαετίες η παρουσία των γυναικών ήταν ανύπαρκτη και το **1989** η Ελληνίδα Βάσω Παπανδρέου και η Γαλλίδα **Christiane Scrivener** ήταν οι πρώτες γυναίκες επίτροποι, που πήγαν στις Βρυξέλες. Κατά το διάστημα **1995 – 1999** οι γυναίκες επίτροποι αυξήθηκαν στις πέντε δηλαδή ποσοστό γυναικών **20%**. Στη νέα Επιτροπή κατά το διάστημα **1999-2003** το ποσοστό αυτό παραμένει ίδιο. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, που εκπροσωπεί τους επικεφαλείς κρατών και κυβερνήσεων των Κρατών – Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπάρχουν σήμερα δύο γυναίκες – μέλη, επικεφαλής κρατών και τρεις υπουργοί Εξωτερικών, ενώ γυναίκα επικεφαλής κυβέρνησης δεν υπάρχει. (οπ. π. σελ. 6)

Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο οι γυναίκες – μέλη ανέρχονται σε ποσοστό **31,0%**. Συγκεκριμένα στις τελευταίες Ευρωπαϊκές εκλογές

του **1999** πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, βγήκε η Γαλλίδα **Nicole Fentaine** και από τους **14** αντιπροέδρους του Κοινοβουλίου, γυναίκα είναι μόνο μία. Επιπλέον από τις **17** κοινοβουλευτικές επιτροπές, οι γυναίκες προεδρεύουν σε **5** και αποτελούν το ένα στα πέντε μέλη της επιτροπής. Ειδικότερα σε επιτροπές περιβάλλοντος, πολιτισμού, εξωτερικού, εμπορίου και αιτήσεων, φθάνουν στο σημαντικό ποσοστό του **30%**. Στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή που εκπροσωπούνται ομάδες συμφερόντων της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο αριθμός των γυναικών στις τρεις κοινωνικές ομάδες, εργοδοτών, εργαζομένων και διαφόρων συμφερόντων, είναι ο ίδιος και φτάνει συνολικά σε ποσοστό **17,1%**. Τέλος για την Επιτροπή των Περιφερειών, εδώ η εκπροσώπηση είναι πολύ χαμηλή, δηλαδή **31** γυναίκες έναντι **222** αντιπροσώπων της περιφέρειας και τοπικής πολιτικής των Κρατών – Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (οπ. π. σελ. 7-8)

Ως προς τον βαθμό συμμετοχής των γυναικών στα Εθνικά Κοινοβούλια, αυτός διαφέρει ανάμεσα στα Έθνη, έτσι ενώ στη Σουηδία παρουσιάζεται μια αναλογία γυναικών **43,6%** πλησιάζοντας την ισάριθμη εκπροσώπηση, στα κοινοβούλια των περιοχών της Μεσογείου, οι γυναίκες είναι πολύ λιγότερες όπως και στη Γαλλία, το Βέλγιο και την Ιρλανδία. Ένα στα τέσσερα μέλη των Εθνικών Κοινοβουλίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι γυναίκες προεδρεύουν σε μία ή περισσότερες κοινοβουλευτικές επιτροπές. Οι δραστηριότητες των γυναικών αυτών, εκτός από τα «μαλακά» πεδία της πολιτικής, όπως οι κοινωνικές υποθέσεις, ο πολιτισμός και η νεολαία, επεκτάθηκαν και στις επιτροπές για τον προϋπολογισμό και

τα οικονομικά, σε μικρότερο βέβαια βαθμό απ' ότι η παρουσία τους στο κοινοβούλιο. (οπ. π. σελ. 9)

Η παρουσία των γυναικών είναι αισθητή και στις εθνικές κυβερνήσεις, συνολικά υπάρχουν 77 γυναίκες υπουργοί και 62 γυναίκες υφυπουργοί στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο τομέας που θεωρείται κατ' εξοχήν γυναικείος χώρος είναι η οικογενειακή πολιτική, ωστόσο οι γυναίκες, έχουν αρχίσει ν' αποκτούν ολοένα και περισσότερες ευθύνες. Συγκεκριμένα έχουν διατελέσει συνολικά 23 φορές υπουργοί ή υφυπουργοί εξωτερικών υποθέσεων, δικαιοσύνης, οικονομικών υποθέσεων, εσωτερικών υποθέσεων και άμυνας. Τέλος στα περιφερειακά και τοπικά κοινοβούλια, η παρουσία των γυναικών είναι πολύ λιγότερη, απ' ότι σε εθνικό επίπεδο. Στα 11 εκλεγμένα κοινοβούλια των 15 Κρατών – Μελών, το ποσοστό των γυναικών είναι μικρότερο του 30%. Ο αριθμός των γυναικών συμβουλίων, δείχνει τη πολιτική τους συμμετοχή σε τοπικό επίπεδο, που σύμφωνα με στοιχεία είναι αρκετά ελλιπής (οπ. π. σελ. 14-15).

Στη Χώρα μας, σύμφωνα με την Εθνική Έκθεση της Ελλάδος (Για την εφαρμογή του «Προγράμματος Δράσης» της 4^{ης} Παγκόσμιας Διάσκεψης για τις Γυναίκες, 1999, σελ. 83-84) το δικαίωμα των Ελληνίδων για την ισότητα και ίση συμμετοχή, έχει καταχωρηθεί από το Ελληνικό Σύνταγμα σύμφωνα με το άρθρο 4. παρά ταύτα, η εικόνα των γυναικών σήμερα εξακολουθεί να επιβεβαιώνει την άνιση συμμετοχή ανδρών και γυναικών στη πολιτική. Συγκεκριμένα, μετά τις εκλογές του 1996 η παρουσία των γυναικών στη Βουλή των Ελλήνων είναι η εξής:

«Γυναίκες βουλευτές μετά τις εθνικές εκλογές του 1996:

Η διάσταση του φύλου σε όλες τις εκφράσεις της καθημερινής ζωής

ΠΑΣΟΚ -	7
ΝΔ -	6
Συνασπισμός -	3
Κομμουνιστικό κόμμα Ελλάδος -	2
ΔΗΚΚΙ -	1
Γυναίκες -	19
Άνδρες -	281

Γυναίκες – μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Ιούνιος 1999):

ΠΑΣΟΚ -	2
ΝΔ -	2
Γυναίκες -	4
Άνδρες -	21

Επιτροπές της Ελληνικής Βουλής

Επιτροπή Πολιτιστικών Υποθέσεων

Αντιπρόεδρος 1 γυναίκα

8 γυναίκες – μέλη, 50 άνδρες

Επιτροπές Εθνικής Άμυνας και Εξωτερικών Υποθέσεων:

2 γυναίκες, 50 άνδρες

Επιτροπής Κοινωνικών Υποθέσεων

Καμία

Επιτροπή Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης

1 γυναίκα, 50 άνδρες

Επιτροπή Παραγωγής και Εμπορίου

4 γυναίκες, 50 άνδρες»

Αυτό που αξίζει συμπερασματικά να σημειωθεί είναι το γεγονός ότι, η πολιτική συμμετοχή, δεν είναι απλά ένα χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, αλλά μπορεί να διδαχθεί, μεσ' από την κοινωνικοποίηση του ατόμου. Επομένως ο κοινωνικός αποκλεισμός των γυναικών, οδήγησε σταδιακά και στον πολιτικό αποκλεισμό τους. Φαινόμενο που απορρέει, από ένα πολιτισμό που οι πολιτικές του δομές ακόμη και σήμερα, εμποδίζουν την ανάδειξη γυναικείων ηγετικών προσωπικοτήτων σε αυτά και οδηγεί στην ίδια μόρφωση του «δημοσίου» άνδρα και της «ιδιωτικής» γυναίκας. Η διεκδίκηση μεγαλύτερης γυναικείας παρουσίας στον πολιτικό χώρο, θα πρέπει να συνοδεύεται, από παράλληλη προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της πολιτικής διαδικασίας και κατάλυσης του συστήματος εξουσιαστικών σχέσεων των δύο φύλων. Διότι, αυτό που διεκδικείται σήμερα, δεν είναι η διευκόλυνση των γυναικών στην άσκηση των παραδοσιακών τους ρόλων, αλλά η κατάργηση των δύο προτύπων φύλων ως απαραίτητη συνθήκη της ανθρώπινης απελευθέρωσης, ώστε να επιτραπεί η ισότητα συμμετοχή ανδρών και γυναικών στο πολιτικό χώρο και στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ – ΦΟΡΕΙΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ

A. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση σε μια σημαντική περίοδο για την πραγματοποίηση της νομισματικής και οικονομικής ένωσης, συγχρόνως αναλαμβάνει και τον σχεδιασμό μιας νέας κοινωνικής πολιτικής όπως τα χαρακτηριστικά αναφέρεται από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική (Ισότητα Ευκαιριών στην Απασχόληση, 1994 σελ. 43). Ο σχεδιασμός που ακολουθείται στους δύο παραπάνω τομείς, πρέπει στις εξωτερικές σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης να καταπολεμήσει τον ανταγωνισμό και στο εσωτερικό της, να εξαλείψει την ανεργία, με την δημιουργία απαιτούμενων θέσεων εργασίας. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, γίνεται σαφές ότι η ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής, συνδέεται με την οικονομική ανάπτυξη. Το θέμα αυτό της σύνδεσης, οδήγησε σε μια σειρά συζητήσεων, οι οποίες κατέληξαν στο «Πράσινο βιβλίο» το γνωστό στη χώρα μας ως «Πράσινη βίβλος». Η κοινότητα δεσμεύεται να εξασφαλίσει, ότι η κοινωνική και οικονομική πρόοδος θα συμβαδίζουν, καθώς και την βελτίωση της ποιότητας ζωής των μελών της, ως εργαζόμενων και ως πολιτών.

Στη Πράσινη Βίβλο τα θέματα, που τίθενται για συνάντηση και οδηγούν σε προτάσεις για την Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική, στηρίζονται σε αρχές και αξίες, που είναι αποδέκτες από τα κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι σημαντικότερες αρχές είναι: α) Γ αρχή της ισότητας. Η ισότητα δηλαδή μεταξύ των κρατών – μελών,

μεταξύ των πολιτών και μεταξύ των φύλων. β) Η αρχή της αλληλεγγύης, που σημαίνει η κατανομή, με τρόπο ομοιόμορφο, των πλεονεκτημάτων της ευημερίας στους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. γ) Η αναγκαιότητα ύπαρξης ασφάλειας. Η συγκεκριμένη αρχή δεσμεύει την Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη – μέλη να ακολουθήσουν μια πολιτική, που να εμπνέει εμπιστοσύνη στις οικονομικές συνθήκες και να εξασφαλίζει την σταθερότητα, για την ανάπτυξη της επιχειρησιακής δραστηριότητας και την ασφάλεια των θέσεων απασχόλησης (οπ. π. σελ. 45)

Η Ευρωπαϊκή Ένωση του μέλλοντος, επιθυμεί μια «ενεργός κοινωνία», που θα εντοπίζει και θα προωθεί τις νέες ικανότητες της και να επιδιώκει την κατανομή εισοδημάτων, όχι μόνο μέσω των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, αλλά και με την ενεργό συμμετοχή κάθε ατόμου στην οικονομία και την κοινωνία. Επιπλέον, αυτή η κοινωνία μπορεί να προσφέρει στα μέλη της τα «συλλογικά αγαθά», όπως η εκπαίδευση, υγεία και συστήματα κοινωνικής προστασίας. Ωστόσο φαινόμενα όπως, η κοινωνική περιθωριοποίηση και εξαθλίωση μεγάλων κοινωνικών ομάδων και ο ρατσισμός, σε όλες τις μορφές του, που ακολουθούν την φτώχεια και την ανεργία, έχουν εμφανισθεί σε όλα τα κράτη –μέλη σε μεγάλο ή μικρό βαθμό (οπ. π. σελ. 11-12)

Χαρακτηριστική είναι η θέση της γυναίκας στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Ευρώπης, η οποία παρά την καταχώρηση της ισότητας των δικαιωμάτων δεν χαρακτηρίζεται από ισότητα ευκαιριών. Η Πράσινη Βίβλος, θέτοντας τις κοινωνικές προκλήσεις της Ευρώπης για την δημιουργία της ενεργούς κοινωνίας, πρόβαλλε με έμφαση και την ισότητα των ευκαιριών στην οικονομική ανάπτυξη

και απασχόληση. Έτσι εκτιμάται, πως η αναβάθμιση της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία θα επιτευχθεί, μέσω από μια σειρά μέτρων, που θα προωθούν τη γυναίκα στο τομέα της εργασίας (οπ. π. σελ. 12).

Στη συνέχεια με βάση τα παραπάνω εκτιμήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση, μια σειρά προτεραιοτήτων της κοινωνικής πολιτικής, που στοχεύουν στην ισότητα ευκαιριών. Αυτές θα πρέπει να είναι οι ακόλουθες: α) Η εξάλειψη των στερεότυπων ρόλων των ανδρών και γυναικών, μέσω από την αναμόρφωση της παιδείας. Αναφέρεται σε κάθε είδους μορφής και βαθμίδας εκπαίδευσης. β) Η διαρκής πληροφόρηση του κοινωνικού συνόλου για την σπουδαιότητα, που έχει η ισότιμη ένταξη των γυναικών στη κοινωνία και στην οικονομία, για τους πολίτες και την κοινωνία. Με περισσότερη όμως έμφαση στη πληροφόρηση των εργοδοτών, για να σταματήσει πλέον η άρνηση για την γυναικεία εργασία και την ανάδειξη των γυναικών σε θέσεις ευθύνης ή εξουσίας. γ) Η ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των γυναικών για την αποτελεσματικότητά τους και τις ικανότητές τους στο τομέα της εργασίας και στη κοινωνία. Αυτό θα επιτευχθεί, μέσω από ενημέρωση σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο και συντονισμένη δράση στους τομείς της παιδείας (οπ. π. σελ. 18) δ) Η δημιουργία ενός νέου τρόπου, ώστε να οργανώνονται και να συντονίζονται τα προγράμματα, δίκτυα και παρατηρητήρια, που αφορούν τις γυναίκες. Συγκεκριμένα, η ύπαρξη πλήρους συντονισμού και διασύνδεσης των υφιστάμενων μέτρων και όσων θα συστηθούν, για την πληρέστερη αξιοποίηση τους. επίσης τα αποτελέσματα των εργασιών και τα πορίσματα, των δικτύων, παρατηρητηρίων και προγραμμάτων να γνωστοποιούνται σε ευρύ κύκλο. ε) Ο συνδυασμός κοινωνικής πολιτικής και πολιτικής αγοράς εργασίας για την

επίτευξη της μετάβασης από τα ίσα δικαιώματα στην ισότητα ευκαιριών. στ) Η αναμόρφωση της νομικής προστασίας των γυναικών, που αδυνατούν ν' αποδείξουν ότι οι διακρίσεις, που συναντούν στο χώρο της εργασίας, γίνονται εξαιτίας του φύλου τους. Σ' αυτή την αναμόρφωση μπορούν να συμβάλουν, η αλλαγή των κανόνων για την κατανομή του βάρους απόδειξης, η έκδοση των οδηγιών, η κατάρτιση πινάκων και η έκδοση κωδικών συμπεριφοράς. ζ) Η εφαρμογή σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο κατάλληλων μέτρων, για την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην οικονομική ανάπτυξη και στα κέντρα λήψης αποφάσεων (οπ. π. σελ. **18-19**)

Σχετικά με τα θέματα προτεραιότητας κοινά για τα κράτη – μέλη, η Πράσινη Βίβλος δίνει προτάσεις αναφερόμενη ξεχωριστά σε καθένα από τα ειδικότερα θέματα. Για τον επιμερισμό της εργασίας η νέα πολιτική έχει σαν στόχο την πρόσβαση σε θέσεις πλήρους απασχόλησης, με ίσες ευκαιρίες και την προστασία των α-τυπικών μορφών εργασίας ισότιμα με την πλήρη απασχόληση. Η χάραξη αυτής της πολιτικής θα επιτευχθεί με μια σειρά μέτρων, τα οποία είναι: α) Η πραγματοποίηση έρευνας, καθώς και η εξεύρεση των τρόπων και μεθόδων, που παραβιάζεται η ισότιμη πρόσβαση στις θέσεις εργασίας. β) Η έκδοση οδηγίας, η οποία θα επιβάλει κυρώσεις σε όσους παραβιάζουν την αρχή των ίσων ευκαιριών. γ) Η έκδοση οδηγίας, κατά την οποία θα εξασφαλίζονται τα δικαιώματα των εργαζομένων σε άτυπες μορφές απασχόλησης, καθώς και ι ίσης αμοιβής για ίσης αξίας προερχόμενη εργασία, με παράλληλη ασφαλιστική κάλυψη (οπ. π. σελ. **20-21**)

Για την εξάλειψη των οριζόντιων και κάθετων διακρίσεων στην αγορά εργασίας, τα μέτρα που θα ληφθούν θα πρέπει να καλύπτουν

την κατάσταση, που υπάρχει στη πράξη, μέχρι τη δημιουργία δικτύου για την παρακολούθηση της στο μέλλον. Οι προτάσεις που προβάλλονται είναι οι εξής: α) Η καταγραφή του τρόπου, των μεθόδων και των ενεργειών με τις οποίες εμφανίζονται οι διακρίσεις σε βάρος των γυναικών. β) Ο περιορισμός των διακρίσεων αυτών, με την καταγραφή κριτηρίων, για το πώς θα γίνεται η κάθετη και οριζόντια μετακίνηση στην αγορά εργασίας. γ) η θεσμοθέτηση μέτρων, που θ' ακυρώνουν τις ενέργειες πράξεις και διαδικασίες, από τις οποίες παρέχονται τέτοιου είδους διακρίσεις και η συνεχής παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας των μέτρων αυτών. δ) Η αξιοποίηση των δεδομένων, ώστε ν' αναθεωρούνται κατά περιόδους τα μέσα που εφαρμόζονται. (οπ. π. σελ. 22)

Σχετικά με την προώθηση ίσων ευκαιριών για γυναίκες και άνδρες σε μια μεταβαλλόμενη ευρωπαϊκή κοινωνία, η Πράσινη Βίβλος δίνει μια σειρά προτάσεων για τους τομείς της εκπαίδευσης, της κατάρτισης, της έρευνας, της ανάπτυξης, της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας. οι προτάσεις για τον τομέα της εκπαίδευσης και κατάρτισης είναι οι εξής: α) Να καταγραφούν οι άμεσες και έμμεσες διακρίσεις μεταξύ των δύο φύλων, με κατάρτιση του σχετικού πίνακα. β) Να ενταχθούν τα πορίσματα, που προκύπτουν, από τα διάφορα δίκτυα, προγράμματα και παρατηρητήρια, σε συστάσεις. γ) Να αυξηθεί ο βαθμός ενημέρωσης στα παιδιά και τους νέους για τις ικανότητες επαγγελματικής εκπαίδευσης, χωρίς να γίνεται διαχωρισμός των επαγγελμάτων ανάλογα με το φύλο. δ) Να καταπολεμηθούν, οι κάθε είδους αναφορές σε στερεότυπους κοινωνικούς ρόλους των φύλων, από όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. ε) Να ενταχθούν σε μια ενότητα όλοι οι εκπαιδευτικοί

φορείς, προγράμματα κ.λ.π. ώστε να γίνεται άμεσος συντονισμός και συνδυασμός τους με τις σύγχρονες ανάγκες της οικονομίας, καθώς και η προσαρμογή της εκπαίδευσης και κατάρτισης σ' αυτές. στ) Να προωθηθεί η πολιτική για την συνεχή ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση. ζ) α δημιουργηθούν κοντά στο χώρο εργασίας ή κατοικίας, κέντρα επαγγελματικής επανακατάρτισης κυρίως για τις γυναίκες που είναι μητέρες παιδιών ή εφήβων (οπ. π. σελ. 23-24)

Για τον τομέα έρευνα και κατάρτιση δίνονται οι παρακάτω προτάσεις: α) Η εφαρμογή ειδικών μέτρων σε εθνικό επίπεδο και ευρωπαϊκό επίπεδο, για την δραστηριοποίηση των γυναικών στην έρευνα και την ανάπτυξη. β) Ο καθορισμός χρονοδιαγραμμάτων για την υλοποίηση των παραπάνω μέτρων. Στη συνέχεια για τον τομέα απασχόληση και αγορά εργασίας η Πράσινη Βίβλος αναφέρεται σε προτάσεις που αφορούν κάποιες ενότητες. Αρχικά γίνεται λόγος για την ανειδίκευτη εργασία, η οποία για να γίνει εξειδικευμένη, χρειάζονται δημιουργικές παρέμβασες μεσ' από μια καινούργια πολιτική απασχόλησης για τις γυναίκες. Οι τρόποι με τους οποίους θα γίνει αυτό είναι: α) Η εξεύρεση των ειδικοτήτων, που δεν είναι διαθέσιμες στην αγορά εργασίας, αλλά είναι απαραίτητες β) Η διαρκή παρακολούθηση των ειδικοτήτων, που θα είναι χρήσιμες βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. γ) Η πρόβλεψη για τα γυναικεία επαγγέλματα και ειδικότητες, που προβλέπεται η εξαφάνισή τους. δ) Με βάση τα δεδομένα, που θα ανακύψουν από τα α, β, γ, θα γίνει οργάνωση της επαγγελματικής εκπαίδευσης και σταδιακή, προγραμματισμένη κατάρτιση των γυναικών σε καινούργιες ειδικότητες. ε) Η μελέτη και πραγματοποίηση ειδικών προγραμμάτων χαμηλού βαθμού εξειδικευμένης εργασίας για την

αξιοποίηση των ανειδίκευτων εργασιών, σε σκοπό να εξασφαλιστεί η οριζόντια εργασιακή κινητικότητα, για τις ανειδίκευτες επαγγελματικά γυναίκες (οπ. π. σελ. 24-25).

Στη συνέχεια για την «κατ' οίκον» εργασία, παρουσιάζεται με συνεχή αύξηση, κυρίως λόγω της ανάπτυξης της πληροφορικής και διάδοσης της στους χώρους εργασίας. Γι' αυτό είναι αναγκαίο να προστατευτεί νομικά η «κατ' οίκον» εργασία και ισότιμα με την μη «κατ' οίκον» εργασία, λαμβάνοντας υπόψη και τις ιδιαιτερότητες που έχει. Η ισότιμη νομική κάλυψη θα περιλαμβάνει και θέματα συλλογικών εργασιακών σχέσεων, όπως συνδικαλιστικά δικαιώματα, κατάρτιση συλλογικών συμβάσεων κ.λ.π. Ως αναφορά την εξάλειψη όλων των διακρίσεων στην πρόσβαση στην εργασία και την υπηρεσιακή ανέλιξη, λόγω του γεγονότος ότι η διάκριση αυτή εμφανίζεται με έμμεσους τρόπους, είναι απαραίτητη η καταγραφή όλων των μορφών με τις οποίες εμφανίζεται. Θα πρέπει να γίνει απεικόνιση των μορφών αυτών σε πίνακες με τρόπο ομαδοποιημένο. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα παρακάτω: α) Η πρόσβαση στην αγορά εργασίας. β) Η διαμόρφωση των όρων εργασίας. γ) Οι αποδοχές κάθε είδους. δ) Η επαγγελματική καριέρα. ε) Η καταγγελία των συμβάσεων εργασίας. Τα στοιχεία αυτά θα καταρτιστούν σε πίνακες και θα ενταχθούν σε οδηγίες που θα περιέχουν την ακυρότητα των ενεργειών με τις οποίες εμφανίζονται οι διακρίσεις στους προαναφερόμενους τομείς (οπ. π. σελ. 25-26).

Για την προώθηση των ίσων ευκαιριών είναι αναγκαία η στήριξη κλάδων με αυξημένη συμμετοχή γυναικών. απαραίτητα μέτρα, που πρέπει να ληφθούν είναι, η εφαρμογή νέας τεχνολογία, η πληροφόρηση για καινούργιες ειδικεύσεις, που μπορούν ν'

αξιοποιηθούν στους συγκεκριμένους κλάδους, η επανεκπαίδευση μεσ' από επιδοτούμενα προγράμματα και η μελέτη της αγοράς για την διεύρυνση των αγορών που απευθύνονται. Ενόψει των νέων πολιτικών σε κοινοτικό επίπεδο, απαιτείται η ανάπτυξη ιδιαίτερης πολιτικής για την σταδιακή μετάβαση των πολυάριθμων γυναικών, από το πρωτογενή τομέα που απασχολούνται κυρίως, στον δευτερογενή και τριτογενή (οπ. π. σελ. 26-27).

Μεσ' από τις κοινοτικές πρωτοβουλίες, αναπτύσσονται και χρηματοδοτούνται προγράμματα με τα οποία: α) Θα γίνεται στήριξη και προσαρμογή στις καινούργιες οικονομικές ανάγκες, των κλάδων που απασχολούνται γυναίκες. β) Οι ιδιαιτερότητες κάθε τόπου θα αξιοποιούνται. γ) Θα στηρίζονται μονάδες συλλογικής μορφής, που θ' αποτελούνται από γυναίκες. επιπρόσθετα θα ληφθούν μέτρα για τη δημιουργία κατάλληλης οικονομικής και γενικότερης υποδομής στήριξης, έτσι ώστε να δημιουργηθούν μικρομεσαίες επιχειρήσεις για την αποκέντρωση τους και να ενισχυθεί η επάνοδος του πληθυσμού στη περιφέρεια (οπ. π. σελ. 27)

Επίσης, ιδιαίτερα σημαντική, για την προώθηση των ίσων ευκαιριών, είναι η συνεχή πληροφόρηση, με στόχο τη δημιουργία κοινωνικής συνείδησης με κεντρικό άξονα τον μη προκαθορισμένο κοινωνικό ρόλο των φύλων και την ισότιμη οικονομικά εργασία γυναικών και ανδρών. Οι προτάσεις που δίνονται είναι οι εξής: α) Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, θα πρέπει να παροτρυνθούν, ώστε να προβάλλουν θέματα σχετικά με την ισότητα των φύλων και την κοινωνική και οικονομική ισοτιμία τους. ειδικότερα θέματα για την καταπολέμηση της νοοτροπίας, που τονίζει τους στερεοτυπικούς ρόλους των φύλων και υποτιμά την γυναίκα. Οι

κώδικες συμπεριφοράς που θα δημιουργηθούν από τις πρωτοβουλίες αυτές, πρέπει να γεννούν ηθικές δεσμεύσεις. β) Μέσα από τη δημιουργία κοινοτικών πρωτοβουλιών, οι κοινωνικοί εταίροι και φορείς δημόσιοι και μη, να ενθαρρυνθούν για τη δημιουργία ευέλικτων σχημάτων παροχής πληροφοριών και ενημέρωσης για την εξασφάλιση ίσων ευκαιριών και για τα δύο φύλα στην αγορά εργασίας (οπ. π.).

Τελειώνοντας, σ' ότι αφορά τον συμβιβασμό των οικογενειακών και επαγγελματικών ευθυνών, αυτό θα περιλαμβάνεται, ως ειδικός στόχος της κοινωνικής πολιτικής, με σημείο αναφοράς τις γυναίκες. οι προτάσεις που προβάλλονται είναι οι εξής: α) Η συνεχή ενημέρωση για την σπουδαιότητα της κατανομής των οικογενειακών ευθυνών, σε όλα τα άτομα της οικογένειας. Η κατάρτιση και η ανάληψη αυτών των ερευνητικών προγραμμάτων θα γίνεται τόσο από τους κοινοτικούς φορείς, σε συνεργασία με τα κράτη – μέλη, όσο και από μη κρατικούς κοινωνικούς φορείς. Στο περιεχόμενο της ενημέρωσης θα γίνεται λόγος κυρίως: **i)** για την τόνωση του δεσμού, που δημιουργείται ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. **ii)** για την ψυχολογική σημασία, που έχει η ενασχόληση του πατέρα με τις ανάγκες των παιδιών, τόσο για τον ίδιο, όσο και για τα παιδιά **iii)** για την ενθάρρυνση των παιδιών, να συμμετέχουν στις οικογενειακές ευθύνες, τόσο για την ωρίμανση τους, όσο και για την ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο. β) Η υποβοήθηση των γυναικών στις οικογενειακές τους ευθύνες, (φύλαξη παιδιών, περιποίηση ασθενών κ.λ.π.) μεσ' από πρωτοβουλίες εθελοντικής παροχής υπηρεσιών. γ) Η πραγματοποίηση κέντρων φύλαξης και δημιουργικής απασχόλησης, περιποίησης ηλικιωμένων, με οικονομική στήριξη και γενικότερα

στήριξη υποδομής (οπ. π. σελ. **28-29**). δ) Τα προαναφερόμενα κέντρα παροχής υπηρεσιών να προσαρμοστούν τα χρονικά όρια λειτουργίας τους, με τις ώρες εργασίας και εκπαίδευσης των γυναικών, που έχουν ανάλογες ευθύνες. ε) Η στήριξη υποδομής και οικονομική για την πραγματοποίηση κέντρων επαγγελματικής κατάρτισης κοντά στο χώρο κατοικίας των γυναικών. στ) Η διαρκής πληροφόρηση για τις προαναφερόμενες δυνατότητες των γυναικών. ζ) Η ενίσχυση του θεσμού της «γονικής άδειας» και των διευκολύνσεων, που δίνονται στους γονείς και στα τρίτα πρόσωπα, τα οποία αποδεδειγμένα ζουν στην ίδια οικία με τους γονείς, για να γίνει ευκολότερη η κατανομή των ευθυνών σε όλα τα άτομα, που αποτελούν «οικογένεια» ανεξάρτητος συγγενικών δεσμών (οπ. π. σελ. **29-30**).

Η Πράσινη Βίβλος υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα βήματα για την χάραξη της πολιτικής της ισότητας και την προώθηση των ίσων ευκαιριών σε Ευρωπαϊκό επίπεδο. Αποτέλεσε αναμφισβήτητα έναυσμα για τις μετέπειτα πολιτικές, που σχεδιάστηκαν και εφαρμόστηκαν σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων. το έργο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, με την χάραξη νέων πολιτικών, που θα οδηγήσουν σε σημαντικές αλλαγές για τα δύο φύλα και κυρίως για τις γυναίκες.

Η Εθνική Έκθεση της Ελλάδος (Για την εφαρμογή του «Προγράμματος Δράσης» της 4^{ης} Παγκόσμιας Διάσκεψης για τις γυναίκες, **1999**, σελ. **92**) αναφέρει ότι, η αρχή της πολιτικής ίσων ευκαιριών, εστιάζεται στους παρακάτω τομείς: α) Απασχόληση β) Επιχειρήσεις που οι γυναίκες κατέχουν στην κορυφή της ιεραρχίας και σωστούς συνεργάτες στα Μ.Μ.Ε. γ) Εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση δ) Ατομικά δικαιώματα ε) Διεθνείς σχέσεις

στ) Ευαισθητοποίηση / ενημέρωση ζ) Πολιτική αναφορικά με το προσωπικό της επιτροπής.

Στην Αθήνα στις **23/2/1998** πραγματοποιήθηκε συνέδριο με θέμα την ενσωμάτωση της ισότητας των ευκαιριών στο σύνολο των κοινοτικών πολιτικών και στόχων. Οι δράσεις που τέθηκαν από τους συνέδρους για την προαγωγή της ισότητας, είναι οι παρακάτω: **1)** Δημιουργία σε κάθε υπουργείο, ενός τμήματος ισότητας, που θα αποτελείται από άτομα με ευαισθησία, γνώση και κατάρτιση στα θέματα ισότητας **2)** Δημιουργία δικτύου πληροφόρησης και ενημέρωσης σε πανελλαδικό επίπεδο ώστε να πληροφορείται ο κάθε πολίτης για τα γεγονότα που συμβαίνουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. **3)** Δημιουργία γραφείου ισότητας στην κρατική τηλεόραση **4)** Να βοηθηθούν από την πολιτεία οι μη κυβερνητικές οργανώσεις **5)** Να διαμορφωθούν πρότυπα κατάρτισης για θέματα ισότητας μεταξύ των ανδρών και γυναικών (οπ. π.).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναλάβει μακρόχρονη δέσμευση για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Προς μια κοινοτική στρατηγική – πλαίσιο για την ισότητα των φύλων, **2001 – 2005**, σελ. 5). Σκοπός της είναι, η καθιέρωση, ενός πλαισίου δράσης, όπου όλες οι κοινοτικές δραστηριότητες, θα συμβάλλουν στην εξάλειψη των ανισοτήτων, ανάμεσα στα δύο φύλα. Μελλοντικό της έργο θα είναι η εφαρμογή μιας στρατηγικής, που θα συμπεριλαμβάνει όλες τις κοινοτικές πολιτικές, στις προσπάθειες της για προαγωγή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η στρατηγική αυτή, θα επιτευχθεί, είτε προσαρμόζοντας τις πολιτικές αυτές, είτε εφαρμόζοντας

συγκεκριμένες ενέργειες, που θα στοχεύουν στην βελτίωση της κατάστασης των γυναικών στην κοινωνία (οπ. π. σελ. 7).

Στόχος της στρατηγικής είναι, τα διαφορετικά προγράμματα και πρωτοβουλίες, να συντονιστούν σε ένα, που θα στηρίζεται σε εργαλεία παρακολούθησης, συγκεκριμένα κριτήρια αξιολόγησης, καθορισμό σημείων αναφοράς και διαδικασίες εξέτασης, του κατά πόσο έχει ενσωματωθεί η διάσταση του φύλου καθώς και αξιολόγηση. Η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την στρατηγική πλαίσιο, εντόπισε και εφάρμοσε πέντε τομείς παρέμβασης. Ο καθένας απ' αυτούς τους τομείς, θα έχει λειτουργικούς στόχους, για την χάραξη της διαδρομής, προς την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων, κατά την επόμενη πενταετία. Σύμφωνα με την στρατηγική πλαίσιο, όλες οι ενέργειες, που γίνονται σε κοινοτικό επίπεδο και σχετίζονται με το φύλο, θα συνδέονται με έναν ή περισσότερους από τους εξής τομείς παρέμβασης: οικονομική ζωή, ίση συμμετοχή και εκπρόσωπη, κοινωνικά δικαιώματα, καθημερινή ζωή και ρόλοι των δύο φύλων και στερεότυπα (οπ. π. σελ. 7-8)

Ο πρώτος τομέας παρέμβασης αναφέρεται στην προαγωγή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην οικονομική ζωή. Η Επιτροπή και τα κράτη μέλη κλήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Λισαβόνα 23 και 24 Μαρτίου 2000) να εφαρμόσουν πολιτικές για τον τομέα της απασχόλησης, που θα προωθούν τις ίσες ευκαιρίες. Μεταξύ άλλων θα περιλαμβάνουν τη μείωση της διαφοροποίηση ανδρικών και γυναικείων επαγγελμάτων και την ανάγκη συνδυασμού επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, κυρίως με την βελτίωση των προβλεπόμενων υποδομών για φροντίδα του παιδιού. Επιπλέον το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, όρισε στόχους για την επίτευξη ισότητας

μεταξύ άλλων θα περιλαμβάνουν τη μείωση της διαφοροποίησης ανδρικών και γυναικείων επαγγελματικών και την ανάγκη συνδυασμού επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, κυρίως με την βελτίωση των προβλεπόμενων υποδομών για φροντίδα του παιδιού. Επιπλέον το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, όρισε στόχους για την επίτευξη ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην οικονομική ζωή. Ένας από τους οποίους αναφέρεται στην αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών από το **51%** που είναι σήμερα σε περισσότερο από **60%** έως το **2010**. επιτακτική ανάγκη αποτελεί η εξεύρεση τρόπων για την πλήρη πρόσβαση και ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην οικονομία, που βασίζεται στη γνώση, δεδομένου ότι οι τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας επηρεάζουν όλους τους τομείς απασχόλησης (οπ. π. σελ. **8**).

Ο συγκεκριμένος τομέας παρέμβασης επιδιώκει τους παρακάτω λειτουργικούς στόχους: «α) Ενίσχυση της διάστασης του φύλου στην Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την απασχόληση. β) Βελτίωση της χρήσης των διορθωτικών τομέων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. γ) Ανάπτυξη στρατηγικών με στόχο την προώθηση της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου, σ' όλες τις πολιτικές, που επηρεάζουν τη θέση των γυναικών στην οικονομία (π.χ. φορολογική, δημοσιονομική, πολιτική έρευνας και κοινωνική πολιτική» (οπ. π. σελ. **8-9**)

Ο δεύτερος τομέας παρέμβασης αναφέρεται στην προώθηση της ίσης συμμετοχής και εκπροσώπησης. Με αφορμή τη μειωμένη συμμετοχή των γυναικών σε όλους τους τομείς της λήψης αποφάσεων το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων στις **22 Οκτωβρίου 1999**, ενέκρινε συμπεράσματα, που αφορούν την ισότητα των δύο φύλων

στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Επίσης συνεκτίμησε το σύνολο των δεικτών για την μέτρηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στις επιτροπές, που ορίζονται από την Επιτροπή και στις ομάδες εμπειρογνομώνων, η Επιτροπή προτείνει να υπάρχει στις προαναφερόμενες ομάδες και επιτροπές το **40%** τουλάχιστον από κάθε φύλο. Για την επιτυχία του στόχου αυτού κάθε κράτος – μέλος καλείτε από την Επιτροπή να προτείνει υποψήφιους των δύο φύλων, που θα συμμετέχουν στις ομάδες αυτές (οπ. π. σελ. **10**).

Ο τομέας αυτός παρέμβασης επιδιώκει του παρακάτω λειτουργικούς στόχους: «α) Προώθηση της ίσης συμμετοχής των δύο φύλων στη λήψη πολιτικών αποφάσεων. β) Προώθηση των δύο φύλων στη λήψη οικονομικών και κοινωνικών αποφάσεων. γ) Προώθηση της ίσης εκπροσώπησης των δύο φύλων στο πλαίσιο της επιτροπής» (οπ. π. σελ. **10-11**).

Ο τρίτος τομέας παρέμβασης αναφέρεται στην προώθηση της ίσης πρόσβασης και της ίσης εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες και τους άνδρες. Είναι γεγονός όμως, ότι ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών, δεν έχουν ίση πρόσβαση σε κοινωνικά δικαιώματα, είτε γιατί αυτά βασίζονται στο πρότυπο του άνδρα, που τον καθιστά, υπεύθυνο για την οικονομική συντήρηση της οικογένειας, είτε επειδή, οι γυναίκες είναι υποχρεωμένες να συνδυάσουν την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή. Επιπλέον σε πολλές περιπτώσεις οι γυναίκες, δεν, έχουν τη δυνατότητα να πληροφορηθούν για τα κοινωνικά δικαιώματά τους, ορισμένα εκ των οποίων έχουν ήδη μεταφερθεί στην Ευρωπαϊκή νομοθεσία. Οι ενέργειες που θα εφαρμόσει η επιτροπή θα αποσκοπούν στην βελτίωση της κοινοτικής νομοθεσίας, σχετικά με την κοινωνική

προστασία και στους τομείς της γονικής άδειας, της προστασίας της μητρότητας και του χρόνου εργασίας, καθώς και στην καλύτερη διάδοση των πληροφοριών. Ο κανονισμός του Συμβουλίου, τονίζει την κατάργηση των διαφορών, σχετικά με το φύλο και την ενίσχυση του ρόλου των γυναικών, ως κύριας σημασίας για την κοινωνική δικαιοσύνη και ανάπτυξη.

Οι Λειτουργικοί στόχοι του συγκεκριμένου τομέα είναι οι παρακάτω: «α) Βελτίωση των γνώσεων και παρακολούθηση της σχετικής κοινοτικής νομοθεσίας στο κοινωνικό τομέα (γονική άδεια, προστασία της μητρότητας, χρόνος εργασίας, συμβάσεις μερικής απασχόλησης και καθορισμένου χρόνου). β) Παρακολούθηση της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στη χάραξη, την εφαρμογή και την αξιολόγηση κοινοτικών και πολιτικών δραστηριοτήτων, που επηρεάζουν την καθημερινή ζωή των γυναικών και των ανδρών (όπως: μεταφορές δημόσια υγεία, εξωτερικές σχέσεις, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κοινοτικό πρόγραμμα για την καταπολέμηση των διακρίσεων βάσει του άρθρου 13 της συνθήκης)» (οπ. π. σελ.12)

Ο τέταρτος τομέας παρέμβασης στοχεύει στην προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην καθημερινή ζωή και συνδέεται με το θέμα της ίσης εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών σχετικά με τα δύο φύλα. Ακόμη συνδέεται, με την καλύτερη επίγνωση και κατάρτιση σε θέματα δικαιωμάτων, ισότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων των γυναικών, καθώς και με την ενίσχυση και την περαιτέρω ανάπτυξη των μηχανισμών επιβολής της νομοθεσίας για την ίση μεταχείριση (οπ. π.)

Οι επιχειρησιακοί στόχοι, που επιδιώκει ο τομέας αυτός είναι οι ακόλουθοι: «α) Παρακολούθηση του κοινοτικού δικαίου και της κοινοτικής νομολογίας σχετικά με την ίση μεταχείριση γυναικών και ανδρών και εάν απαιτείται, υποβολή νομοθετικών προτάσεων. β) Προαγωγή των δικαιωμάτων της γυναίκας, ως ανθρωπίνων δικαιωμάτων. γ) καταπολέμηση της βίας, που σχετίζεται με το φύλο και της σωματεμπορίας, με σκοπό την σεξουαλική εκμετάλλευση» (οπ. π. σελ. 13-14).

Ο πέμπτος τομέας παρέμβασης αναφέρεται στην προώθηση της αλλαγής στους ρόλους και στα στερεότυπα των δύο φύλων. Επιδιώκει δηλαδή, μέσω της εκπαίδευσης, της κατάρτισης, της επιστήμης, των μέσων μαζικής επικοινωνίας, της τέχνης και του πολιτισμού, ν' αλλάξει τις συμπεριφορές, τις τάσεις, τους ρόλους των δύο φύλων στη κοινωνία. η εδραίωση της ισότητας μεταξύ των ανδρών και γυναικών, θα επιτευχθεί, μόνο μέσ' από την εξάλειψη των πολιτισμικών προκαταλήψεων και κοινωνικών στερεοτύπων. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η ηλεκτρονική ενημέρωση, η διαφήμιση, η ψυχαγωγία και το εκπαιδευτικό υλικό, διαιωνίζουν την στερεότυπη εικόνα των γυναικών, γιατί δεν παρέχουν την σαφή και ρεαλιστική εικόνα των πολλαπλών ρόλων των ανδρών και γυναικών, όπως και την συμβολή τους σ' ένα μεταβαλλόμενο κόσμο. Γι' αυτό καλούνται οι βιομηχανίες των μέσων μαζικής ενημέρωσης και πολιτισμού, χωρίς να περιορίζεται η ελευθερία έκφρασης τους, να συμβάλλουν στην αλλαγή των στερεοτύπων αντιλήψεων και στην παρουσίαση μιας εικόνας, όπου άνδρας και γυναικά θα είναι ίσοι (οπ. π. σελ14).

Στον τελευταίο αυτό τομέα παρέμβασης επιδιώκονται οι εξής λειτουργικοί στόχοι: «α) Ευαισθητοποίηση σχετικά με τα θέματα

ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. β) Υπέρβαση στερεοτύπων των σχετικών με το φύλο, στο πλαίσιο και μέσω των κοινοτικών πολιτικών» (οπ. π.)

Η Στρατηγική πλαίσιο, που προτείνει η Επιτροπή, θα συμπληρωθεί μ' ένα πρόγραμμα υποστήριξης το οποίο θ' αναπτύξει και θα βελτιώσει το συντονισμό των δραστηριοτήτων, που σχετίζονται με θέματα φύλου στους διάφορους τομείς πολιτικής (οπ. π. σελ. 26).

Οι στόχοι του προγράμματος υποστήριξης θα είναι οι εξής: «α) Να προάγει και διαδώσει και τις μεθόδους πρακτικής που προϋποθέτει η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. β) Να βελτιώσει την κατανόηση θεμάτων που αφορούν τις άμεσες και έμμεσες διακρίσεις φύλου καθορίζοντας τις περιπτώσεις τις οποίες υπάρχουν διακρίσεις και την έκταση αυτών και αξιολογώντας την αποτελεσματικότητα της κάθε πολιτικής και πρακτικής. γ) Να αναπτύξει την ικανότητα των κυρίων συντελεστών (ανεξάρτητοι φορείς αρμόδιοι για την προαγωγή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, κοινωνικοί εταίροι και μη κυβερνητικές οργανώσεις, ιδιαίτερα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο) για την αποτελεσματική προαγωγή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, ιδιαίτερα με την υποστήριξη της ανταλλαγής πληροφοριών και καλής πρακτικής και τη δικτύωση σε ευρωπαϊκό επίπεδο» (οπ. π. σελ. 26-27)

Σύμφωνα με το Εθνικό Πρόγραμμα Δράσης για την ισότητα των δύο φύλων (2001-2006 σελ.1) ακολουθείται μια στρατηγική – πλαίσιο, με τέσσερις στόχους, οι οποίοι αναφέρονται στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή και περιλαμβάνουν βασικές αρχές της Διακήρυξης του ΟΗΕ για την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών και την κοινοτική στρατηγική – πλαίσιο 2001-2005 για την ισότητα.

Για την εφαρμογή πολιτικών ισότητας στην Κοινοτική και Εθνική πολιτική, βασικό εργαλείο είναι το **gender mainstreaming**, που σημαίνει την ένταξη των πολιτικών ισότητας στους διάφορους τομείς πολιτικής δράσης.

«Οι στόχοι του Εθνικού προγράμματος Δράσης, που αποτελούν την Εθνική στρατηγική – πλαίσιο για την ισότητα των δύο φύλων, είναι οι εξής:

Στόχος 1. Προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην οικονομική ζωή

Στόχος 2. Προώθηση της ίσης συμμετοχής και εκπροσώπησης στον πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό τομέα

Στόχος 3. Προώθηση της ίσης πρόσβασης και ίσης εφαρμογής των κοινωνικών δικαιωμάτων για άνδρες και γυναίκες

Στόχος 4. Προώθηση της αλλαγής του ρόλου και των στερεοτύπων των δύο φύλων» (οπ. π.)

Το εθνικό πρόγραμμα δράσης για την ισότητα εφαρμόζει τις παρακάτω πολιτικές: **1)** Αύξηση της πληροφόρησης της τοπικής αυτοδιοίκησης, από την κεντρική διοίκηση σχετικά με την εφαρμογή των πολιτικών **mainstreaming**. Κατάρτιση όλων των συμβολών και των στελεχών της περιφερειακής διοίκησης και τοπικής αυτοδιοίκησης. **2)** Το πρόβλημα της ανισότητας, είναι πρόβλημα κοινωνικών αντιλήψεων και μπορεί να αντιμετωπιστεί και μέσα από τον τομέα της εκπαίδευσης. Γι' αυτό επιβάλλεται η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα ισότητας και η αναθεώρηση του εκπαιδευτικού υλικού. **3)** Το **mainstreaming**, προϋποθέτει κοινωνικές αλλαγές. Το ζητούμενο δεν είναι η αύξηση του αριθμού

συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική, αλλά η αλλαγή του τρόπου άσκησης της πολιτικής. Η Ελληνική κοινωνία θα μπορέσει να εφαρμόσει πραγματικά **mainstreaming** εφόσον σημειωθούν αλλαγές στην νοοτροπία και τις πατριαρχικές δομές. 4) Η ένταξη του **mainstreaming** εκτός, από το δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα. 5) Ο έλεγχος σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο της εφαρμογής της τοπικής πολιτικής από τον μηχανισμό άσκησης πολιτικής για **mainstreaming** (οπ. π. σελ. 4)

B. ΘΕΣΜΟΙ – ΦΟΡΕΙΣ ΣΤΗΡΙΞΗΣ

Σύμφωνα με τον εθνικό μηχανισμό για θέματα ισότητας των δύο φύλων (σελ. 1) με το Ν. **1288/82** ιδρύθηκε το Συμβούλιο Ισότητας των Δύο Φύλων, ως γνωματοδοτικό όργανο, που υπαγόταν στον Πρωθυπουργό και αποτελούσε αυτοτελή υπηρεσιακή μονάδα του Υπουργείου Προεδρίας της κυβέρνησης. Εννέα μέλη αποτελούσαν το Συμβούλιο και πλαισιώνονταν, από γραμματεία και ειδικούς συνεργάτες. Με τον Ν. **1558/85** το Συμβούλιο Ισότητας των Δύο Φύλων του Υπουργείου Προεδρίας αναβαθμίστηκε σε Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων του Υπουργείου Προεδρίας και αποτελεί τον αρμόδιο φορέα για θέματα ισότητας των φύλων. σήμερα η Γενική Γραμματεία Ισότητας ανήκει στο Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης με κύριο έργο της, την προώθηση και προγραμματοποίηση της νομικής και ουσιαστικής ισότητας των δύο φύλων σε πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό τομέα.

Στόχος της Γενικής Γραμματείας Ισότητας σύμφωνα με την Εθνική Έκθεση της Ελλάδος (Για την Εφαρμογή του «Προγράμματος

Δράσης» της 4^{ης} Παγκόσμιας Διάσκεψης για τις γυναίκες, 1999 σελ. 93), είναι η ενσωμάτωση της πολιτικής ίσων ευκαιριών και ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών σε κάθε κυβερνητική πολιτική και η αρχή της ισότητας στη νομοθεσία και τις διοικητικές αποφάσεις. Επιδιώκει, σε κάθε πολιτική, που σχεδιάζεται και εφαρμόζεται από βαθμίδες διοίκησης και λήψης αποφάσεων, την εφαρμογή της πολιτικής των ίσων ευκαιριών. το οργανόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, ισχύει σε όλες τις υπηρεσίες του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Περιλαμβάνει σαφή διατύπωση των αρμοδιοτήτων, για αποτελεσματικότερη λειτουργία των υπηρεσιών της. Προβλέπει νέα οργανωτική δομή και δημιουργεί διευθύνσεις και ανεξάρτητα τμήματα.

Στον τομέα της εκπαίδευσης, η Γενική Γραμματεία Ισότητας, με το να θεσπίζει, να σχεδιάζει, να οργανώνει και συνεργάζεται με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων και με ειδικούς της εκπαίδευσης, επιδιώκει να πετύχει τα παρακάτω: α) Την εξάλειψη των διακρίσεων, που προέρχονται από τα στερεότυπα και τα πρότυπα ρόλων και αναφέρονται στα κορίτσια μέσα στην εκπαιδευτική κοινότητα. Β) Την προαγωγή της πολιτικής της ισότητας στο εκπαιδευτικό κλάδο και συγκεκριμένα στο περιεχόμενο των σπουδών, στον επαγγελματικό προσανατολισμό και στην σύνδεση της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας. γ) Την καθιέρωση προγραμμάτων γυναικείων σπουδών στα πανεπιστήμια και την διεξαγωγή ερευνών και μελετών που σχετίζονται με την ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση (οπ. π. σελ. 27).

Συγκεκριμένα οι ενέργειες στις οποίες έχει προβεί η Γενική Γραμματεία Ισότητας για την εφαρμογή της πολιτικής της ισότητας

και των ίσων ευκαιριών για τα δύο φύλα σε θέματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης είναι οι ακόλουθες:

1. Το Συμβούλιο Έρευνας για την Ισότητα και η Γενική Γραμματεία Ισότητας σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, εφαρμόζοντας τα πορίσματα του συνεδρίου που οργανώθηκε το **1994** από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας και την επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δημιούργησε ένα πρόγραμμα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, με θέμα την ισότητα σε πέντε περιφέρειες της Ελλάδος. Επίσης συνεργάστηκε με πανεπιστημιακούς, που είναι ειδικευμένοι σε θέματα ισότητας και σχεδίασε εκπαιδευτικό υλικό για την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών (οπ. π. σελ. **32**).

2. Μετά από πρόταση των εκπαιδευτικών, που παρακολούθησαν τα παραπάνω σεμινάρια η Γενική Γραμματεία Ισότητας σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων και το Κέντρο Έρευνας για Θέματα Ισότητας σχεδίασε και πραγματοποίησε ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης για τους εκπαιδευτικούς, που εργάζονται σε σχολεία της Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Η πρόταση περιέχει τις παρακάτω ενέργειες: α) Το υλικό που θα χρησιμοποιείτε στον εκπαιδευτικό τομέα, να είναι απαλλαγμένο από το σεξισμό β) Να πραγματοποιηθούν δύο τριήμερα σεμινάρια προκειμένου να αυξηθεί η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών γ) Να γίνει πειραματική εφαρμογή στα σχολεία δ) Να πραγματοποιηθεί διήμερη παρουσία των αποτελεσμάτων της εργασίας των εκπαιδευτικών, των συμπερασμάτων τους, καθώς και των προτάσεών τους (οπ. π.)

3. Λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα των εκπαιδευτικών, τις παρατηρήσεις της ερευνητικής ομάδας και τα

πορίσματα της ομάδας αξιολόγησης του προηγούμενου προγράμματος δράσης, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, διαμορφώθηκε ένα πρόγραμμα δράσης το οποίο ξεκίνησε το **1998** και συμπληρώθηκε το **1999**. Το πρόγραμμα αφορά την ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών για θέματα που αφορούν την ισότητα των δύο φύλων των εκπαιδευτικών της προσχολικής, στοιχειώδης και μέσης εκπαίδευσης. Ο αριθμός των εκπαιδευτικών, που συμμετείχε στην διαδικασία επιμόρφωσης και στην πειραματική εφαρμογή, ήταν περίπου **350**. από αυτούς το **18,5%** ανήκει στην στοιχειώδη και προσχολική εκπαίδευση και το **81,5%** στη μέση εκπαίδευση (οπ. π. σελ. **32-33**)

Είναι γνωστό ότι το φαινόμενο της ανισότητας είναι περισσότερο εμφανές στους παραδοσιακούς στερεότυπους ρόλους, μέσα στην οικογένεια, στον καταμερισμό εργασίας και το φύλο και στο μικρό ποσοστό συμμετοχής του γυναικείου φύλου στη λήψη αποφάσεων και στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Οι προτεραιότητες, που προκύπτουν στον εκπαιδευτικό τομέα για την εφαρμογή και τη διάδοση της πολιτικής ισότητας είναι οι παρακάτω: **1) Διερεύνηση της περιορισμένη επαγγελματικής φιλοδοξίας των μαθητριών 2) Ενθάρρυνση των μαθητριών να αντιμετωπίζουν κριτικά τις διακρίσεις, που γίνονται σε βάρος τους 3) κατανόηση για τις πραγματικές ανάγκες και επιθυμίες τους 4) Διεκδίκηση της ανάπτυξης και αξιοποίησης των επαγγελματικών ικανοτήτων, που διαθέτουν οι ίδιες, καθώς και του δυναμικού τους 9οπ. π. σελ. **33**)**

Γενικά οι στόχοι της Γενικής Γραμματείας Ισότητας στον εκπαιδευτικό τομέα είναι οι ακόλουθοι: Α. Η αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων. Απαραίτητη είναι η οργάνωση μιας συνάντησης

όπου θα συμμετέχουν οι επιτροπές θεματικών κλάδων και σχεδιασμού προγράμματος, καθώς και οι ομάδες συγγραφέων. Σκοπός της συνάντησης θα είναι η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση των μελών της στα θέματα ισότητας και στον τρόπο με τον οποίο ο παράγοντας, φύλο, λειτουργεί στον εκπαιδευτικό κλάδο. Β. Η χρησιμοποίηση του υλικού που υπάρχει για την ενημέρωση των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, καθώς και των νέων. Η ενημέρωση αυτή θα συμβάλλει στη δημιουργία ενός σχολείου, που θα στηρίζεται στις δημοκρατικές αξίες και θα απέχει από κάθε μορφή ανισότητας (οπ. π. σελ. 34)

Επίσης η Γενική Γραμματεία σχεδιάζει να θέσει σε εφαρμογή τις παρακάτω πρωτοβουλίες: 1) Σε συνεργασία με τα πανεπιστήμια και το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, να προωθήσει τις γυναίκες, που βρίσκονται σε μεταπτυχιακό επίπεδο, να κάνουν διδακτορικό. Ακόμη, να βοηθήσει τις γυναίκες εκπαιδευτικούς, ώστε να συμμετέχουν σε προγράμματα ευαισθητοποίησης και επιμόρφωσης 2) Να συνεργαστεί με το Υπουργείο παιδείας και Θρησκευμάτων, ώστε να οργανώσει πανελλήνιο διαγωνισμό ζωγραφικής για παιδιά δημοτικού σχολείου, με θέμα την ισότητα ανδρών και γυναικών. 3) Να σχεδιάσει προτάσεις και παρεμβάσεις σε προγράμματα σπουδών, παιδαγωγικό υλικό και επιστημονικά εγχειρίδια, ώστε να προβάλει την συμβολή του γυναικείου φύλου στην ανάπτυξη και ευημερία της κοινωνίας και να εξαλείψει τις στερεότυπες αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων. 4) Να ενθαρρύνει τα κορίτσια να λαμβάνουν μέρος σε αθλητικές εκδηλώσεις. 5) Να οργανώσει σεμινάρια με θέμα των ισότητας για τους εκπαιδευτικούς. Επίσης να προωθήσει τις διεθνείς ανταλλαγές εκπαιδευτικών σε θέματα ισότητας. (οπ. π.) 6) Να

παρέχει στους μαθητές της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης κινηματογραφημένα μαθήματα, που θα έχουν ως θέμα την ισότητα. **7)** Να μελετήσει και να υποβάλει προτάσεις για το πρόβλημα των κοριτσιών, που εγκαταλείπουν το σχολείο. **8)** Να εισάγει την μεταβλητή «κοινωνικό φύλο» στις έρευνες που πραγματοποιούν τα ινστιτούτα και τα ερευνητικά κέντρα. Επιπλέον για να βοηθήσει τις μαθήτριες να επιλέξουν το καλύτερο επάγγελμα, να φροντίσει για την δημιουργία συμβουλευτικών υπηρεσιών, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. **9)** Να δημιουργήσει ένα σύστημα συλλογής και επεξεργασίας στοιχείων σχετικά με τη θέση των ανδρών και των γυναικών στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης και να δημοσιεύσει τις σχετικές εξελίξεις σε τακτά χρονικά διαστήματα. **10)** Σε συνεργασία με την εταιρία οικογενειακού προγραμματισμού να προτείνει τη διδασκαλία μαθήματος στα σχολεία, που να αφορούν την σεξουαλική αγωγή και την αγωγή υγείας (οπ. π. σελ. 35).

Στον τομέα της απασχόλησης η Γενική Γραμματεία Ισότητας συμμετέχει με το Υπουργείο Εργασίας και τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού, στο σχεδιασμό και την συγχρηματοδότηση Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων και Κοινοτικών Πρωτοβουλιών, που αναφέρονται σε γυναίκες άνεργες και εργαζόμενες, ηλικίας **17-60** χρονών. Οι συγκεκριμένες δράσεις αναφέρονται σε παρεμβάσεις κατάρτισης υποστήριξης και επιδότησης της απασχόλησης ή και ενέργειες απλώς κατάρτισης, πληροφόρησης / επαγγελματικού προσανατολισμού. Τα προγράμματα εφαρμόστηκαν κατά την περίοδο **1994-1997** και οδήγησαν στην ελάττωση των διακρίσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών στον τομέα της εργασίας, βελτιώνοντας τις επαγγελματικές δεξιότητες των γυναικών. επιπλέον

είχαν σαν αποτέλεσμα την μείωση της ανεργίας και την προώθηση της αυτοαπασχόλησης και επιχειρηματικότητας των γυναικών και την απόκτηση νέων θέσεων εργασίας για τις γυναίκες (οπ. π. σελ. 78)

Η πρώτη κατηγορία των προγραμμάτων, που υλοποιήθηκαν, αναφέροντας στην συνεχιζόμενη κατάρτιση των εργαζομένων. Στόχος του προγράμματος είναι η προσαρμογή των εργαζομένων, στις καινούργιες ανάγκες της αγοράς εργασίας και η αύξηση των ικανοτήτων τους, το **39%** των ατόμων, που ωφελήθηκαν ήταν γένους θηλυκού.

- Κατάρτιση σε δημόσιες επιχειρήσεις, ποσοστό γυναικών **34%**
- Κατάρτιση σε επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα ποσοστό γυναικών **40%**
- Κατάρτιση αυτοαπασχολούμενων από τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (τεχνικά επαγγέλματα), ποσοστό γυναικών **6%**
- Κατάρτιση από το Υπουργείο (πρωτογενής τομέας) ποσοστό γυναικών **42%** (οπ. π.)

Η δεύτερη κατηγορία των προγραμμάτων, που υλοποιήθηκαν αφορά την: «Επαγγελματική κατάρτιση και προώθηση της απασχόλησης ανέργων και απειλούμενων από ανεργία ατόμων. Το ποσοστό των γυναικών, που συμμετείχαν στο πρόγραμμα ήταν **49%**

- Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων: ποσοστό γυναικών **43%**
- Προγράμματα προώθησης της απασχόλησης: ποσοστό γυναικών **51%** (οπ. π. σελ 79)

Οι δράσεις που εφαρμόστηκαν αναφέρονται: α) Στη χορήγηση επιδοτήσεων στους εργοδότες, για να προσλάβουν ανέργους, με αυξημένη επιδότηση σχετικά με τις προσλήψεις γυναικών. β) Στη χορήγηση επιδοτήσεων σε ανέργους για τη δημιουργία επιχειρήσεων με αυξημένη επιδότηση όταν πρόκειται για επιχειρήσεις γυναικών. γ) Στη χορήγηση επιδοτήσεων για την πρόσληψη νέων απόφοιτων Πανεπιστημίου που είναι άνεργοι. δ) Στην κατανομή αυτών που επωφελήθηκαν κατά φύλο και δράση (οπ. π.)

Η τρίτη κατηγορία των προγραμμάτων, που υλοποιήθηκαν είναι η Κοινωνική πρωτοβουλία **NOW (New opportunities for women)**. Περιλαμβάνει ένα σχέδιο παρέμβασης, που αφορά μόνο τις γυναίκες, με στόχο την προώθηση των ίσων ευκαιριών των δύο φύλων στο τομέα της εργασίας. Οι δράσεις, που περιλαμβάνει το πρόγραμμα είναι οι ακόλουθες: α) Μέσω του προγράμματος επιδιώκεται, η βελτίωση και η δημιουργία δομών, που θα δίνουν τη δυνατότητα παροχής υπηρεσιών προσανατολισμού, προκατάρτισης και συμβουλευτικής, σχετικά με την απασχόληση. β) Η δημιουργία και η βελτίωση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και των συνεταιρισμών με την κατάρτιση των στελεχών. γ) Η αναβάθμιση δεξιοτήτων ε την κατάρτιση νέων τομέων. δ) Η επιδότηση καινούργιων θέσεων απασχόλησης και η ενθάρρυνση για την ανάληψη πρωτοβουλιών επιχειρηματικής φύσεως. ε) Μέτρα για την πληροφόρηση και την διάδοση των καλών πρακτικών και της αποτελεσματικότητας των εθνικών και διακρατικών συνεργασιών, στο πλαίσιο παρέμβασης του άξονα **NOW** (οπ π. σελ. 79-80)

Οι μέχρι τώρα δομές των παραπάνω προγραμμάτων, εντάσσονται στις εξής κατηγορίες:

- Γραφεία ισότητας, σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο

- Κέντρα πληροφόρησης και έρευνας για την απασχόληση
- Κέντρα συμβουλευτικής και υποστήριξης γυναικών
- Κέντρα στήριξης της γυναικείας επιχειρηματικότητας
- Κέντρα δημιουργικής απασχόλησης παιδιών
- Αγροτουριστικοί και παραγωγικοί συνεταιρισμοί (οπ. π. σελ. 80)

Με την συνεργασία του Κέντρου Ερευνών για θέματα Ισότητας δημιουργήθηκαν:

- Μονάδα Πληροφόρησης για την Ανεργία – Απασχόληση των Γυναικών (Αθήνα – Θεσσαλονίκη – Πάτρα)
- Μονάδα Πληροφορικής Ανάλυσης της Απασχόλησης και της Επαγγελματικής Κατάρτισης των Γυναικών, με έδρα την Αθήνα
- Δίκτυο Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών (οπ. π.)

Σχετικά με την προώθηση των γυναικών στην απασχόληση και την μείωση των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, προγραμματίστηκαν δράσεις στα πλαίσια των Εθνικών Σχεδίων Δράσης για την Απασχόληση. η Γενική Γραμματεία Ισότητας υπέβαλε **13** προτάσεις στο Υπουργείο Εργασίας, με τις οποίες επιχειρείται το **mainstreaming** στους πρώτους τρεις άξονες του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Απασχόληση **1999** και επιπλέον μέτρα πολιτικής στον 4^ο Πυλώνα, που αναφέρεται στην αρχή της ισότητας των ευκαιριών. (οπ. π. σελ. 81)

Οι τομείς και τα μέτρα παρέμβασης, είναι τα παρακάτω: α) Εκστρατείες ενημέρωσης, που προωθούν την ισότητα και την

ενίσχυση του προσανατολισμού των μαθητριών, δίνοντας μεγάλη σημασία στην διεύρυνση επιλογών επαγγελματών «σκληρών», όπως επιστημονικά και τεχνικά. β) Αλλαγή, προς την κατεύθυνση της ισότητας, των προγραμμάτων σπουδών και των βιβλίων σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες γ) Θετικές διακρίσεις για τις γυναίκες, σε ότι αφορά τα προγράμματα Νέων Θέσεων Εργασίας και Νέων Ελεύθερων Επαγγελματών δ) Κάλυψη κατά 6% των νέων θέσεων εργασίας από γυναίκες σύμφωνα με τους δείκτες ανεργίας ε) Προγράμματα, που θ' αναφέρονται σε θέματα ισότητας και θα στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών (οπ. π. σελ. 81-82).

στ) Διεξαγωγή ερευνών για την θέση του γυναικείου φύλου στην ιεραρχία των επιχειρήσεων και για τις διαφοροποιήσεις στις αμοιβές ζ) Επιμόρφωση στελεχών της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, των περιφερειακών Κέντρων Ισότητας και των Υπουργείων σε θέματα Κ.ΠΣ με την εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων, καθώς και προγραμμάτων δημόσιων επενδύσεων και **mainstreaming**. η) Διεύρυνση του θεσμού του ολοήμερου νηπιαγωγείου. θ) Σχεδιασμός και εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων για γυναίκες που αναπτύσσουν επιχειρησιακή δραστηριότητα, προγραμμάτων για γυναίκες, που είναι στελέχη σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και προγράμματος αναγνώρισης ικανοτήτων των γυναικών και ενίσχυσης των προσόντων τους (οπ. π. σελ. 82)

Όσον αφορά την εξουσία και τα κέντρα λήψης αποφάσεων η Γενική Γραμματεία Ισότητας σε συνεργασία με το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης προτείνει τις παρακάτω ενέργειες και μέτρα: 1) Ευαισθητοποίηση των πολιτών από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης 2) Κοινωνιολογικές έρευνες για τις

δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην επαγγελματική σταδιοδρομία και στον πολιτικό τομέα **3)** Διεξαγωγή συνεδρίων με την συνεργασία των μη κυβερνητικών οργανώσεων για την συμμετοχή του γυναικείου φύλου στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων **4)** Ενίσχυση του ρόλου της Διακομματικής Επιτροπής Συνεργασίας Γυναικών **5)** Προώθηση των γυναικών να συμμετέχουν στην πολιτική, μέσω μιας εκστρατείας που στοχεύει στην ευαισθητοποίηση του κοινού και των πολιτικών κομμάτων **6)** Ενημέρωση για την στρατηγική ποσοστόσεων (οπ. π. σελ. **84**) **7)** Εκστρατεία, που θα στοχεύει στην αύξηση του αριθμού συμμετοχής των γυναικών στα ψηφοδέλτια για την ανάδειξη οργάνων στις εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης στους δήμους και στους νομούς. **8)** Προώθηση των γυναικών στο **1/3** τουλάχιστον των θέσεων, στις εκλογές του **1998**, με την πολιτική παροχής κινήτρων στα δημοτικά και νομαρχιακά συμβούλια. **9)** Διεύρυνση της κοινής γνώμης για το θέμα των ίσων ευκαιριών ανδρών και γυναικών, τους ρόλους που αναλαμβάνει το κάθε φύλο και τη συμμετοχή των γυναικών στον πολιτικό τομέα και στα κέντρα λήψης αποφάσεων και διαμόρφωσης πολιτικής **10)** Συντονισμός και αξιολόγηση της προόδου με τη συστηματική συλλογή, επεξεργασία και δημοσίευση στοιχείων, που αφορούν τη συμμετοχή των ανδρών και των γυναικών σε όλους τους τομείς και τις βαθμίδες που λαμβάνονται οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αποφάσεις. Σύνταξη και δημοσίευση αναφορών σε τακτά χρονικά διαστήματα (οπ. π. σελ. **84-85**) **11)** Υποστήριξη των κοινωνικών οργανώσεων και των ινστιτούτων που διεξάγουν έρευνες για τον βαθμό συμμετοχής και την επιρροή των γυναικών στις αποφάσεις και τις εξελίξεις και για το καθορισμό των νομικών, κοινωνικών και

πολιτισμικών εμποδίων, που δυσκολεύουν την ισότιμη συμμετοχή των φύλων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων **12)** Συνεργασία με τα γυναικεία τμήματα των συνδικάτων για την αύξηση του αριθμού συμμετοχής των γυναικών στα εκτελεστικά τους όργανα σύμφωνα με τη συμμετοχή τους στη βάση της οργάνωσης **13)** Δημιουργία τράπεζας δεδομένων για τις γυναίκες που είναι στελέχη **14)** Μελέτη των εκλογικών νόμων και του πολιτικού συστήματος για τον εντοπισμό έμμεσων διακρίσεων, που ενισχύουν τον αποκλεισμό των γυναικών (οπ. π. σελ.85) **15)** Δομικές θεσμικές αλλαγές στη διαδικασία επιλογής υποψηφίων για διοικητικές αποφάσεις με τον επαναπροσδιορισμό των κριτηρίων αξιολόγησης. Αυτό σημαίνει ότι εκτός από τις γνώσεις των υποψηφίων θα λαμβάνεται υπόψη και οι ικανότητές τους, να αξιολογούν τις προτεραιότητες με βάση τις ανάγκες των ανθρώπων και τους πόρους. **16)** Σύνταξη περιοδικών αναφορών σχετικά με τη θέση και το ρόλο των γυναικών στα συνδικάτα, στη δημόσια διοίκηση και στα κόμματα και με τα κριτήρια στα οποία στηρίζεται η επιλογή των υποψηφίων για τις ανώτερες θέσεις. **17)** Προσδιορισμός των μικρών ποσοστών συμμετοχής του γυναικείου φύλου στις διοικητικές θέσεις και εφαρμογή μέτρων για την αύξηση τους (οπ. π.)

Ο επόμενος φορέας που ασχολείται με την προαγωγή ισότητας των δύο φύλων είναι το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας, το οποίο ιδρύθηκε το **1994** και λειτουργεί με έδρα την Αθήνα και με παραρτήματα στη Θεσσαλονίκη και την Πάτρα. Είναι νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου και εποπτεύεται από το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και την Γενική Γραμματεία Ισότητας, από την οποία και χρηματοδοτείται. Στόχος του

είναι η προώθηση των ίσων ευκαιριών σε όλους τους τομείς της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Επίσης η οργάνωση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης γυναικών και η διάδοση και εφαρμογή της πολιτικής των ίσων ευκαιριών και για τα δύο φύλα με την πραγματοποίηση επιστημονικών ερευνών και μελετών (οπ. π. σελ. 95)

Οι δραστηριότητες του Κέντρου Ερευνών για θέματα Ισότητας είναι οι παρακάτω: α) Η αξιολόγηση πολιτικών δράσεων και μέτρων, προς όφελος των γυναικών β) Η πραγματοποίηση ερευνών και επιστημονικών μελετών για θέματα ισότητας των φύλων γ) Η δημιουργία και η υλοποίηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης γυναικών δ) Η τεκμηρίωση, αξιολόγηση και αξιοποίηση των συμπερασμάτων που προέρχονται από μελέτες και έρευνες για θέματα ισότητας ε) Η παροχή πληροφόρησης και συμβουλευτικής σε γυναίκες, που αναζητούν εργασία στ) Η υποστήριξη των γυναικών, για την προώθηση τους στην αγορά εργασίας ζ) Ο σχεδιασμός και η δημιουργία δομών που υποστηρίζουν και προωθούν την εργασία της γυναίκας η) Η οργάνωση προγραμμάτων θετικής δράση θ) Η συνεργασία με περιφερειακές εθνικές και διεθνείς οργανώσεις, πανεπιστήμια και κέντρα ερευνών ι) Η συμμετοχή και υποστήριξη του δημόσιου διαλόγου για την παραγωγή της ισότητας και των ίσων ευκαιριών κ) Η παροχή πληροφοριών, σχετικά με θέματα για την πολιτική των ίσων ευκαιριών (οπ. π. σελ. 95-96)

Το Κέντρο Ερευνών για θέματα Ισότητας περιλαμβάνει το Κέντρο Πληροφόρησης Γυναικών για θέματα Απασχόλησης και Υποστήριξης Επιχειρηματικότητας, που αποτελείται από την Μονάδα Πληροφόρησης και Συμβουλευτικής στήριξης γυναικών για την

απασχόληση. η μονάδα αυτή παρέχει πληροφόρηση σε θέματα απασχόλησης, γυναικείας επιχειρηματικότητας, επαγγελματικής κατάρτισης, εργασιακών σχέσεων κοινωνικών υποδομών, νομοθεσίας και συνεταιρικών μονάδων . επιπλέον παρέχει συμβουλευτική στήριξη για θέματα που αφορούν τον προσανατολισμό της σταδιοδρομίας, τον προσδιορισμό επαγγελματικών στόχων, την διεκδίκηση θέσεων εργασίας, την ανάπτυξη της επιχειρηματικής ιδέας και του επιχειρηματικού πλάνου, καθώς και σε θέματα οικογενειακού, εργατικού δικαίου και δικαίου Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

Οι στόχοι της Μονάδας πληροφόρησης και συμβουλευτικής στήριξης γυναικών για την απασχόληση είναι: α) Η διευκόλυνση της ένταξης και επανένταξης του γυναικείου φύλου στην αγορά εργασίας β) Η προαγωγή της επιχειρηματικής δράσης των γυναικών γ) Η ενεργοποίηση των γυναικών, που πλήττονται από ανεργία, για την διεκδίκηση των επαγγελματικών και προσωπικών στόχων.

Το Κέντρο Πληροφόρησης Γυναικών, αποτελείται από τη Μονάδα Πληροφόρησης και συμβουλευτικής στήριξης γυναικών για την κοινωνική ένταξη. Η μονάδα παρέχει εξειδικευμένη πληροφόρηση, ψυχοκοινωνική στήριξη, ατομική και ομαδική και νομική συμβουλευτική. Οι στόχοι της είναι οι εξής: α) Η προαγωγή των ίσων ευκαιριών για το γυναικείο φύλο στους τομείς της πολιτικής και οικονομίας και της κοινωνικής ζωής. β) Η συμβολή της, στην αντιμετώπιση των αιτιών που οδηγούν σε κοινωνικό αποκλεισμό. γ) Η διευκόλυνση της εισαγωγής των γυναικών στην εργασία δ) Η ενδυνάμωση του γυναικείου φύλου, για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων του ε) Η δημιουργία καινούργιων

πρακτικών και μεθόδων, για την αλλαγή της στάσης αντιμετώπισης
στ) Η ευαισθητοποίηση των κοινωνιών σε τοπικό επίπεδο για την
μείωση της περιθωριοποίησης των γυναικών ζ) Η δημιουργία
συνεργασίας με άλλους φορείς, που κινητοποιούνται σε αντίστοιχα
θέματα η) Η διεύρυνση των ερευνών στους τομείς που κινητοποιείται

Τελειώνοντας, στο Κέντρο Πληροφόρησης Γυναικών,
περιλαμβάνεται και η Μονάδα Τεκμηρίωσης για την ισότητα των
φύλων. Η αρμοδιότητα της είναι, η οργάνωση και διαχείριση
πολλαπλών βάσεων δεδομένων και κειμένων, καθώς και η
συγκέντρωση και διάχυση στοιχείων και πληροφοριών, που
αναφέρονται στη πολιτική για την ισότητα των φύλων και στα
δικαιώματα των γυναικών, μέσω του κόμβου στο διαδίκτυο
(www.kethi.gr)

Ένας ακόμη σημαντικός θεσμός για τον τομέα της απασχόλησης
είναι και ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού, όπως
αναφέρει η Θεοδώρα Παπαφλέσσα (Σημειώσεις από το μάθημα του Α'
Εξαμήνου «Βασικά Προγράμματα Κοινωνικής Προστασίας» 1991 σελ.
39). Είναι Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, εποπτεύεται από το
Υπουργείο Εργασίας και αποτελεί το σημαντικότερο κρατικό φορέα
για την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής στο τομέα της
απασχόλησης. Αναλαμβάνει την εναρμόνιση της προσφοράς εργασίας
με την ζήτηση, ώστε να πραγματοποιηθούν τα προγράμματα
οικονομικής ανάπτυξης, που καθορίζονται, από την κυβερνητική
πολιτική. Ακόμη επιδιώκει οι ανάγκες της χώρας σε εργατικό
δυναμικό, να καλύπτονται με ανθρώπους κατάλληλους, έτσι ώστε να
υπάρξει και υψηλότερη αποδοτικότητα (οπ. π. σελ. 39)

Οι υπηρεσίες που έχει ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού, χωρίζονται σε Κεντρικές και Περιφερειακές, καλύπτοντας έτσι όλη την Ελλάδα. Το προσωπικό που απασχολείται σε αυτές τις υπηρεσίες είναι διοικητικό εκπαιδευτικό, τεχνικό και ειδικό επιστημονικό. Για την εφαρμογή των προγραμμάτων του, τα μέσα που διαθέτονται είναι ο επαγγελματικός προσανατολισμός, οι Σχολές Μαθητείας και η Ταχύρυθμη Εκπαίδευση Ενηλίκων. Επιπλέον μέσα στα καθήκοντά του είναι η εξεύρεση εργασίας στους ανέργους, τα επιδόματα ανεργίας, τα επιδόματα στράτευσης και τα οικογενειακά επιδόματα. Το δικαίωμα χορήγησης επιδόματος ανεργίας, έχουν μόνο όσοι έχασαν την δουλειά τους από υπαιτιότητα του εργοδότη και δεν βρίσκουν δουλειά ανάλογη με τις ικανότητές τους (οπ. π. σελ. 39-41)

Σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Οδηγό (Γυναίκες σε αναζήτηση απασχόλησης, 1997 σελ. 43) για κατάρτιση μετά το γυμνάσιο, ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού έχει δημιουργήσει σχολές μαθητείας, που προσφέρουν τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση. Στο σύστημα αυτό μαθητείας γίνεται συνδυασμός πρακτικής άσκησης και θεωρητικής εκπαίδευσης και η διάρκεια των σπουδών είναι από 4 μέχρι 6 εξάμηνα. Οι νέοι και οι νέες που επιθυμούν να φοιτήσουν σ' αυτές τις σχολές πρέπει να είναι 15 έως 18 ετών, να έχουν απολυτήριο γυμνασίου και να επιτυγχάνουν σε τεστ δεξιότητας. Το πρόγραμμα αυτό πραγματοποιείται σε 42 πόλεις και περιέχει 24 ειδικότητες.

Στον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού περιλαμβάνονται και Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης που παρέχουν συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση σε ανέργους και

εργαζόμενους, που πρέπει να αποκτήσουν ειδικότητα, για να εξελιχθούν επαγγελματικά. Η κατάρτιση αυτή απαιτεί απολυτήριο δημοτικού σχολείου, απευθύνεται σε άτομα ηλικίας **16 – 46** ετών και η διάρκεια της είναι **2-6** μήνες. Προσφέρεται κυρίως στα Κέντρα Ταχύρυθμης Επαγγελματικής Κατάρτισης, τις αυτοτελείς σχολές και σε ενδοεπιχειρησιακές σχολές (οπ. π. σελ. **45**)

Επιπλέον ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού, υλοποιεί και προγράμματα απασχόλησης και επιχορηγήσεις Νέων Ελεύθερων Επαγγελματιών. Στα προγράμματα αυτά συμμετέχουν άνεργοι και άνεργες, ηλικίας **18-60** ετών που θέλουν να δημιουργήσουν, νέες επιχειρήσεις. Η επιχορήγηση για κάθε άτομο, που θέλει να κάνει καινούργια επιχείρηση ξεκινά από το ποσό των **800.000** χιλιάδων μέχρι το **1.400.000** δρχ. ανάλογα την περίπτωση. Τα συγκεκριμένα ποσά ισχύουν για το έτος **1997** και αναπροσαρμόζεται κατά το έτος (οπ. π. σελ **49**)

Εκτός των προαναφερθέντων, στις υπηρεσίες του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού περιέχονται και τα παρακάτω: α) Η δυνατότητα συμμετοχής στην απασχόληση και επαγγελματική κατάρτιση β) Η δυνατότητα πληροφόρησης για τα προγράμματα Απασχόλησης του ΟΑΕΔ γ) Η πληροφόρηση για τις θέσεις εργασίας, που είναι κενές, τόσο στη χώρα μας, όσο και στις άλλες ευρωπαϊκές κοινότητες δ) Η δυνατότητα Επαγγελματικού Προσανατολισμού σε νεαρά κορίτσια και αγόρια ηλικίας **15-18** ετών ε) Η ενημέρωση και η επιχορήγηση σε άνδρες και γυναίκες νεαρής ηλικίας, που είναι ελεύθεροι επαγγελματίες, καθώς και σε ελεύθερους επαγγελματίες μικρότερης ηλικίας. ζ) Η ενημέρωση για τα προγράμματα Εκπαίδευσης του ΟΑΕΔ η) Η λειτουργία Γραφείου Ισότητας των δύο

φύλων στη Κεντρική Υπηρεσία του ΟΑΕΔ. Έργο του είναι ο σχεδιασμός και η τελειοποίηση προγραμμάτων για την επαγγελματική στήριξη των γυναικών, που επιθυμούν να ενταχθούν ή επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. επίσης μεσ' από τα ειδικά προγράμματα προκατάρτισης που πραγματοποιεί, ενθαρρύνει, συμβουλεύει και ενημερώνει, τον αριθμό εκείνο των γυναικών, που αντιμετωπίζουν προβλήματα, στην πρόσβαση τους στην αγορά εργασίας (οπ. π. σελ 51)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ

Η επιστήμη της Κοινωνικής Εργασίας, βασίζεται σε θεμελιώδεις αξίες, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας, της δημοκρατίας και της κοινωνικής αλλαγής. Υπηρετεί και προωθεί την μοναδικότητα κάθε ανθρώπινης ύπαρξης, ανεξάρτητα καταγωγής, εθνικότητας, φύλου και πεποιθήσεων, το σεβασμό στην προσωπικότητα και ατομικές διαφορές, την αρχή της προσωπικής και κοινωνικής ευθύνης ατόμων και ομάδων και το δικαίωμα τους, για αυτοπραγμάτωση και αυτοδιάθεση. Ο Κοινωνικός Λειτουργός μεσ' από την εργασία του, στοχεύει στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και στην αξιοποίηση και ενίσχυση των προσωπικών του εφοδίων, όπως κλίσεις γνώσεις και εμπειρίες. Έργο του μεταξύ άλλων είναι και η ενθάρρυνση και παρότρυνση των ατόμων, να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες που τους παρέχονται για την εκπαίδευση, απασχόληση και ψυχαγωγία.

Ειδικότερα για την προώθηση της ισότητας των δύο φύλων σε όλους τους τομείς της ζωής, η παρουσία και η συμβολή του Κοινωνικού Λειτουργού, είναι μεγάλης σημασίας. Ωστόσο ο Κοινωνικός Λειτουργός, ως μέλος του κοινωνικού συστήματος, είναι αναμενόμενο να έχει αποδεχτεί μεσ' από την δεδομένη κοινωνικοποίηση, μηνύματα για τους στερεότυπους ρόλους και τα χαρακτηριστικά των δύο φύλων, και να έχει εσωτερικεύσει προκαταλήψεις, που εκφράζονται στην συμπεριφορά του. είναι σημαντική, λοιπόν η εκπαίδευση των Κοινωνικών Λειτουργών μεσ'

από την οποία θα επιδιώκεται, η ενημέρωση, ο προβληματισμός και η ευαισθητοποίηση τους σχετικά με τα εν λόγω θέματα, ώστε να μπορέσουν ν' αναγνωρίσουν και αποβάλλουν, το εύρος των προκαταλήψεων τους. για την επίτευξη αυτής της διαδικασίας, είναι απαραίτητη η απάντηση αυτογνωσίας, αυτοελέγχου και ευέλικτου τρόπου σκέψης, εκ μέρους του Κοινωνικού Λειτουργού.

Επιπλέον είναι αναγκαίο να ενημερώνεται και να προβληματίζεται με τρόπο ώστε να καθιστά τον εαυτό του ευαίσθητο δείκτη των μηνυμάτων, σχετικά με τις ανισότητες και τις διακρίσεις ανάμεσα στα δύο φύλα. Όπως επίσης οφείλει να αποδεχτεί και να εργάζεται συνειδητά για την επίτευξη της ισότητας και ν' αναπτύσσει όλες τις πλευρές της προσωπικότητας του, αποτελώντας πρότυπο βίωσης της προσωπικής ολοκλήρωσης του ανθρώπου.

Το έργο του Κοινωνικού Λειτουργού για την προώθηση της ισότητας των δύο φύλων και οι τομείς που εφαρμόζεται είναι οι παρακάτω:

A. Οικογένεια

Η οικογένεια είναι μια ομάδα ανθρώπων που τους συνδέει, ο γάμος, το αίμα ή η υιοθεσία, που αλληλοεπιδρούν και επικοινωνούν μεταξύ τους, μέσω των αντίστοιχων ρόλων του πατέρα και της μητέρας, συζύγων, γιου και κόρης, αδερφού και αδερφής. Ένα μέρος της εργασίας του Κοινωνικού Λειτουργού στην οικογένεια επικεντρώνεται στην επίλυση των προβλημάτων, που προκύπτουν από τις συζυγικές σχέσεις, όσον αφορά το φύλο, καθώς και στην αλλαγή του τρόπου διαπαιδαγώγησης των παιδιών.

Συγκεκριμένα βοηθά τους συζύγους να συνειδητοποιήσουν, ότι είναι απαραίτητη η ανακατανομή των ρόλων. Τους παροτρύνει ν' αναθεωρήσουν και να επαναπροσδιορίσουν τη θέση τους μέσα στην οικογένεια και τους ενθαρρύνει να συμμετέχουν ισότιμα στις συζυγικές και οικογενειακές υποχρεώσεις και ευθύνες. έργο του μεταξύ άλλων είναι μεσ' από συζητήσεις να κατανοήσει ο κάθε σύζυγος τις συναισθηματικές ανάγκες και τα προβλήματα του άλλου, καθώς και την ανάγκη ουσιαστικής και ειλικρινούς επικοινωνίας. Παράλληλα σημαντική είναι και η παροχή βοήθειας για την εξεύρεση κατάλληλων τρόπων αντιμετώπισης των συγκρούσεων που πηγάζουν από τη διαφορετικότητα των φύλων.

Όσον αφορά τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών ο κοινωνικός Λειτουργός επιδιώκει να ευαισθητοποιήσει και να προβληματίσει τους γονείς για την σπουδαιότητα των προτύπων που προβάλλουν και τη συμβολή τους στη διαμόρφωση του ρόλου του φύλου των παιδιών. Στόχος του είναι να τους επιδείξει τα πρότυπα εκείνα συμπεριφοράς, που είναι απαλλαγμένα από στερεότυπους ρόλους και να τους ωθήσει να τα υιοθετήσουν.

B. Εκπαίδευση

Το σχολείο είναι ένας κοινωνικός θεσμό που εκτός από την παροχή γνώσεων μέσω της διδασκαλίας και την κοινωνικοποίηση συμβάλλει και στην διαμόρφωση των αντιλήψεων σχετικά με το φύλο. γι' αυτό και ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού σ αυτό το χώρο είναι καθοριστικός για την εξάλειψη των στερεότυπων ρόλων των φύλων. Πιο συγκεκριμένα, για την άμβλυση των αρνητικών επιπτώσεων,

από τη διαιώνιση των στερεότυπων ρόλων των φύλων, ο Κοινωνικός Λειτουργός θα μπορούσε να εργασθεί με:

α) Μαθητές

Ο Κοινωνικός Λειτουργός δουλεύοντας με μαθητές, αποσκοπεί, στην αξιοποίηση των ικανοτήτων τους, στην αύξηση της αυτοεκτίμησης τους και στην επίλυση των προβλημάτων, που προέρχονται από την ταυτότητα του ρόλου του φύλου. Επίσης τους ενθαρρύνει να εξωτερικεύσουν τα συναισθήματα και τις απόψεις τους για τις διαφυλικές σχέσεις και ν' αποκτήσουν θετικούς τρόπους αντιμετώπισης των ποικίλων διακρίσεων που σχετίζονται με το φύλο. Επιπλέον επιδιώκει την καλλιέργεια της κριτικής τους ικανότητας μεσ' από ατομικές και ομαδικές συζητήσεις έτσι ώστε να μπορούν να αμφισβητήσουν και ν' αναλύσουν τα στερεότυπα που αφορούν τα δύο φύλα και να συνειδητοποιήσουν τον τρόπο που τα στερεότυπα καθορίζουν τη συμπεριφορά τους. τέλος, μεσ' από δραστηριότητες, ενθαρρύνει αγόρια και κορίτσια να δοκιμάσουν σε καινούργιους κοινωνικούς ρόλους και να αποδεχτούν μηνύματα ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών.

β) Εκπαιδευτικούς και Σύμβουλους επαγγελματικού προσανατολισμού.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός στην συνεργασία τους με τους εκπαιδευτικούς στοχεύει να τους επιδείξει τρόπους, ώστε να εργαστούν πιο αποτελεσματικά και θετικά με τα παιδιά. Συγκεκριμένα να προβληματιστούν και να ευαισθητοποιούν πάνω σε θέματα διακρίσεων των φύλων και να συνειδητοποιήσουν τις συνέπειες που έχουν οι διακρίσεις αυτές στη ζωή και τη συμπεριφορά

των παιδιών. Επίσης με τη βοήθεια του Κοινωνικού Λειτουργού να μπορέσουν οι εκπαιδευτικοί να εντοπίσουν τις στερεότυπες στάσεις τους και να τους αποβάλλουν.

Σε συνεργασία με τους Συμβούλους Επαγγελματικού Προσανατολισμού, αναζητά σωστούς και αντικειμενικούς τρόπους ενημέρωσης και διδασκαλίας, έτσι ώστε οι μαθητές να είναι σε θέση να επιλέξουν το επάγγελμα, που ταιριάζει στην προσωπικότητα τους και ανταποκρίνεται στα προσόντα και τις ικανότητές τους. Είναι σημαντικό όμως, κάθε προσπάθεια ενθάρρυνσης τους για την καλύτερη επιλογή της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας, να μην βασίζεται στους παραδοσιακούς στερεότυπους ρόλους του φύλου.

γ) Ομάδες Γονέων

Στην εργασία του με τις ομάδες γονέων προσπαθεί να τους ευαισθητοποιήσει, πάνω σε θέματα ισότητας.

Γ. Εργασία

Στον εργασιακό χώρο οι διακρίσεις και οι ανισότητες ανάμεσα στα δύο φύλα και κυρίως σε βάρος των γυναικών είναι εμφανής, μεσ' από τις διαφοροποιήσεις στα επαγγέλματα, στις μισθολογικές αποδοχές και στην επαγγελματική σταδιοδρομία. Οι διακρίσεις αυτές κατά κανόνα οφείλονται στις κοινωνικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις, για τους ρόλους των δύο φύλων στην απασχόληση, γι' αυτό και είναι απαραίτητη η συμβολή του Κοινωνικού Λειτουργού.

Συγκεκριμένα ο Κοινωνικός Λειτουργός επιδιώκει μεσ' από συζητήσεις, να κατανοήσουν οι γυναίκες, ότι η συμμετοχή τους στην εργασία δεν είναι συμπληρωματική, αλλά αποτελεί προτεραιότητα

και ανάγκη στη ζωή τους. Επιπρόσθετα να συνειδητοποιήσουν τη σπουδαιότητα, που έχει η συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία. Παράλληλα τις ενθαρρύνει να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους ως εργαζόμενες και ν' ανταποκριθούν στις ευκαιρίες, που τους δίνονται για επαγγελματική άνοδο.

Όσον αφορά τους άντρες ο Κοινωνικός Λειτουργός τους βοηθά ν' απαλλαχθούν από την στερεότυπη εικόνα του εργαζόμενου, που τους θέλει ν' αναγνωρίζονται κοινωνικά και προσωπικά, μόνο μεσ' από τα επαγγέλματα. Ακόμη με την συμβολή του, τους δίνει τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουν ότι η συμμετοχή των γυναικών στην εργασία και η επαγγελματική τους άνοδο, δεν απειλεί και δεν υποθάλπει την δική τους επαγγελματική άνοδο και καριέρα.

Σχετικά με τους εργοδότες, έργο του Κοινωνικού Λειτουργού, είναι να διερευνήσει, κατά πόσο εφαρμόζουν τη νομοθεσία, που σχετίζεται με τα δικαιώματα των δύο φύλων στην εργασία. Επιπρόσθετα να ενθαρρύνει τους εργοδότες να παρέχουν ίσες ευκαιρίες και για τα δύο φύλα, σε θέματα προσλήψεων και προαγωγών.

Δ. Πολιτική

Η πολιτική είναι ένας χώρος, όπου η ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών είναι ανύπαρκτη, γεγονός που έρχεται σε σύγκρουση με τις θεμελιώδεις δημοκρατικές αρχές. Η μειωμένη συμμετοχή των γυναικών, οφείλεται στις κοινωνικές αντιλήψεις, που θέλουν τον άνδρα, ως το μόνο ικανό να ασκεί εξουσία. Για την προώθηση λοιπόν των ίσων ευκαιριών στο χώρο αυτό, η συμβολή του Κοινωνικού Λειτουργού είναι σημαντική.

Έργο του Κοινωνικού Λειτουργού είναι να ενθαρρύνει τις γυναίκες, να ενημερώνονται για θέματα πολιτικής, να συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις και ν' αποκτήσουν πολιτικό ενδιαφέρον. Επιπρόσθετα να συνειδητοποιήσουν τη σπουδαιότητα και την δύναμη, που έχει η ψήφος τους για τις πολιτικές αλλαγές και κατ' επέκταση για τις κοινωνικές. Μέσα στις αρμοδιότητες του Κοινωνικού Λειτουργού είναι να παροτρύνει τις γυναίκες που έχουν τα προσόντα να ασκήσουν πολιτική, να θέσουν υποψηφιότητα και μέσω αυτής να πετύχουν και τη συμμετοχή τους στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων. Είναι σημαντικό ο Κοινωνικός Λειτουργός να βοηθήσει τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες να κατανοήσουν, τη σπουδαιότητα της συμμετοχής των γυναικών στη πολιτική, εφόσον αποτελούν το άλλο μισό του πληθυσμού της χώρας και είναι πιο αρμόδιες για την επίλυση των προβλημάτων και των αναγκών που αφορούν το φύλο τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

A. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι γνωστό ότι ο ισότιμος καταμερισμός των δικαιωμάτων των δύο φύλων στην οικογένεια, στην εκπαίδευση, στην εργασία, στην πολιτική και γενικά στην κοινωνία δεν έχει επιτευχθεί παρά τη νομική καθιέρωση της ισότητας. Τα επικρατούντα σεξιστικά στερεότυπα που παράγουν τα πρότυπα κοινωνικού ανδρισμού και κοινωνικής θυληκότητας καθιερώνουν τον άνδρα ως ανώτερο φύλο και την γυναίκα ως το κατώτερο φύλο.

Συγκεκριμένα στην οικογένεια το ζευγάρι πιέζεται να συμμορφωθεί σε αυτά τα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς καθιστώντας τη διαφυλική του σχέση εύθραυστη και ασταθή. Η συζυγική ζωή χαρακτηρίζεται συχνά από ελλιπή επικοινωνία και κατανόηση των συναισθηματικών αναγκών του ενός από τον άλλον, που οδηγεί στην αποξένωση. Οι συζυγικές σχέσεις γίνονται περισσότερο επιρρεπείς και ευαίσθητες στις συγκρούσεις με συνέπεια η οικογένεια πολλές φορές να οδηγείται στη διάλυση.

Οι αλλαγές και οι απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας οδήγησαν στη διαμόρφωση της σύγχρονης οικογένειας, αλλάζοντας θεαματικά τη θέση της γυναίκας μέσα σε αυτή. Η ανάγκη της για κοινωνική δράση και αυτονομία την ωθεί να βγει από τον περιορισμένο χώρο της οικογένειας και να αναλάβει ένα επιπλέον ρόλο αυτόν της εργαζόμενης γυναίκας. Μια αλλαγή που ωστόσο δεν την αποδεσμεύει από τους παραδοσιακούς ρόλους της συζύγου, μητέρας και

νοικοκυράς στους οποίους πρέπει να αντεπεξέλθει ικανοποιητικά. Εξακολουθεί λοιπόν να είναι η μόνη υπεύθυνη για την φροντίδα του συζύγου, των παιδιών και του οικιακού χώρου, γεγονός που περιορίζει την κοινωνική της ανέλιξη και καταξίωση και συντηρεί την υποδεέστερη θέση της μέσα στην οικογένεια.

Όσον αφορά τη θέση του άνδρα αυτή ελάχιστα έχει αλλάξει, εφόσον εξακολουθεί να θεωρείται ο αρχηγός της οικογένειας. Η οικονομική συντήρηση και η κοινωνική εκπροσώπηση της οικογένειας είναι κατά κύριο λόγο ευθύνη του αρσενικού μέλους τη. Ο σύζυγος στην προσπάθειά του να αντεπεξέλθει όσο το δυνατόν πιο ικανοποιητικά στο ρόλο του «προστάτη» και «προμηθευτή» δουλεύει πολλές ώρες απουσιάζοντας αισθητά από το οικογενειακό περιβάλλον. Η ανάγκη του για επαγγελματική καταξίωση και κοινωνική έχει ως αποτέλεσμα να απομακρύνεται από τη σύζυγο και τα παιδιά του και να αναλαμβάνει ελάχιστες οικογενειακές υποχρεώσεις.

Οι κοινωνικές αντιλήψεις για τα δύο φύλα δεν επηρεάζουν μόνο το ρόλο του κάθε συζύγου αλλά και το γονεϊκό τους ρόλο καθώς και τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους. Οι γονείς αποτελούν αναμφισβήτητα τα σημαντικότερα πρότυπα συμπεριφοράς για τα παιδιά. Όταν λοιπόν ο τρόπος διαπαιδαγώγησης τους βασίζεται στα παραδοσιακά στερεότυπα των δύο φύλων, μεταδίδουν σε αυτά τη διχοτόμηση του κόσμου σε δυνατούς άνδρες και αδύναμες γυναίκες. Η διαφορετική διαπαιδαγώγηση αγοριών και κοριτσιών οδηγεί στη διαμόρφωση διαφορετικών ενδιαφερόντων και διαφορετικών τρόπων συμπεριφοράς, παράγοντας ανασταλτικός για την απελευθέρωση των παιδιών από τα στερεότυπα του φύλου.

Ωστόσο ο διαχωρισμός των ατόμων με βάση το φύλο τους δεν περιορίζεται μόνο στην οικογένεια αλλά επεκτείνεται και στο χώρο της εκπαίδευσης, όπου εξακολουθούν να συντηρούνται και να υποθέλπτονται τα στερεότυπα των ρόλων. Αυτό διαπιστώνεται από τις θέσεις που καταλαμβάνουν τα δύο φύλα στις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Έτσι, ενώ στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση το γυναικείο φύλο υπερέχει αριθμητικά σε σχέση με το ανδρικό, ωστόσο στις επόμενες βαθμίδες ο αριθμός συμμετοχής τους μειώνεται αισθητά. Επιπλέον ο περιορισμένος αριθμός γυναικών, που κατέχουν διευθυντικές θέσεις επιβεβαιώνει την σεξιστική τους αντιμετώπιση στον εκπαιδευτικό κλάδο. Αυτή η ανισότητα στερεί από τους μαθητές την εικόνα και το βίωμα δύο ίσων προτύπων, του άνδρα και της γυναίκας.

Όσον αφορά τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών προς τους άλλους μαθητές ανάλογα με το φύλο τους αυτή προωθεί τους μαθητές να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που ταιριάζουν περισσότερο με τα θηλυκά ή αρσενικά χαρακτηριστικά τους. Επίσης ενθαρρύνουν τα παιδιά να ακολουθήσουν τα μαθήματα εκείνα που θεωρούνται κατάλληλα και αρμόζουν στο φύλο τους. Έτσι οι εκπαιδευτικοί μεταδίδουν τις στερεότυπες αντιλήψεις τους για τα δύο φύλα και οι μαθητές με τη σειρά τους υιοθετούν τις συμπεριφορές που είναι αποδεκτές για το φύλο τους.

Σχετικά με τα σχολικά βιβλία του δημοτικού, το περιεχόμενό τους για τα φύλα – ρόλους, τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας και τα επαγγέλματα, ασκεί καθοριστική επίδραση στην αντίληψη των παιδιών, για το τι θεωρείται αποδεκτό για τα κάθε φύλο. Στα βιβλία αυτά είναι εμφανής ο διαχωρισμός των δραστηριοτήτων των δύο

φύλων και η κυριαρχία του αρσενικού. Οι άνδρες προβάλλονται μέσα από τα σχολικά κείμενα ως οι κύριοι υπεύθυνοι για την οικονομική συντήρηση της οικογένειας μέσα στην οποία ο ρόλος τους είναι καθοριστικός. Οι γυναίκες αντίστοιχα παρουσιάζονται σαν να έχουν ως μοναδικό προορισμό την ανατροφή των παιδιών, την περιποίηση του συζύγου και την ασχολία τους με τη φροντίδα και διαχείριση του σπιτιού. Ο εμφανής λοιπόν σεξιστικός τρόπος με τον οποίο προβάλλονται οικογενειακοί ρόλοι μέσα από τα σχολικά αναγνωστικά εμποδίζει την άμβλυση της στερεότυπης τυποποίησης των οικογενειακών ρόλων.

Τέλος όσον αφορά τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας που αποδίδονται στους χαρακτήρες των δύο φύλων, είτε πρόκειται για ανήλικες, είτε για παιδιά τα αρσενικά άτομα παρουσιάζονται ως ανεξάρτητα δημιουργικά και ελάχιστα εκδηλωτικά ενώ τα θηλυκά άτομα ως στοργικά, εξαρτημένα και εκδηλωτικά.

Στη συνέχεια ένας άλλος τομέας μέσα από τον οποίο προβάλλεται και συντηρείται ο διαχωρισμός των ατόμων ανάλογα με το φύλο τους είναι ο εργασιακός χώρος. Η αντίληψη που ήθελε τη θέση της γυναίκας στον περιορισμένο χώρο του σπιτιού καθυστέρησε σημαντικά την είσοδο των γυναικών στην εξωοικιακή αμοιβόμενη εργασία και διατήρησε τις προκαταλήψεις για την μειωμένη απόδοση και αξία της γυναικείας απασχόλησης. Η αυξημένη ώθηση των γυναικών στην αγορά εργασίας που προήλθε από τις ανάγκες της σύγχρονης εποχής την τεχνολογική ανάπτυξη και την κάλυψη των προσωπικών τους αναγκών δεν κατάφερε να κάνει την ισοτιμία των δύο φύλων στην εργασία πραγματικότητα. Η γυναικεία απασχόληση ακόμα και στις μέρες μας θεωρείται συμπληρωματική της

οικονομικής ενίσχυσης της οικογένειας και ο κύριος υπεύθυνος για την κάλυψη των αναγκών της παραμένει ο άνδρας.

Το παραδοσιακό τρίπτυχο ρόλων της γυναίκας: νοικοκυρά-σύζυγος-μητέρα, διατηρείται και χαρακτηρίζει την σύγχρονη εργαζόμενη γυναίκα, συντηρώντας τις ανισότητες των δύο φύλων και εμποδίζοντας την ανάγκη της για επαγγελματική ανέλιξη και καταξίωση. Η κοινωνική διάκριση και η επαγγελματική σταδιοδρομία εξακολουθούν να είναι προνόμια των ανδρών και η συνεισφορά τους στη φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού σχεδόν ανύπαρκτη.

Αποτέλεσμα αυτών των άκαμπτων στερεότυπων αντιλήψεων για τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας των δύο φύλων είναι η ύπαρξη ποικίλων διακρίσεων στον εργασιακό χώρο όπως ο διαχωρισμός των θέσεων εργασίας σε γυναικείες και ανδρικές. Διαχωρισμός που αποκλείει αισθητά τις γυναίκες από ανώτερες και υψηλόβαθμες θέσεις που χαρακτηρίζουν κυρίως τα αντρικά επαγγέλματα και τις εκτοπίζει σε θέσεις που ταιριάζουν στη γυναικεία φύση τους δηλαδή θέσεις υποβαθμισμένες και με περιορισμένο κοινωνικό κύρος. Ακόμη και όταν τα επαγγελματικά και εκπαιδευτικά προσόντα είναι ισάξια των αντρών με δυσκολία καταλαμβάνουν την κορυφή της επαγγελματικής ιεραρχίας.

Μια άλλη μορφή διάκρισης που σε μεγάλο βαθμό είναι λογική συνέπεια της διαφοροποίησης των επαγγελμάτων κατά φύλο είναι οι διαφοροποιήσεις στις αμοιβές καθώς και η διαφοροποίηση της επαγγελματικής κινητικότητας και σταδιοδρομίας. Όσον αφορά τις διαφοροποιήσεις των αμοιβών διαπιστώνεται ότι οι γυναίκες είναι χαμηλότερες από τις ανδρικές. Είναι φυσικό και επόμενο οι άνδρες να παίρνουν υψηλότερες αμοιβές εφόσον απασχολούνται κατά

πλειοψηφία σε σύγχρονους κλάδους, έναντι των γυναικών που συγκεντρώνονται σε παραδοσιακούς. Επιπλέον παράγοντες που προσδιορίζουν το επίπεδο των αμοιβών είναι και η εκπαίδευση και εξειδίκευση, οι υπερωρίες, η εμπειρία και η προϋπηρεσία που διαφέρουν αισθητά ανάλογα με το φύλο.

Ως προς τη διαφοροποίηση της επαγγελματικής κινητικότητας και σταδιοδρομίας και εδώ οι γυναίκες βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση από τους άνδρες, εφόσον αποκλείονται από τις ανώτερες βαθμίδες της επαγγελματικής ιεραρχίας. Επίσης ανασταλτικός παράγοντας είναι ο γάμος που θεωρείται πρωταρχική ευθύνη της γυναίκας και καθιστά την επαγγελματική της σταδιοδρομία δευτερεύον και μη αναγκαίο σκοπό. Τελειώνοντας εντοπίζεται ακόμα ένα στοιχείο ενδεικτικό της ανισότητας στον εργασιακό χώρο, αυτό της ανεργίας που πλήττει κατά κύριο λόγο το γυναικείο εργατικό δυναμικό και συνδέεται άμεσα με τις παραπάνω μορφές διακρίσεων.

Στη συνέχεια ένα ακόμη πεδίο που συντηρεί και τρέφει την διάκριση και την ανισότητα των δύο φύλων είναι αυτό της πολιτικής και των κέντρων λήψης αποφάσεων. Η επικράτηση του ασυμβίβαστου της πολιτικής με τη γυναικεία φύση, σε συνδυασμό με την αντίληψη ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο πολιτικοποιημένα άτομα καθυστέρησαν την είσοδο των γυναικών στο πολιτικό στίβο. Οι μύθοι και τα στερεότυπα για την γυναικεία πολιτικοποίηση οδήγησαν στην εικόνα της γυναίκας που απέχει από την πολιτική διαδικασία και μονοπωλεί ρόλους μειωμένης πολιτικοποίησης. Αντίθετα η ανδρική παρουσία στο πολιτικό χώρο ποτέ δεν αμφισβητήθηκε και το φύλο τους δεν στάθηκε εμπόδιο στη συμμετοχή τους στη πολιτική διαδικασία. Επιπλέον το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των γυναικών

στα κέντρα λήψης αποφάσεων, επιβεβαιώνει την κυριαρχία των σεξιστικών αντιλήψεων, που εμποδίζουν την απομάκρυνση της γυναίκας από τα στενά όρια του οικιακού χώρου, την δυνατότητα της να κατακτήσει ανώτερες επαγγελματικές βαθμίδες και την ενεργό συμμετοχή της στην πολιτική και κοινωνική ζωή.

Συγκεκριμένα ο βαθμός συμμετοχής των γυναικών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο είναι σημαντικά περιορισμένη ενδεικτικό της γυναικείας υποτίμησης. Αλλά σε εθνικό επίπεδο ο αριθμός της γυναικείας συμμετοχής σε επιτροπές, στην τοπική αυτοδιοίκηση και στη Βουλή παραμένει σε χαμηλά επίπεδα επιβεβαιώνοντας τον ανδροκρατούμενο χαρακτήρα του χώρου. Συμπερασματικά το φαινόμενο του γυναικείου αποκλεισμού από την πολιτική και τα κέντρα λήψης αποφάσεων θα εξαλειφθεί μόνο μέσα από την ανακατανομή των ρόλων των δύο φύλων στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο. Η ανάγκη της παρουσία των γυναικών στα πολιτικά δρώμενα είναι επιτακτική όχι μόνο για την εδραίωση της ισότητας των δύο φύλων αλλά και για τη πολύτιμη προσφορά της σε όλους τους τομείς της κοινωνίας.

Συμπεραίνεται λοιπόν ότι για την επίτευξη της ισότητας των δύο φύλων σε όλους τους τομείς της ζωής είναι αναγκαία η χάραξη μιας πολιτικής σε Ευρωπαϊκό επίπεδο. Ένα από τα σημαντικότερα βήματα για την εδραίωση της πολιτικής των ίσων ευκαιριών υπήρξε η Πράσινη Βίβλος. Το περιεχόμενο της στηρίζεται σε βασικές αρχές όπως α) Η αρχή της ισότητας, β) Η αρχή της αλληλεγγύης, γ) Η ανάγκη της ύπαρξης ασφάλειας. Θέτει μια σειρά προτάσεων και μέτρων που αφορούν τον τομέα της εκπαίδευσης τον τομέα της έρευνας και κατάρτισης, τον τομέα εργασίας για τον εντοπισμό και την

εξάλειψη όλων των μορφών διάκρισης σε αυτόν, καθώς και τον συμβιβασμό των οικογενειακών και επαγγελματικών ευθυνών και υποχρεώσεων. Αναμφισβήτητα αποτέλεσε έναυσμα για τις μετέπειτα πολιτικές που σχεδιάστηκαν.

Συγκεκριμένα η Ευρωπαϊκή Ένωση δεσμεύτηκε να προάγει τη ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών μέσα από την εφαρμογή μιας στρατηγικής- πλαισίου που θα έχει σαν στόχο τον συντονισμό όλων των προγραμμάτων σε ένα που θα στηρίζεται στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου (**mainstreaming**). Η επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την στρατηγική- πλαίσιο εντόπισε και εφάρμοσε πέντε τομείς παρέμβασης οι οποίοι είναι α) Η οικονομική ζωή, β) Η ίση συμμετοχή και εκπροσώπηση, γ) Τα κοινωνικά δικαιώματα, δ) Η καθημερινή ζωή και οι ρόλοι των δύο φύλων και ε) Τα στερεότυπα. Επιπλέον για την εφαρμογή των πολιτικών της ισότητας, στην εθνική και κοινωνική πολιτική καθιερώθηκε το **genten maninstreaning** που δηλώνει την ένταξη των πολιτικών ισότητας στους διάφορους τομείς πολιτικής δράσης.

Σε εθνικό επίπεδο βασικός θεσμός που εφαρμόζει την πολιτική της ευρωπαϊκής ένωσης για την ισότητα των δύο φύλων και συμβάλλει στην προάσπιση των δικαιωμάτων των ανδρών και των γυναικών είναι η Γενική Γραμματεία Ισότητας, στόχος της είναι η ενσωμάτωση της πολιτικής των ίσων ευκαιριών μεταξύ των δύο φύλων σε κάθε κυβερνητική πολιτική και η αρχή της ισότητας στις διοικητικές αποφάσεις και στην νομοθεσία. Η Γενική Γραμματεία Ισότητας μέσα από την εφαρμογή προγραμμάτων και ενεργειών που αφορούν την εκπαίδευση, την εργασία και την πολιτική συμβάλλει στην χάραξη της ισότητας των δύο φύλων.

Επιπλέον ένας κόμη σημαντικός φορέας που αγωνίζεται για την προώθηση της ισότητας των δύο φύλων είναι το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας που βασικό στόχο έχει την προαγωγή των ίσων ευκαιριών στον οικονομικό και πολιτικό τομέα αλλά και γενικότερα σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Τέλος σημαντικός είναι και ο ρόλος του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού στην ισότιμη πορεία των δύο φύλλων όπου μέσα από την εφαρμογή προγραμμάτων για την απασχόληση παρέχει ίσες ευκαιρίες για επαγγελματική αποκατάσταση και στα δύο φύλλα.

B. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

- Οικογένεια

Στον τομέα της οικογένειας κρίνεται επιτακτική η ανάγκη αλλαγής της καθιερωμένης ιδεολογίας και αντίληψης των δύο φύλων, έτσι ώστε να απαλλαχθούν από τα στερεότυπα που επικρατούν και διακονίζουν το σεξισμό. Επίσης πρέπει να υπάρξει ευαισθητοποίηση των γονέων και συνειδητοποίηση των προβλημάτων που δημιουργούνται με την διαίωση των ανδροκρατικών αντιλήψεων. Έτσι ώστε να εντρυφήσουν στο πρόβλημα και να αναθεωρήσουν τις μέχρι τώρα αντιλήψεις τους. Δηλαδή να εμφυσήσουν στα παιδιά τους την άποψη ότι δεν υπάρχει αποκλειστικά αρσενική ή θηλυκή ιδιότητα, φύση.

Όσον αφορά τη διαφυλική σχέση του ζευγαριού θα πρέπει να γίνουν αμοιβαίες υποχωρήσεις και να υπάρξει αμοιβαία κατανόηση του γεγονότος ότι και τα δύο φύλα είναι ισότιμα και μπορούν εξίσου να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις της σύγχρονης κοινωνίας. Με τον τρόπο αυτό δίνεται η δυνατότητα πολύπλευρης ανάπτυξης της

προσωπικότητας ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται ο αλληλοσεβασμός και η αλληλοεκτίμηση και κατά συνέπεια θεμελιώνεται σε υγιείς βάσεις η περαιτέρω σχέση τους.

- **Εκπαίδευση**

Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να ακολουθήσουν σωστή ενημέρωση η οποία θα προέρχεται διαμέσου υποχρεωτικών σεμιναρίων που θα κατευθύνονται από τον κρατικό μηχανισμό εκπαίδευσης παιδείας. Στόχος της επιμόρφωσης αυτής είναι η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε θέματα ισότητας και κατά συνέπεια στην απαλλαγή τους από τις στερεότυπες αντιλήψεις τους, ώστε να απαλειφθεί το φαινόμενο της διάκρισης των δυνατοτήτων των μαθητών σύμφωνα με το φύλο τους. Τέλος όσον αφορά τα διδακτικά βιβλία πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες απαλλαγής από μηνύματα που ενισχύουν τους στερεότυπους ρόλους των δύο φύλων και να ενισχυθεί η αντίληψη των ίσων ευκαιριών, δυνατοτήτων και δικαιωμάτων μεταξύ ανδρών και γυναικών.

- **Εργασία**

Στο χώρο της εργασία είναι απαραίτητη η εφαρμογή μέτρων για την προώθηση των γυναικών σε επαγγέλματα που παραδοσιακά τα σκήπτρα κρατούν άνδρες. Επίσης να αναλάβουν οι γυναίκες περισσότερες θέσεις υψηλού βαθμού και κύρους εξομαλύνοντας την ανδρική αποκλειστικότητα. Επιπλέον να εξαλειφθούν οι ανισότητες ως προς τις αποδοχές και την επαγγελματική κινητικότητα και σταδιοδρομία ώστε να επιτευχθεί μια ισότιμη συμμετοχή και των δύο φύλων στην εργασία.

Είναι ανάγκη ο συνδυασμός επαγγελματικής απασχόλησης και οικογενειακής ζωής να αρχίζει να προβληματίζει και να αφορά και τον ανδρικό πληθυσμό. Δηλαδή να συνειδητοποιήσουν οι άνδρες την προσφορά του γυναικείου φύλου στον εργασιακό χώρο αλλά και την σπουδαιότητα της δικής τους προσφορά μέσα στην οικογένεια. Τέλος για την επίτευξη όσων προαναφέρθηκαν και για την καταπολέμηση κάθε είδους διακρίσεων στον τομέα αυτό είναι απαραίτητο να ξεριζωθούν οι άκαμπτες κοινωνικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων. Καθώς επίσης είναι αναγκαία η αύξηση των δομών φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων που διευκολύνουν τους γονείς να εργάζονται απερίσπαστα και ισότιμα στον εργασιακό τους χώρο.

- Πολιτική –Κέντρα Λήψης Αποφάσεων

όσον αφορά το χώρο της πολιτικής θα πρέπει να οι στερεότυπες αντιλήψεις που θέλουν την γυναικεία φύση ασυμβίβαστη με την πολιτική έτσι ώστε μεγαλύτερος αριθμός γυναικών να ενταχθούν στη πολιτική και στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Είναι ανάγκη να συνειδητοποιήσουν τη σπουδαιότητα της πολιτικής συμμετοχής τους τόσο για τη ζωή τους όσο και για το κοινωνικό σύνολο. Επίσης να επιτευχθεί η αύξηση του αριθμού των γυναικών που συμμετέχουν στο πολιτικό στίβο και να τους δωθούν οι ευκαιρίες και οι δυνατότητες να εισχωρήσουν και σε τομείς πολιτικής που προνομιάχα θέση έχουν μόνο οι άνδρες. Τελειώνοντας να υποστηριχθούν και να ενθαρρυνθούν οι γυναίκες για να διεκδικήσουν και να αυξήσουν τη συμμετοχή τους στα κέντρα λήψης αποφάσεων, εφόσον διαθέτουν τα ίδια με τους άνδρες προσόντα και επιπλέον εκπροσωπούν και αποτελούν το δεύτερο μισό πληθυσμό της

γης. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τοποθετούνται και να παίρνουν ή να επηρεάζουν αποφάσεις για τα θέματα που αφορούν τις ίδιες και το κοινωνικό πλαίσιο που ζουν και αναπτύσσονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αντωνοπούλου Χριστίνα, Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα **1999**
2. Βουτυράς Σταύρος, Η γυναίκα στην μισθωτή εργασία, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα **1981**
3. Γεωργίου – Νίλσεν Μυρτώ, Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού, Εκδόσεις ΚΕΡΔΟΣ, **1980**
4. Δαμανάκη Μαρία, Το θηλυκό πρόσωπο της εξουσία, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα **1995**
5. Δαράκη Πέπη, Το όραμα της ισοτιμίας της γυναίκας, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα **1995**
6. Δεληγιάννη Β.-Ζιώγου Σ., Εκπαίδευση και Φύλο, Εκδόσεις BANIA, Θεσσαλονίκη, **1993**
7. Ένωση Γυναικών Ελλάδος, Η φωνή της εργαζόμενης γυναίκας, Πάτρα **1981**
8. Ζαφείρης Αλέξανδρος-Ζαφείρη Ελένη-Μουζακίτης Χρήστος, Οικογενειακή Θεραπεία, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα **1999**
9. Κακλαμανάκη Ρούλα, Η θέση της ελληνίδας στην οικογένεια, στην κοινωνία, στην πολιτεία, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, **1984**
10. Κατάκη Χάρης, Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας, Εκδόσεις Κέρδος, Αθήνα, **1984**

11. Κοσκινάς Κωνσταντίνος, Η πολιτική της εργασίας, Εκδόσεις ΣΥΜΕΩΝ, Αθήνα **1995**
12. Μαραγκουδάκη Ελένη, Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων, Εκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Αθήνα **1993**
13. Μουσούρου Λουκία, Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα **1996**
14. Μουσούρου Μ. Λουκία, Γυναίκα και Απασχόληση, Δέκα Ζητήματα, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, **1993**
15. Μουσούρου Μ. Λουκία, Γυναικεία απασχόληση και οικογένεια στην Ελλάδα και αλλού, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, **1985**
16. Νικολαΐδου Μάγδα, Η Γυναίκα στην Ελλάδα δουλειά και χειραφέτηση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, **1981**
17. Νικολάου Κατερίνα, Η θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία, Εκδόσεις ΙΔΡΥΜΑ ΧΟΥΛΑΝΔΡΗ – ΧΟΡΝ, Αθήνα **1994**
18. Ξηραδάκη Κούλα, Η Ελλάδα των γυναικών, Επιμέλεια Έκδοσης Λεοντινίδου E-Sigrid R. Ahner. Εναλλακτικές Εκδόσεις ΓΑΙΑ I, Αθήνα, **1992**
19. Παντελίδου –Μαλούρα Μάρω, Γυναίκες και πολιτική, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα **1992**
20. Παρασκευόπουλος Ι.Ν.-Μπελεβάγκης Η.Γ- Γιαννίτσας Ν.Δ-Καραθανάση-Κατσαούνου Α., Διαφυλικές Σχέσεις, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Τόμος Α, Αθήνα **1995**
21. Παρασκευόπουλος Ι.Ν.-Μπελεβάγκης Η.Γ- Γιαννίτσας Ν.Δ-Καραθανάση-Κατσαούνου Α., Διαφυλικές Σχέσεις, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Τόμος Β, Αθήνα, **1996**

22. Στρατηγάκη Μαρία, Φύλο Εργασία τεχνολογία, Εκδόσεις Πολίτης, Αθήνα, **1996**
23. Τάκαρη Ντίνα, Η γυναίκα από την αρχαιότητα ως την τεχνολογική επανάσταση, Αθήνα, **1994**
24. Χουρδάκη Μαρία, Οικογενειακή Ψυχολογία, Εκδόσεις ΓΡΗΓΟΡΗ, Αθήνα, **1982**
25. Χρηστέα-Δουμανάκη Μαριέλλα, Η Ελληνίδα μητέρα άλλοτε και σήμερα, Εκδόσεις ΚΕΡΔΟΣ, Αθήνα, **1989**

B. ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

26. **AsKems –Ross**, Τα αγόρια δεν κλαίνε (Μετάφραση Μανίνα Τερζίδου), Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, **1994**
27. **Button John**, Στενότερες Σχέσεις (Μετάφραση Ελένη Ιωαννίδου) Εκδόσεις ΛΥΧΝΟΣ, Αθήνα **1994**
28. **Canitz Hanne-Lore Von**, Πατέρας και ο νέος ρόλος του άνδρα στην οικογένεια (Μετάφραση Αγγελική Κουναλάκη), Εκδόσεις ΝΟΤΟΣ, Αθήνα **1980**
29. Μισέλ Α., Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου (μετάφραση Λουκία Μουσούρου) Εκδόσεις **CUTENBERG**, Αθήνα **1998**
30. **Nikols Jack**, Η Απελευθέρωση των αντρών (Μετάφραση Τάσω Γαϊτάνη) Έκδοση ΩΚΕΑΝΙΔΑ, Αθήνα, **1981**
31. **O'Neill George- O'Neill Nena**, Ανοιχτός Γάμος (μετάφραση Μπάμπης Γραμμένος), Εκδόσεις ΘΥΜΑΡΙ, Αθήνα **1988**

32. **Sue Stern Ellen**, Η απαραίτητη γυναίκα (Μετάφραση Ελένη Ιωαννίδου) Εκδόσεις ΛΥΧΝΟΣ, Αθήνα **1993**
33. Τζιανίνι –Μπελότι Έλενα, Απ' την πλευρά των κοριτσιών (Μετάφραση Λήδα Μοσχονά) Αθήνα **1977**
34. **Voget-Polsky Eliane** «Οι Γυναίκες, Η Ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη και η Συνθήκη του Μάαστριχτ» Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών Το φύλο των δικαιωμάτων. Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου (Μετάφραση Νάσια Ιωαννίδου) Εκδόσεις Νεφέλη, Φεβρουάριος **9-10**, Αθήνα **1999**

Γ. ΠΗΓΕΣ – ΈΝΤΥΠΑ- ΣΥΝΕΔΡΙΑ

35. Εθνική Έκθεση της Ελλάδος, Για την εφαρμογή του «Προγράμματος Δράσης» της 4^{ης} Παγκόσμιας Διάσκεψης για τις γυναίκες, Αθήνα, Δεκέμβριος **1999**
36. Εθνικό Πρόγραμμα δράσης για την ισότητα των δύο φύλων (2001-2006)
37. Εθνικός Μηχανισμός για θέματα ισότητας των δύο φύλων
38. Εκπαίδευση και φύλο, νέες τεχνολογίες, Πρακτικά Συνεδρίου Θεσσαλονίκη, Μάρτιος **28-29**, **1998**
39. Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Προς μία κοινοτική Στρατηγική- πλαίσιο για την ισότητα των φύλων (2001-2005) ΚΕΘΙ
40. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γυναίκες στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων, Έκδοση ΚΕΘΙ, **2001**

41. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Συνδυασμός Επαγγελματικός και Οικογενειακός ζωής στην Ευρώπη **1999-2000**
42. Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική, Ισότητα Ευκαιριών στην απασχόληση. Από το εθνικό τυπογραφείο, Αθήνα **1994**
43. Ευρωπαϊκός Οδηγός, Γυναίκες σε αναζήτηση απασχόλησης Ευρωπαϊκή Κοινότητα **1997**
44. Καλτσόγια –Τουρναβίτη Νίκη «Υποαντιπροσώπευση γυναικών και δημοκρατία» Κέντρο Γυναικείων Μελετών και Ερευνών το Φύλο των Δικαιωμάτων, Πρακτικά Ευρωπαϊκού συνεδρίου, Εκδόσεις Νεφέλη, Φεβρουάριος **9-10**, Αθήνα **1999**
45. Κέντρο Ερευνών Για Θέματα Ισότητας, Δικαίωμα στην Ισότητα από την νομοθεσία στην καθημερινή πρακτική Φεβρουάριος **2001**
46. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Η ανάπτυξη της Ελλάδος, Παρελθόν, Παρόν και Προτάσεις πολιτικής, Αθήνα, Δεκέμβριος **1990**
47. Παπαγαρουφάλη Ελένη, «Ελληνίδα αγρότισσα και γυναικείοι συνεταιρισμοί» ανακοίνωση στο συνέδριο του συλλόγου εργαζομένων ΕΚΚΕ, Αθήνα, Ιανουάριος **11-13**, **1993**

Δ. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

48. Βάρκα-Αδάμη Αλεξάνδρα «Από τη μητριαρχία και την πατρική εξουσία στη γονική μέριμνα, η σημερινή νομική δομή της ελληνικής οικογένειας, Εκλογή Απρίλιος-Μάρτιος-Ιούνιος **1992**, Τεύχος **93**
49. Τσαλκάνης Άγγελος «Η διάσπαση της οικογένειας» Εκλογή, Οκτώβριος – Νοέμβριος – Δεκέμβριος **1993**, Τεύχος **99**

50. Συμεωνίδου Χάρη, «Η σύγκρουση των ρόλων της μητρότητας και της γυναικείας απασχόλησης», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, **1989**, Τεύχος 74
51. Παντελίδου –Μαλούτα Μάρω, «Ελληνίδες και ψήφος», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, **1989**, Τεύχος 73

E. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

52. Βασιλείου Α. Θανάσης – Σταματάκης Νικηφόρος, Επίτομο Εννοιολογικό Λεξικό Επιστημών του ανθρώπου, Εκδόσεις GUTENBERG Αθήνα, **1992**
53. Γιοβανάκης Χρήστος, Νέο Λεξικό Θησαυρός όλης της Ελληνικής Γλώσσας, Παγκόσμιος Εκδοτικός Οργανισμός Χρήστος Γιοβανάκης ΑΕΒΕ
54. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα **1991**
55. Εννοιολογικό Λεξικό Επιστημών του ανθρώπου, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα **1992**
56. Λεξικό Εννοιών γενικής Παιδείας, Εκδόσεις Σαβάλλα, Αθήνα, **1995**
57. Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών UNESCO Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία, **1972**
58. Λεξικό των Κοινωνικών Επιστημών, Υπό **Alain Birou** (Μετάφραση Νίκος Τσαραβόπουλος) Εκδόσεις ΠΑΜΙΣΟΣ, Αθήνα **1981**

59. Σύντομο Κοινωνικοπολιτικό Λεξικό, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, **1983**
60. Τεγόπουλος – Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό, Ζ' Έκδοση Εκτός Εμπορίου για την Ελευθεροτυπία, **1993**
61. Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, Εκδόσεις GUTENBERG, Αθήνα, **1989**

ΣΤ. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

62. Παπαφλέσσα Θεοδώρα, Σημειώσεις από το μάθημα Α' εξαμήνου «Βασικά Προγράμματα Κοινωνικής Προστασίας» **1991**